

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1977

A TARTALOMBÓL:

CSORBA GYÖZÖ
KÁLÁSZ MARTON
KÁROLYI AMY
NAGY LÁSZLÓ
PÁL JÓZSEF
RÁKOS SÁNDOR
WEÖRES SÁNDOR
VERSEI

★

JÉKELY ZOLTÁN
KOLOZSVARI
GRANDPIERRE EMIL
MÉSZÖLY MIKLÓS
ELBESZÉLÉSE

★

CZINE MIHÁLY
PÁKOLITZ ISTVÁN
RÁBA GYÖRGY
RÓZSA GYULA
ADYRÓL

FODOR ANDRÁS:
BÜCSÜ KORMÓS ISTVÁNTÓL

KENYERES ZOLTÁN:
WEÖRES SÁNDOR
IRODALOMSZEMLÉLETE

NAGY PÉTERREL
BESZÉLGET
NÉMETH G. BÉLA

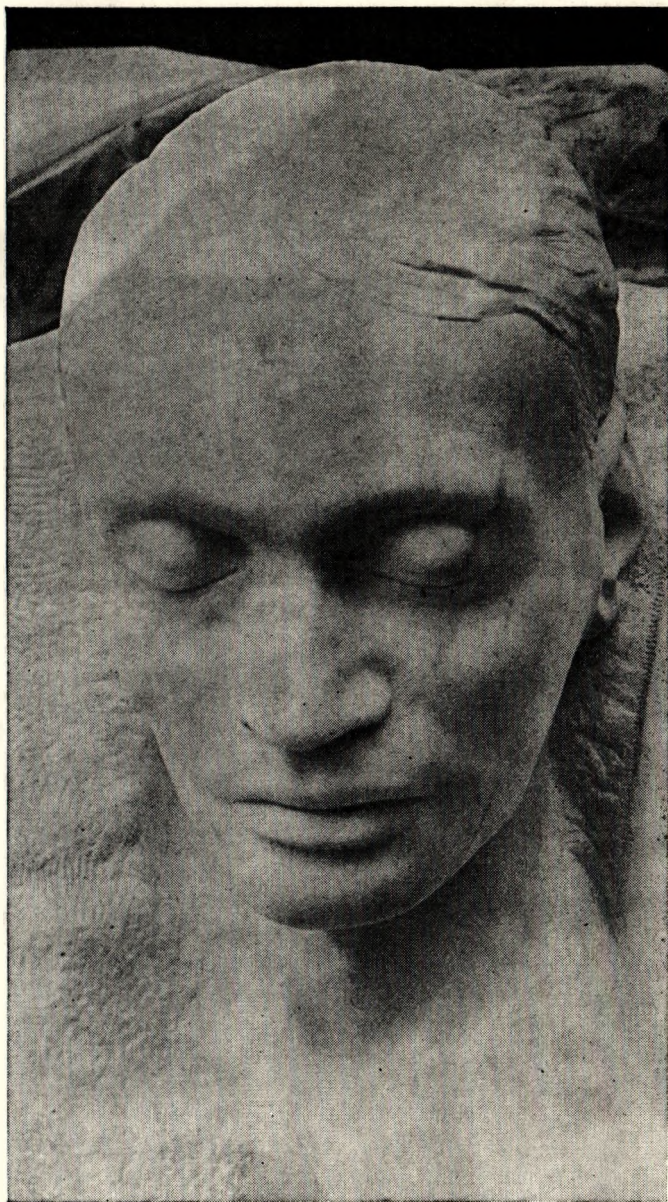
6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

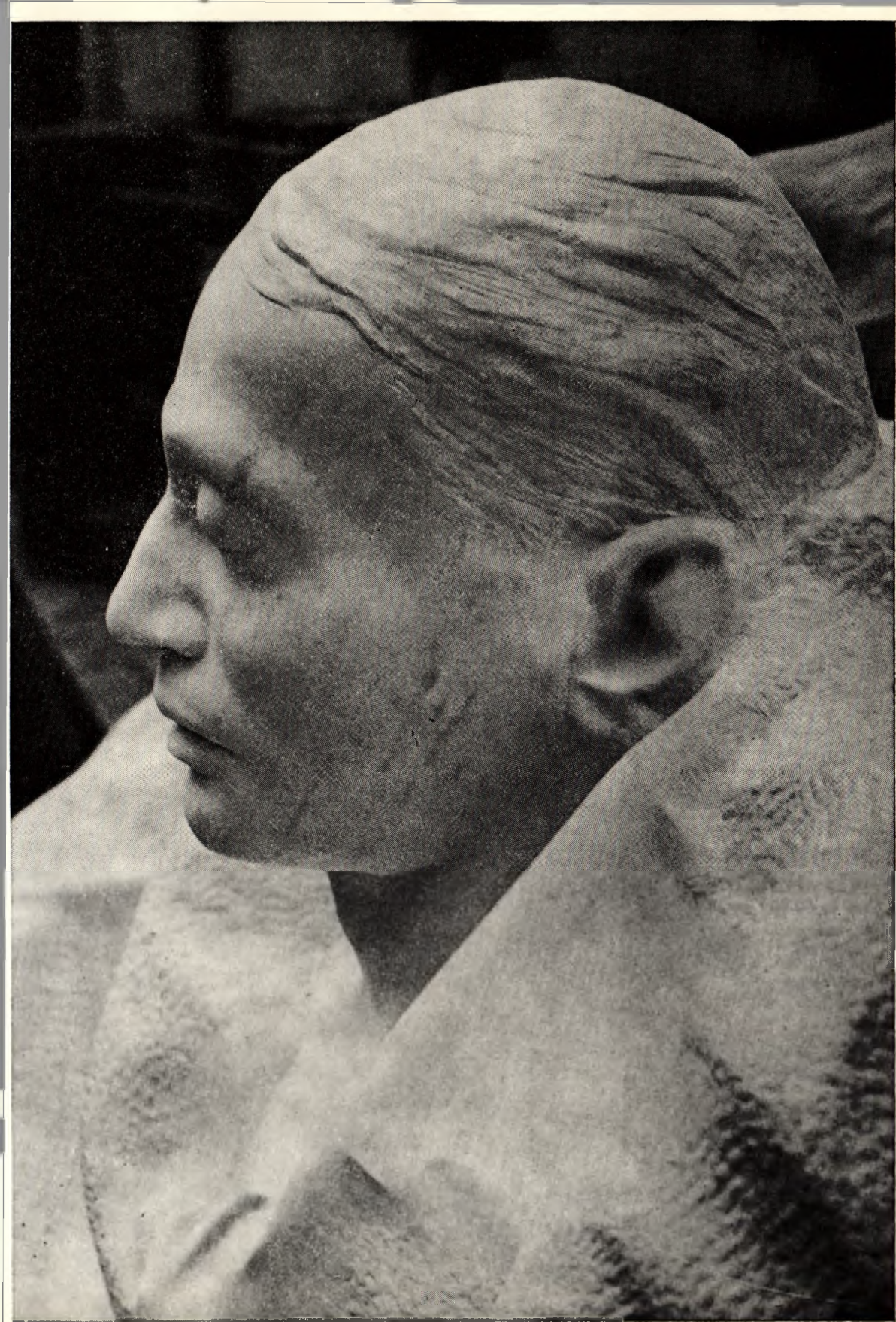
CZINE MIHÁLY
CSORBA GYÖZÖ
CSUKA ZOLTÁN
FODOR ANDRÁS
GYURKOVICS TIBOR
JEKELY ZOLTÁN
KALÁSZ MÁRTON
KÁROLYI AMY
KOLOZSVARI
GRANDPIERRE EMIL
KOVÁCS SÁNDOR IVÁN
MÉSZOLY MIKLÓS
MAKAY IDA
NAGY LÁSZLÓ
NAGY PÉTER
NÉMETH G. BÉLA
PARTI NAGY LAJOS
PÁKOLITZ ISTVÁN
PÁL JÓZSEF
RÁBA GYÖRGY
RÁKOS SÁNDOR
RÓZSA GYULA
SARKADY SÁNDOR
TUSKÉS TIBOR
VITKOVICS MIHÁLY
WEÖRES SÁNDOR

KÉPEK:

MARTYN FERENC
MELOCCO MIKLÓS

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XX. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM

1977. DECEMBER

TARTALOM

NAGY LÁSZLÓ: Vallvadás (vers) - - - - -	1059
RAKOS SÁNDOR: Bálványok (vers) - - - - -	1060
KÁROLYI AMY versei - - - - -	1062
PÁL JÓZSEF versei - - - - -	1063
MAKAY IDA versei - - - - -	1065
KALÁSZ MÁRTON: Az alvilág hatyúi közt (vers) - - -	1066
JÉKELY ZOLTÁN: Márton lúdja, Töhötöm csirkéje (elbeszélés)	1067
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Láthatatlan főszereplők (elbeszélés) - - - - -	1072
PARTI NAGY LAJOS versei - - - - -	1082
GYURKOVICS TIBOR: Fajankó Villon balladája (vers) - -	1083
MÉSZÖLY MIKLÓS: Szárnyas lovak (elbeszélés) - - -	1084

*

CSORBA GYÖZÖ: N. N. utolsó bolyongása (vers) - - -	1091
FODOR ANDRÁS: Búcsú Kormos Istvántól - - - - -	1093
WEÖRES SÁNDOR: Kormos István halálára (vers) - - -	1094

*

ADY

RÓZSA GYULA: Martyn Ferenc Ady-portréi - - - - -	1095
PAKOLITZ ISTVÁN: Találkozásaim Adyval - - - - -	1098
CZINE MIHÁLY: Ady üzenete - - - - -	1107
RÁBA GYÖRGY: Egy Ady-szimbólum költőisége - francia forrásának tükrében - - - - -	1111
SARKADY SÁNDOR: Egy Ady-kép margójára - - - - -	1117

*

Irodalomtudósaink fóruma

NAGY PÉTERREL beszélget NÉMETH G. BÉLA - - - 1119

*

KENYERES ZOLTÁN: Weöres Sándor irodalomszemlélete
(I. rész) - - - - - 1125

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: A siklósi harc és a szigetvári ki-
rohanás - - - - - 1139

VITKOVICS MIHÁLY: Szüreti dal (FODOR ANDRÁS
fordítása) - - - - - 1145

CSUKA ZOLTÁN: Jugoszláviai körkép X. - - - - - 1147

TÜSKÉS TIBOR: Kalevala (*Rácz István* fordítása) - - - 1150

A Jelenkor krónikája - - - - - 1152

K É P E K

MARTYN FERENC: Baranyai rajzok 1061, 1092, 1118, 1124, 1138,
1146

ADY XI. - - - - - 1097

(*Nádor Katalin fotói*)

M ű m e l l é k l e t e n

1. MARTYN FERENC: Ady XII.

(*Nádor Katalin fotója*)

2. Ady és Csinszka Balatonfüreden (fotó)

3-4. MELOCCO MIKLÓS: Az új pécsi Ady-szobor

(*Fellegi Jenő fotói*)

A b o r i t ó n

1-4. MELOCCO MIKLÓS: Az új pécsi Ady-szobor

(*Fellegi Jenő fotói*)

J E L E N K O R

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi
jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72, Ft.

77-4700 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György mb. igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

Vallvadír

*Álmodon álmodva kopogtatok,
zubatag a sarkamban:
lándzsák, sáskák –
tudod, ki vagyok?
Személyemben én a megbukatott,
a cidribe bajsolt, de mégse halott
mesekiráltság.*

*Vékony üvegcsizmám csupa pír,
ma is eleven,
s mint mályvaszin láng egy üvegszilánk
a tör övemen,
belátod homlok- s mell-üvegem,
hol esküdve hajnalköröket ír
a vadrózsavér, szerelem,
világos örületem.*

*A bőrömön ország süt át,
vagyok átlátható,
a lépcsőházban is elfogható,
a május májusaként a saját
kukádhoz is megköthető,
most itt ragyogok, itt makogok,
álmodon álmodva kopogtatok,
fogadj be te Rejtezhető,
legalább a kis kamarád
aranyába, az illatos árnyba,
jó lesz a polcok legalja,
a meggyesüveg jobbja vagy balja,
de jobb ha te fátyolba pátyolsz,
pólyába pántolsz.*

*Legyen vállalható
aki átlátható,
legyen fölfogható
aki elfogható,
legyen elrejthető
aki megköthető,
legyen ámorí báb-csecsemő,
mert vagyok eltörhető is,
májusian szétfröccsenő.*

Bálványok

*istenség lakik
az áradásban
ő veti partra
a halakat
istenség lakik
az esők mögött
ő itatja meg
a madarakat
istenség lakik
a forró szélben
ő emészti el
a virágokat*

*ki az egy istent el nem bírja
annak ezer istene van*

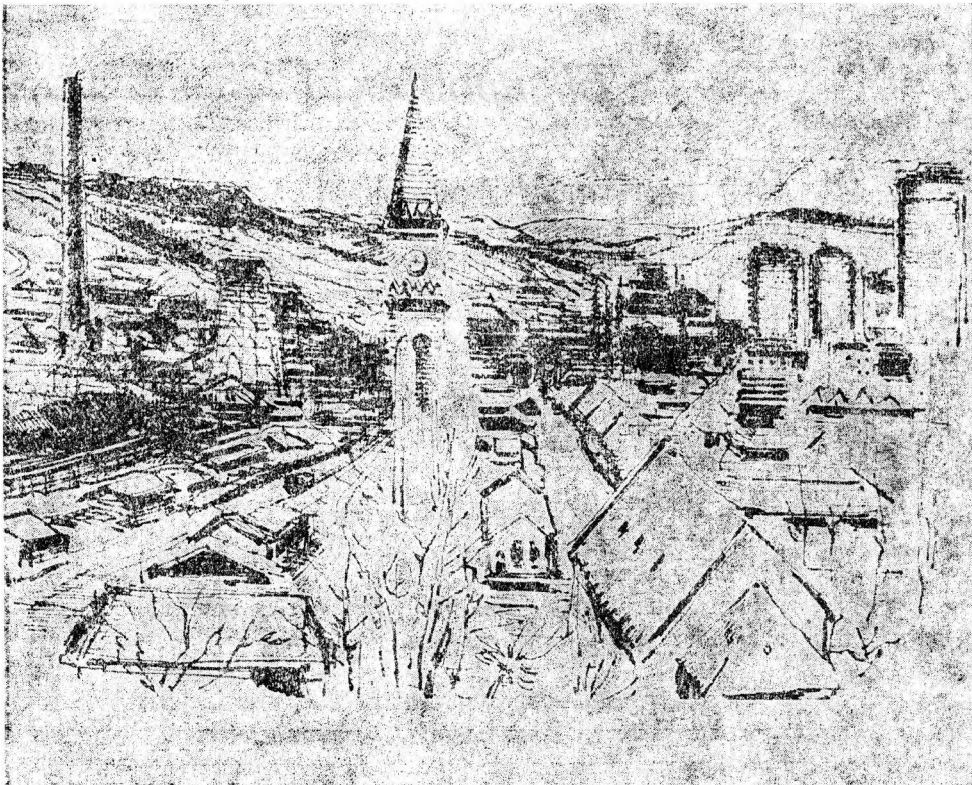
*bálvány bálványkodik
fölköttem
uramat őt uralják
inaim búrjai
csontjaim csövei
üregeim hús-burka
koponyám boltozatja
remegő lágy részeim
halni gyáva tagjaim
add hogy örökké éljek
a haláltól ne féljek
öregedni se féljek
ha meghallgatsz dicsérlek
jöttömben és mentemben
keltemben és fektemben
életemben ha még élek
halálomban ha még halok*

*bálványaink
bennünk élnek
félelmeink fagyában
gyávaságaink derében
gondolataink bűvösén
bálványaink*

*belőlünk élnek
velünkkel etetjük
vérünkkel itatjuk
gyöngeségünkkel erősítjük
lelkünkkel lelkesítjük
bálványainkat*

*arcukat méred arcodhoz
szemüket méred szemedhez
hallgatásukkal te hallgatsz
nézésükkel te nézel
közönyükkel te válaszolsz*

*a széttört istent összerakni
ábitatból
emberségből
lesz-e még gyülekezet*

KÁROLYI AMY

Cím nélkül

*Nem ingem ő. Levethetetlen.
Sorsom magamba építettem.*

*Nem táska ő, nem kézbe hordom,
magamba építettem sorsom.*

*Együtt bálunk, balunk egy ágyban
gubancolódott együtt-lakásban.*

*Ha pusztulok, az üres házba
éhen pusztul a sors magába.*

Ellenpontok

*Ha egérlyukba bajt a félelem
egér-kölyökké kicsinyedem
de elképedsz majd bátorságomon
ha oroszlánná nagyobbodom*

A fal

*Ha más vállra már nem számíthatok
a fal még itt, rá támaszkodhatok*

*Ha senki másnak nem kell panaszom
még itt a fal, még panaszkodhatom*

*Ha kutyák elől űz a félelem
még itt a fal, még védekezhetem*

*S ha nevem befalja a temető
még itt a fal, a névre rá dőlő*

PÁL JÓZSEF

Aki voltam

*kövek közt szorulva
Már ikertestvér egeknek kitárulkozva
Hallom az üllő döndülését
Csendülését a kalapácsnak
Csendüléssel veti a szikrát a patkó
Veri a szárnyas lóra valót
A nem akárki kovácsa*

*Már serceg is patája a lónak
A fehérfőjű disznóorrú lónak
A zarándok nyerge alá valónak*

*Mert zarándoklásra készülődve
Vállamra köpenyt kanyarít
A jégmadárhangú szél sodrása
Hogy ne találjanak soba nyomomba
A körbintán forgó falovak*

*Még a bétisten se teheti
Hogy cifrára lakkozott falovon
Elérhessen bárki is
Az égből csordult homokdomb alá
Hol ölelkeznek a cédrusok
És a tűztarajú ág alatt
Gubbaszt a madár örökmécse
S ott lehessen tizenennyolc szűznek
Egyetlen cimborás-furulyás kisöccse*

*De bát falovon körbe nyargalók
A cédrusok alatt mit akartok
A föld nem teremtet még ilyen csodát
Se angyalka fürtös szellemek*

*Csak az az örült gyógyszerész
Akinek fehérfőjű lóva
Frissen patkolva nyugodt trappban
Üget velem a cédrusok alá
A zarándokbangú pirkadatban*

Fölrobbant

az egyivő idő
évdarabokra robbant
s mi hátravan még
a napok törmeléke között
hol a túlsó part

az innenső szívdobbanásain
már kipányvázott mén horkan
tajtékos hátán apám csontja
nyikorgó küllőjű szekerén meg
anyám is szegénykém
csak csontasszony

szeme helyén két lyuk virágzik
éjfelete lyukvirággal
nem láthatja az igyekvőt
aki ide nyomukba igyekszik
fiú igyekszik az apjához
és a csontanya csontölébe

tömegsírlehbű ez az ősz
pedig messze a mező a mohácsi
hol Papp László kutatott ásatott
gumicsizmásan kitaratóan
mígnem ő is belefeküdt
a dunántúlnyi tömegsírba

kiosztva helyünk az illírek fölött
beterítették a rómaiak a törökök
szerszámok tűzbhelyek
fürdők edények ékszerek
s hogy fegyverünk is legyen
az aknaszilánkok
a tölténybüvelyek

búsunkkal eszméinkkel a csontjainkon
micsoda roppant tömegsírba
igyekszünk feleszmélt igyekezettel
az elődök nyomán
az élők jogán
utódként s elődként egyazon testben

Csönd

*Csönd van bennem. A lemondás nyugalma.
Az elitelté, aki belefáradt
félelmeibe, kétségeibe.
Ilyen nyugodt, ha minden elveszett,
a végső számadás után a gazda,
bukott király a messze szigeten,
akinek nincs már országa, hatalma.
A húnzó napba bámul: máglyalángba.
Ott lobban el diadal, szerelem.
Csönd van bennem. Piramis némasága.*

Alkony a réten

*Fenyő áll őrt a dombtetőn.
Az alkony nagy csöndjét vigyázza.
Nyugalom fénylik a fűvekben:
növények és mindentudása,
termő és emésztő türelme.
A változás időtlen árja
halált ringat és szerelmeket.
Akárba Rilke fényes árnya
jenyőként, óriásra válva
állana őrt a csönd felett.*

Cigánytemetés

*Zúg a harang bolond kolomppal,
rángatják pucér purdé-angyalok.
Halott fekszik a faluvégen.
A részeg cigány már józan halott.

Pálinkát vedelt. Utcabosszat
nótázott. Éjek zengtek tőle.
Tavaszi árkok ringatottja,
ősz árkoknak ölelője.

Ha elhallgat a miserere
s kocsmát csuknak meg ablakot,
főlragyognak fölötte fényes
fekete cigánycsillagok.*

Az alvilág hattyúi közt

Hajnal Anna halálára

*Febér hattyúszárny volt a páros
kapu fekete hattyúszárny
amit becsukott most utánad
s betett előttünk Anna a balál*

*S fehé hattyúfényben jutottál
onnan lejjebb sötétben-e
a balál fénye Anna míg bejárjuk
gondolom mindig fekete*

*S fehé hattyúképben ki áll ott
feketében ki költi fel
juvolaszavával Anna a boltat
nap-Ariel éj-Ariel*

*Ki költi fel már látva lásson
fehé hattyú mire jutott
fekete hattyúként ködös jolyón át
miféle partra juthatott*

*S ki mondja végleg hattyúsorsát
fehéren hordja feketén
a hattyúcsapat koszorú-sötéten
gubbaszt s elámul aztán énekén*

*Most fehé s fekete éneke érik
hiszen csak hattyúéneke lehet
fülel a fölvilág míg hideg alvilági
homályra sajdul Anna éneked*

Márton lúdja, Töhötöm csirkéje

Nemrégiben *idei libasültet* vacsoráztam Gyöngyházyval a legjobb konyhájú budai vendéglőben. Bár megadták a módját, mégsem tudtam az egész adagot elfogyasztani. Nem is a szakácsnét kifogásoltam, – ő igazán kitett magáért – hanem az epémet szídtam, mely lám, még egy libacombbal sem tud annak rendje s módja szerint megbirkózni, s most arra kényszerít, hogy jóétvágyú barátom fitymáló megjegyzései közben a tányéron hagyjam porcióm felét . . .

Amint mentegetőztem, eszembe jutott egy történet, melyet Újfalvy Sándor emlékiratában olvastam évekkel ezelőtt. Elmondtam neki, nyomaték kedvéért, hogy lássa, hová csökevényesedtek emésztőszerveink az utóbbi másfél évszázad alatt.

Márton napján, zimankós november 11-én – 1799-et írtak – beállított a kackói Palatkay-portára egy bizonyos Száva István úrfi, s lóról szállván, huszárával jelentette a házigazdának, miszerint a szép Palatkay Eszter kezének elnyerése érdekében kész, a szokásnak megfelelően, próbát állani, vagyis a háziak és néhány vendég szemeláttára együltőhelyében egy egész sültlibát elfogyasztani. A házigazda örült az ifjú szándékának; betessékelte, asztalhoz ültette, s nemsokára elejébe tették hatalmas tálcán a hatalmas kövér lúdat. Száva István az övéen hordott tarsolyból előszedte úti evőkésztségét, megtörölgette, s nekilátott a lakomának. A háziak s a vendégek, mint valami versenybírák, – ki ellen-, ki rokonszenvező szorongással – figyelték minden mozdulatát. Az ifjú állkapcsa hatalmasan dolgozott, nyeldeklője izgett-mozgott, a lúd fogyott, egyre fogyott. S egy rövid óra se telt bele, már csak a csontjai meredeztek a cintáiban, s vihették ki a vadászkutyáknak. Az egybegyűltek tapsoltak, a menyasszonyjelölt irult-pirult, az ifjú pedig feltápáskodott, a szép Esztert táncra kérte, de alighogy egyszer-kétszer megforgatta, hirtelen elsápadt, megtántorodott s ha meg nem kapaszkodik az asztalban, összeesik, mint a tótorgona; de megemberelte magát, bocsánatot kért, s kitámolygott a házból. Huszára nagy ügyelbajjal felsegítette, a ló elindult vele lassú baktatásban s meg sem állt a szengyeli Száva-házig. Akkor már az egész teste citromsárga volt. Ágyba fektették s úgy halt meg három nap múlva, hogy jóformán ki se nyitotta többet a szemét.

– Örület, tiszta örület! – vonta le barátom a következtetést. És ez népszokás volt! És bizonyára szép számmal akadt emberfia, aki minden következmény nélkül birkózott meg azzal az átkozott libával! . . . Különben csak akadt volna valamilyen fórum, hogy eltiltsa ezt a barbárságot. S még innia sem adtak közben? Kenyeret sem kapott? – kérdezte jogos felháborodásában.

– Lehetséges, hogy adtak, válaszoltam, de az emlékirat sem borról, sem kenyérről, se semmiféle savanyúságról nem tesz említést.

– Hihetetlen – morfondírozott tovább, s néhányat kortyintott az előttünk pirosló borból. Majd így folytatta:

– Ha valaki, én tökéletesen átérzem a boldogtalan emlékezetű Száva István tragédiáját. Egyben tanúja vagyok, hogy még e század harmincas éveiben is tovább élt, bizonyos változatokkal, ez a „népszokás”. Huszonöt éves voltam, ún. állástalan diplomás, s házasodásra adtam a fejem. Még legátus koromban zártam volt szívembe egy nyírségi tanító leányának szívalakú arcocskáját, s aztán egyszercsak összefutok

vele Pesten, egy áruház előtt. Éppen bevásárolt s nagy batyukkal igyekezett a Keleti pályaudvar felé. Igen-igen megörültünk egymásnak, kivált ő nekem, mert most már volt, aki segítsen a cipekedésében; szó szót követett, s annyira belemlegetdünk, hogy csak az induló vonatról ugrottam le, s még sokáig integettem utána, a peronról is. Boldog voltam, madarat lehetett volna velem fogatni, Anikó megengedte, hogy meglátogassam. Számtalan levelet váltottunk, s az utolsóban jelentettem, hogy van állásom – s ha kedves szülei beleegyezésüket adják – megkértem a kezét.

Sorsdöntőnek ígérkező látogatásom hosszas kölcsönös mérlegelés után, végül is szeptember 25-re, vagyis Töhötöm napjára tűzettem ki. Förtelmes nap! Nem is értem, hogy nem tudták a naptárból mindmáig kitörölni! Töhötöm! . . . Hát van magyar anya, aki Töhötömnek kereszteli a fiát? Ugye nincs? . . . Talán lett volna egy, vagyis Anikó, ha a végzet durván bele nem szól gyönyörű terveinkbe. Figyelsz, hékám? – fricskázta meg az üres borospohárral játszadozó jobbomat.

– Nem látod? Csupa fül vagyok! – jelentettem ki. – Csak egy kicsit émelygek, az ördög vigye el. Az epém, úgy látszik, felmondta a szolgálatot . . . De azért csak folytasd, figyelek.

– Hol is hagytam el? Igen. Egyszerűen hosszú és fáradalmas utazás után leszálltam a vonatról, az utolsó állomáson. Anikó az apjával várt, fehér magyaros hímzésű blúzban, piros babos szoknyában. – Isten hozta, tanár úr! – üdvözölt az igazgatótanító, majd csészájába ültetett a lánya mellé, ő maga a bakra kapaszkodott, kapta az ostort, megbiztatta lovát s nekivágtunk a poros, hepehupás nyírségi mezei útnak. A falu szürke bádogg tornya messziről jelezte az irányt, peckesen, délcegen, ahogyan lelkemben is élt, különösen az Anikóval való pesti találkozás s levél- és levelező lap váltások óta, s minden gondolatomat e felé a falu felé vonzotta, mint valami mágnes-tű. S most, hogy egyre közeledett, miért ne reméltem volna, hogy álmaim rövidesen valóra válnak. Annál is inkább, mert ha az óvatosan fogalmazott s talán szülőszemek cenzúrázta levelek Anikó érzelmeinek hőfoka felől valamelyest kétségben is hagytak, parázsló fekete szeme, édes mosolya, de legkivált meleg, puha kezcskéje, mely az apja háta mögött minduntalan a kezemhez ért, sőt, egy-egy percig a kezemben is maradt, világosan értésemre adta, hogy érzéseim viszonzásra találnak.

Végre befordultunk a tanítóék kapuján. Levertük magunkról a port, s a kutyák éktelen ugatása, s a majorság – libák, kacsák, csirkék – zsinatolása közben kézcsókkal üdvözöltem a verandáról elősiető tanítóné asszonyt. Anikó két kamasz öccsével a leendő sógor kedélyes modorában kezét ráztam.

A rekkenő hőség után igen-igen jólesett az ebédlő hűségében felhajtott nagypohár málnaszörp. Feltűnt azonban, hogy mindenütt legyen légiói dongnak, a falon, az ablakon, a poharak szélén csakúgy, mint az ebédlőasztal fölött függő, régimódi, rézláncos petróleumlámpa körül. S még hozzá nem közönséges legyek: kövérek, lusták s rendkívül pimaszok. Nyugtalanságomat még tetézte, hogy mint valami ritka csemeget, főleg engem tiszteltek meg mohó érdeklődésükkel, s hol az orromra, hol a fülemre szálltak, vagy a bokámat csiklandozták hallatlan vakmerőséggel. Egy darabig hesegettem őket s kapdostam feléjük, mint Bernát a mennykőhöz, de látva, hogy a háziak inkább mulatnak semmint restelkednének, abbahagytam a védekezést s megadással vállaltam sorsomat.

Az ebéden szerencsésen túlestünk. Ízletes, majoránnával fűszerezett kappansült volt, pirított kiflikrumplival, mely burgonyafajta azóta, sajnos kiveszett. Feketekávéval szolgáltak, finom, a csésze pereme fölé kunkorodó fülű, lilafestésű findzsákban, melyeknek formáját s mintáit merő udvariasságból megdicsérvén, boldogan vehettem tudomásul, hogy az értékes szervisz fele, vagyis hat darab, a hozzájuk

való kancsóval, cukortartóval, Anikó hozományának részét képezi, úgyszintén az ezüstnemű egy része is (a többit *majd csak később* kapja meg, örökség fejében).

Sohasem voltam hozományvadász, de ez a tájékoztatás módfelett jólesett: a szülők irántam való bizalmának kézzelfogható jelét láttam benne.

Ebéd után a házigazda megmutogatta gazdaságát. A disznóólnál kezdtük, melynek beton kifutójában három díjnyertes kocától származó süldő hentergett, vagy vakarózott az elmésen odaszerelt, hatalmas sajtreszelőhöz hasonlatos öntött vaslapon; majd az istállóba „szagoltunk” be, aholis megcsodálhattam a két gyönyörű, monumentális tőgyű szimentálit – melyek, vasárnap lévén, nem voltak künn a legelőn –, aztán bejártuk a majorságudvart, ahol a rengeteg csirke, lúd, réce meg gyöngytyúk majd leverte a lábamról, vagy állandó éhes-riadt repkedéssel a kalapomat fenyegette. Közben leendő apósom módját ejtette, hogy értésemre adja, miszerint Anikó férjhezmenetele esetén, évente egy-egy hizott disznót kap, s vágott baromficsomagokkal, valamint gyümölcsküldeményekkel is alimentálni fogják, amennyire szerény képességüktől telik... Mondom, bár a hozományvadászat távol állt tőlem, mégis gyönyörűséggel töltött el ennek az íratlan házassági szerződésnek tudomásulvétele. Most már bizonyos voltam vállalkozásom sikerében.

Annál kellemetlenebbül alakult a délután. Mihelyt a tanító ebédutáni, orvosi-lag javallott pihenésére hivatkozva, végre magunkra hagyott, elindultunk a temető felé, mely ott sötétlett a gyümölcsös felett, mindjárt a templom tövében. Anikó keze a kezemben, s alig vártam, hogy valami sűrűbb bozótba érjünk, s karomba zárva megcsókolhassam. Meg is álltam, dobogó szívvel s tettekre készen, egy elvadult, szilvafára futtatott szőlő lugas-szerű lombjai alatt, Anikót magamhoz vontam s ajkunk már-már összeért, amikor a magasból egy jókora rothadt alma robbant elénk. S mintha valami röhögést, meg lábdobogást is hallottam volna odafent a toronyban. Felnéztem, hát ott vigyorog a nagyobbik sógorramenendőm a torony fatornácán, s kezében egy másik, hajításra kész rothadt alma-gránát!

Én elsápadtam, Anikó hajatövéig pirult. – Marci, te disznó! – kiáltotta. Nem lehet bírni vele – mondta –, az utóbbi két év alatt valóságos csiszlik lett belőle a debreceni kollégiumban! – Nem takarodsz onnan! – fenyegette meg felemelt kezével. – Megmondalak apunak! – Aha, – vigyorgott lefelé a fickó. – Majd én is megmondalak! – Megint felénk hajított egy korhadt zsindelet, de szerencsénkre fennakadt a sűrű szőlőlombokon. Én pedig keserűen mérlegelni kezdtem eshetőségeimet, s megállapítottam, hogy a finom porcelán kávésszervisz, ezüstkésztség, hizott disznó, stb. mellé hozományul két alávaló himpellér sógort is kapok...

Jobbnak láttuk, ha a temető ritkásabb, gondozottabb tája felé kanyarodunk; ott nem érhet bennünket, sajnos, semminemű gyanúsítás. Anikó kezét már rég elengedtem, s a sírkövek, fejfák közt botorkálva s minduntalan meg-megállva, egy néprajzszakos tudóspalánta buzgalmát felülmúlva, kezdtem noteszembe másolgatni az érdekesebb sírfeliratokat. Később a gyümölcsösbe mentünk, illetlenül üldögtünk egy fapadon és sorra kóstolgattuk az éppen érő két-három ősi körtefajtát. Közben hol a kerítés recssent valahol a hátunk mögött, hol egy újabb rothadt alma lotytyant szét a közelünkben, amiből tudhattuk, hogy a két pernahajder egy pillanatra se téveszt bennünket szem elől. Nyilván utasításuk van rá, gondoltam, s nem anynyira a nyílt tekintetű, modernebb gondolkodású tanítót, mint inkább félvállas, májfoltos arcú leendő anyósomat gyanúsítottam e kémkedés megszervezésével. Persze, Anikónak erről a gyanúmról nem tettem említést. Meg kell jegyeznem, őt nem zaklatta különösebben öccsei imposztorkodása; úgy viselte ezt is, mint a pimasz legyek állandó jelenlétét. Én azonban alig tudtam palástolni elkeseredésemet, hiszen a várva-várt első csókról, természetesen, egyelőre szó sem lehetett, s alkalmasabb pil-

lanatra kellett halasztanom az előszóval megteendő döntő szerelmi vallomást is, valamint közös jövőnkéről szőtt álmaim ecsetelését . . .

Jóval alkonyat előtt tértünk vissza a tanítói lakásba. Haboskávét uzsonna várt, mazsolás kaláccsal, majd a családi fényképalbum lapozgatása. Eközben tűnt fel nekem, hogy leendő anyósom mennyire rövidlátó: majdnem az orráig emelve nézgette s ismertette sorra a fényképeket. Szeme kétszeres nagyságban, iszonyú szemféhérral meredezett a vastagüvegű okuláré mögött. Ez döntő tényező a későbbi fejlemények megítélésében!

Közben, a hangulat emelése végett, Anikó felhúzta születésnapjára kapott vadonatúj gramofonját s divatos tánclemezeket forgattatott. Már nem tudnám, mik voltak műsoron, de egyet sohasem tudnék elfelejteni. – „Légy a kedvesem” – kornyikálta az orrhangú pesti szalonénekes a refrént, egy akkortájt úton-útfélen hallható francia filmdal magyar változata szerint. „Légy a kedvesem” – esengett a pesti kanpacsirta s én az album fényképein, az orromon, a lábamon mászkáló ezernyi elvete-mült légy támadásai közepette már-már félőrülten, a kínálkozó szójátékkal igyekeztem vigasztalni magam . . .

S aztán elkövetkezett a vacsora. Akkor még nem tudtam, milyen mélyértelmű, jóslatszerű végzetességgel figyelmeztet az ebédlő falán Munkácsy Mihály vidéki otthonokban gyakran felfedezhető festményének olajlenyomata: *Az Utolsó Vacsora*.

Két galád üldözőnk, Marci és Miska, leendő sógorkáim alamuszi képpel, tekintetemet kerülve, foglalták el a helyüket, mint kik alaposan megszolgálták a vacsorát, a jól végzett munka után.

Asztalkendőnket kibontottuk, a tanító elmondta az asztali áldást, a felesége pedig, amint ez nagyobb családokban szokás, kiporciózta a vacsorát. Paprikáscsirke volt, bó, rozsdás-tejfeles mártásban, csipetkével. S még valamivel, ami azonban fölös és meg nem engedett mértékben került a tányéromra. Léggel. Legyek sokaságával! Egy darabig nem hittem a szememnek: légy, légy, légy a mártásban, a zuzán, a szárnyacskák könyökében, a csipetkére tapadva, egyesével, hármasával, sőt, ami a legborzalmasabb volt, még kettesével is, amint a halál őket nászrepülésük közben elérte . . . Egy darabig azon igyekeztem, hogy a tányérom szélére piszkáljam őket, majd hovatovább fondorlatosan valódi bűvészmozdulattal a tányér peremén túl pöccintettem, hadd essenek az abroszra, bánom is én. S közben szemem sarkából fűrkésztem a familiát. Jóízűen lakmározta!

– Anyus, ezt eltaláltad! – dicsérte meg hitvesét a házigazda. – De talán *mégjobb* lett volna, ha egy gondolattal kevesebb tejfelt s több paprikát teszel a mártásba!

– Megárt az epédnek! Nem megmondta két doktor is, hogy óvakodj a fűszeres ételektől? – volt rá a replika.

A kamaszok is farkasétvággal kebelezték a légypaprikást. Csak Anikó arcán fedeztem fel némi zavart és riadtságot. Nem is szólt egy szót sem vacsora közben.

Én pedig csak nyeltem, nyeltem s egyre nagyobb kenyérdarabokkal próbáltam a fölösen számba kerülő szokatlan fűszerszámot torkomon leküldözgetni. Délben bor is, ásványvíz is volt az asztalon, vacsorára csak kútvizet kaptunk – talán szintén ama két doktor javallata szerint. Ügyszólván minden falatom után ittam egyet. De a szemem már meredezett, s homlokomról egy-egy verejtékcsepp pottyant a tányéromba. Azt is megettem. De amikor leendő anyósom látván, hogy adagom elfogyott, a vidéki vendégszeretet kiáradó erőszakosságával a tányérom után nyúlt, hogy a második porciót is kimérje, halálfélelem fogott el, dadogva tiltakoztam és kértem bocsánatot. – Ejnye, de kákabélűek ezek a pesti fiúk! – rótt meg fejcsóválva, kedélyeskedve a derék asszony, s a nekem szánt porciót, legnagyobb örömkre, fiai

közt osztotta el. Engem már akkor szörnyű émelygés és szédülés környékezett. Zseb-kendőmnek sűrűn volt dolga izzadó homlokomon. De ezt, úgy látszik, csak szegény Anikó vehette észre, mert megkérdezte, nem innám-e egy pohár borocskát, s apja beleegyezésével mindjárt szaladt is utána. Megittam és nem is egy, de négy vagy öt boros pohárral... s állapotomon ez átmenetileg könnyített.

Már nem tudom pontosan, hogy volt, mint volt, elég az hozzá, a vacsora utáni tereferét még elviseltem, sőt, kissé kapatosan, diákadomákat, legátustörténeteket is adtam elő, a háziak nem kis mulatságára; még magasröptű telogico-filozófiai vitába is bocsátkoztam leendő apósommal, amennyiben fiatalos hévvel és optimizmussal cáfoltam Kierkegaardnak az evilági üdvözülés kérdésében elfoglalt tagadó álláspontját...

Ekkor már ő sem tanár-urazott, én sem igazgató uraztam: vígan tegeződtünk, sőt, leendő anyósomat is következetesen Sára nénémnek szólítottam.

Tíz óra tájban éjjeli nyugovóra tértünk. Én szülői megfontolásból a lefüggönyözött üveges verandán kaptam fekhelyet – jó messzire a lányszobától –, nehogy pajkos gondolatok foglalkoztassanak. De hol voltam attól, hogy ilyesfajta gondolatok akár csak meg is legyintsenek? Már éjfél-tájban irtózatossá válni kezdtem. A hideg futkárózott rajtam, s ijesztő görcsök csavargatták a belső részeimet. Émelygés, majd olyan hányinger ért utól, hogy kénytelen voltam hálóingben az udvarra lopakodni. A kutyák nekem estek, alig tudtam elverni őket, s némileg könnyíteni magamon. Ez a jelenet még háromszor ismétlődött; a kutyák már üdvívalgással fogadtak, – s volt okuk rá –, míg végre derengeni kezdett a hajnal. De akkorra már olyan fájdalmaim voltak s olyan gyengének éreztem magam, hogy azt hittem, reggelre meghalok. S ha nem is halok meg, gondoltam, itt kell ápoltassam magam, ki tudja meddig, a vásott sógorkák rosszindulatú csínytevéseinek kiszolgáltatva, s egyáltalán, szegény jó tanítóéknak sok-sok gondot, bajt okozva. Összeszedtem hát maradék erőmet, egy kitépett naptárlapra röviden megírtam kényszerű távozásom okát, megfelelően bocsánatot kértem, s aktatáskámat hónom alá fogva – a kutyák díszkíséretében – kitámolyogtam a tanítói lakból.

A határban felvett egy parasztszekér. Már hétkor vonaton ültem. Amikor ott-hon az előszobában megláttam magam a tükörben, már olyan sárga voltam, mint valami citrom: kitört rajtam a sárgaság...

Néhány év múlva hallottam csak hírt Anikóról; férjhez ment egy szomszéd falusi tanítóhoz. A fickónak szerencséje lehetett, nyilván téli időben ment háztűznézőbe s megúsza a Tőhötöm-napi legény-próba borzalmait.

– Főúr – intette magához a pincért a barátom. – Legyen szíves, hozzon egy késhegynyi szódabikarbónát!

– Nekem is, ha lehet! – toldtam meg a kérést s összemosolyogtunk fanyarul. S amíg vártuk a szódát, barátom tekintete elrévedt. Alkalmasint Anikó piros babos szoknya alakját idézte egy messzeségben szürkélő, de mágneses erejét számára régóta elvesztett, piros süveg templomtorony alatt.

(1959)

Láthatatlan főszereplők

Ki gondolkozzék a sorsformáló erőkön, ha nem a regényíró, aki az emberi sorsok krónikása? A kérdés, amelyre válaszolni kellene ez: – miért alakult ennek a regényhősnek a sorsa így, a másiknak amúgy.

Vannak megközelíthető, nyomom követhető sorsformáló erők. Ilyen a család. Az hogy milyen családba születünk, gazdagba-szegénybe, népesbe-szűkkörűbe, egész életünkre kihat. Márai Sándor szerint: – „család ellen nincs orvosság”. Ugyancsak tetten érhető a történelem is, mint sorsformáló tényező. S a történelem ellen sincs orvosság, nem tőlünk függ, hogy békében pergetjük le éveinket vagy forradalmak-ellenforradalmak feszültségei között. Bármilyen hatalmasok ezek az erők, az ember mégsem teljesen védtelen velük szemben, fegyvere az értelme. Ahogyan Pascal mondta, az ember nádszál ugyan, de gondolkozó nádszál s a gondolat módot ad arra, hogy a kényszerűen adott helyzetek határain belül valamelyest szabadon mozoghassunk.

Mielőtt tovább ölténém a fonalat, hadd tegyek különbséget sors és végzet között, ezt a két fogalmat ugyanis gyakran összetévesztik. A végzet egyértelmű. A sors nem, hiszen van jó sors és balsors. Végzete viszont mindenkinek csak egy van s az a végünket okozza. Jó végzet nincs, legföljebb a könnyű halál.

Múlnak az évek, gyarapodnak a tapasztalatok. Múlnak a meggyorsult idő órái, gyarapodnak a tudományok, a végső kérdések azonban makacsul a síríg kísérnek. A válasz e kérdésekre éppolyan bizonytalan, mint századoknak előtte volt, legfeljebb árnyaltabb. Az újonnan fölfedezett árnyalatok viszont nemhogy megnyugtatónának, inkább fokozzák a tudatunkat betöltő bizonytalanságot.

Freud erősítette, hogy az ember gondolatainak túlnyomó része a szexualitás körül mozog. Fiatal koromra vonatkoztatva igazságszámba vehetem ezt. Persze csak a létfenntartástól független gondolatokat számítva ide, mert ha a megélhetésünk forog kockán, nem a szeretkezés a legfőbb gondunk, nem beszélve az életveszélyről. Nagyjából ugyancz érvényes a hivatás körüli tűnődésekre azoknál a szerencséseknél, akik hivatásuknak fogadják el a mesterséget, amit űznek. Az efféle mennyiségi becslések nagyon szubjektívek, tehát kevésé megbízhatók. Gondolkozásunk színes szöttekhez hasonlít, egy soha nem látott szöttekhez, amelynek a mintáit csak elvétve érzékeljük, filmhez, melyet magunk vetítünk, de nem látunk. Hogyan ítélnénk hát felőle?

Annyi azonban bizonyos, hogy ebben a szöttekben van egy szál, amely végigvonul rajta s valószínűleg búcsúzó eszmélésünkben is felcsillan: az a szál, amit a tényérjósok a sors vonalának hívnak. Jó szerencse és balszerencse nem olyan üres fogalmak, mint első pillanatban gondolnók. Életünk folyását belső adottságok és külső események irányítják, más szóval ki-ki magában hordja sorsát, amely aztán a külső körülményekhez képest hajlik, tekeredik, torzul, teljesedik, duzzad, zsugorodik, a maga körén belül.

Mi hát a sors?

Sorson én azokat az akaratunktól független körülményeket értem, amelyek tevékenyen részt vesznek földi pályánk formálásában. Ilyen a család, ilyen a történelem, ilyen a társadalom, bajos volna viszont tagadni, hogy az egyén sorsát befolyásoló

tényezők legmélyebb, legnehezebben hozzáférhető elemét a szervezetünk géneknek nevezett részei alkotják. Ezek származtatják ránk őseink tulajdonságait. A maguk módján.

Ha annyi időm, annyi pénzem volna, mint egyik-másik szerencsés nyugati pályatársamnak, talán feláldoznám hátralévő éveim egy hányadát és kiképezném magam szükségképpen gyarló genetikussá. Tiszteletreméltó hólyagság! Bár annyira gyarló genetikus talán mégsem lennék, hogy a tájékozatlan olvasót meg ne legyintse a bámulat. „Micsoda káprázatos műveltség!” – lelkendeznének a mutatvány láttán Szobinszkyék és Szobikovicsek.

Lemondtam e becsvágyról. Mindazonáltal elolvastam néhány népszerűsítő cikket, néhány népszerűsítő munkát, sőt néhány szakkönyvet. Watson egyedülálló művét „A kettős spirál”-ról nem tudom hova sorolni. Ennyi tájékozódás megerősített abban a meggyőződésemben, hogy tudományos genetikai alap nélkül is nyugodtan megírhatom, ami mondandó az emberi sorsokkal kapcsolatosan feszeget.

Hogy miért? Íme a válasz.

Idézem C. Kallert, művének címe „Kromoszómák és gének”.

„A biokémiai genetika területén végzett felfedezések alapján a génekről új fogalom alakult ki: a gént jelenleg úgy tekintjük, mint különálló kromoszomális régiót, ahol lineáris sorrendben helyezkednek el az egységek vagy helyek és mindegyik egység a végtermék szintézisében egy különleges lépést befolyásol. A végtermékek az aminosavak és a fehérjék.”

Az öröklés tényezői a kromoszómák s maga az öröklés olyanszerű folyamat, mint a gépkocsi összeszerelése a futószalagon. Erre utal az, hogy a különféle „egységek vagy helyek” lineárisan helyezkednek el ezen a biológiai futószalagon, s mint ahogy előbb jön a csavar aztán az anyacsavar, előbb a tengely később a kerék, ugyanúgy lépnek egymás nyomába különféle öröklött tulajdonságaink, a kromoszómák struktúrájához képest.

A kromoszómák „kódolják belénk” a genetikus információt, tőlük függ, hogy mi változtathatatlan, azaz öröklött bennünk és hogy hol kezdődik a változás és milyen tág határok között érvényesülhet. A kromoszómák továbbítják a genetikus információt egyik sejtből a másikba, ősről utódokra.

Káprázatos gondolatmenet, amely tudósít a folyamat mechanizmusáról, nem tudósít viszont a tartalmáról. Kivéve egyetlen esetet: – eszerint a száznolcvan centiméter magasságot meghaladó egyének, akiknek eggyel több Y kromoszómájuk van, hajlamosak a gyilkosságra. Bár lehet, hogy azóta érvényét vesztesztette ez a megállapítás.

Az átörökítő gének anyaga a dezoxiribonukleinsav, mint a tudósok mondják: az élet lánc. Ennek a röviden DNS-nek nevezett fölfedezéséért kaptak Watson és társai Nobel-díjat. A DNS rendkívül bonyolult szerkezet. Hogy mennyire az, annak illusztrálására egy népszerűsítő cikkből vettem szemléltető példát. Egy viszonylag egyszerű bélbaktérium génjei gyűrűformájú DNS molekulában helyezkednek el. A molekula hossza körülbelül egy milliméter, de ez az egy milliméteres molekula tízmillió alapegységből álló láncot alkot.

Ha egy ilyen, a legcsekélyebb becsvágyat is nélkülöző bélbaktérium öröklési anyaga ennyire bonyolult, milyen lehet az emberé, akinek a bélrendszerében ezeknek a bélbaktériumoknak a légioi tanyáznak?

S amíg nem tűnik föl a tudomány láthatárán egy zseni, aki pontosan meghatározza, hogy a kérdéses bélbaktérium mit tesz öröklési kényszerből és mit szabad akaratából, addig a szabad akarat problémáját továbbra is csak teológiai, filozófiai és irodalmi eszközökkel közelíthetjük meg.

Következzék némi kazuisztika.

Premisszául annyit, hogy valamennyi cselekedetünk, a legjelentéktelenebb is, a sorsunk felől üzen és, hogy virtuálisan számos cselekedetünk elhatározó lehet további pályafutásunkra, más szóval sorsdöntő. Így azok az apróságok, amelyeket a továbbiakban elbeszélék az életem tehát a sorsom részei s minden bizonnyal azért megfejthetetlenek számomra, mert a főszereplőjük nem én vagyok, hanem a génjeim.

Gyakran fogott el a csodálkozás egy vagy más esemény után, hogy az adott helyzetben miért viselkedtem másként, mint kellett volna, másként mint szoktam. Azaz inadekvát módon, minden szempontból rosszul, mert viselkedésem nem volt sem ösztönös, sem a helyzetnek megfelelő. Ha valakibe váratlanul belecsípnek, az fel-szisszen, fölkiált, oldalt ugrik, tiltakozik vagy támad. Ki-ki vérmérséklete szerint. De semmiesetre sem az a reakciója, hogy élénkei Manrico áriáját a Trovatoreból, előterjeszti a csipdesőt vitézségi éremre, háziáldást kér tőle, vagy felszólítja, hogy tájékoztassa a telekadó rendeletről.

Már pedig velem ilyesmi történtek, mint ahogy az alábbiakból kilálglik.

A kép kitörülhetetlenül belevésődött az agyamba. Színhely az elemi iskola, padom a terem végében. Óra előtti szokásos tombolás, hogy zúg bele a tanterem. Hirtelen kivágódik az ajtó és belép tanítónőnk, az enyhén kövérkés Kálmán Juliska. Nem veszi azonnal észre, hogy a padon állok, de aztán megtapad a szeme rajtam. Egyik lábom az ülésen, a másik a pad tetején. Nem az első eset, hogy ilyesmit művelek. Első és egyetlen eset viszont az, hogy mindenkor gyors reflexeim most nem működnek, nem ugrom azonnal a padlóra, hanem megbénulok. Kálmán Juliska néz, én visszanezék. A látszat az, mintha kihívnám, mintha szembe szállnék vele.

– A sarokba! – mutat rám haragosan. Ebben a másodpercben a bénulás megszűnik. Megkönnyebbülten, fürgén, szinte boldogan sietek a sarokba.

Másik kóros eset. Öcsém Kolozsvárt, a sporttelep környékén kószáltunk. Egy sereg csizlik belénk kötött. Én akkoriban már nagy verekedő voltam, öcsém viszont vézna, beteges kis kölyök, még iskolába sem járt. Féltem és igyekeztem elkerülni az összeütközést. Kézen fogtam öcsémet, hogy rajta, szaladjunk el. A csizlikek közül csak egy tartott ki s minthogy sebesen futottunk, viszonylag hosszú idő után ért utól, a Malomárok hídján. Bemutatkozásképpen alaposan fenékre rúgott. Noha a veszély elmúlt, nem csoporttal, hanem egyetlen kölyökkel állottam szemben, a reflexeim ismét csődöt mondtak s én ahelyett, hogy visszaadtam volna a támadóm baját, védekezés nélkül türtem az ütéseket. Öcsém támadott, ő akarta megtorolni a bátyján esett gyalázatot. Ebben a másodpercben megszűnt a bénulás. Megkönnyebbülten, fürgén, szinte boldogan csépeltem támadónkat.

Úgy emlékszem e két bénulásra, mintha tegnap történt volna, holott több mint hatvan éve. A harmadik esetnek nemrég ünnepeltem húsz esztendő fordulóját. Az ismerkedést a történet szenvedő hőisével, a minden tekintetben kedvemre való kreolbőrű lánnyal, hosszú szemezgetés előzte meg. Kevéssel azután, hogy bemutattak neki, közös nőismerősöm fölhozta a lakásomra, majd egy este, betoppant ő maga. Leült a karosszékre, én melléje telepedtem a karfára . . .

És ekkor jött a bénulás, azaz a részleges bénulás, mert egyébként normálisan, barátságosan viselkedtem, sőt el is szórakoztattam. Bulgáriába készült, én már jártam ott, elővettem a prospektusokat, visszaültem a karfára és elmagyaráztam, hogy ide érdemes menni, amoda nem, melyik a jó bor, a jó étel . . .

Szép keze volt, hosszú, frissen lakkozott körmei. Egyik karfán én ültem, a másikon ő dobolt az ujjával, egyre idegesebben. Oda-odapillantottam, a hosszú, kecses ujjak játéka megfogott.

– Ideges vagy? – kérdeztem jóindulattal.

– Nem – válaszolt szárazon. – Miért?

Röviddel azután, hogy elbúcsúzott, a kapu küszöbét léphette át éppen, megértettem, hogy miért táncoltatta az ujjait, miért festette a szemhéját kékre – akkor még nyugaton tartott ez a divat –, miért szorította össze a torkát az idegesség. Akkor értettem meg, hogy azért, ami történt vagy pontosabban, ami nem történt, a felelős én vagyok. Láttam magam a szép, a gusztusos, a hajlandó nő mellett a fotel karfáján, amint félig átölelem, a testünk összeér, és abban a figurában, aki a testemet, az arcomat viselte, nem ismertem magamra.

Ha nő látogatóm volt, nekem a megközelítés okozott egyedüli gondot. A nő az egyik karosszékekben, én a másikban, ki kellett találni valamilyen trükköt, valamilyen ürügyet, hogy a kettőnk közötti távolságot megszüntessem és a támadásra alkalmas testhelyzetbe jussak. Jelen esetben ez úgyszólván automatikusan bekövetkezett, felakasztottam a kardigánját, aztán melléje telepedtem a karosszék karfájára, félig át is öleltem.

Miért nem indult meg mégsem a támadás reflexe? Miért mondott csődöt, miért dugult belém, éppúgy, mint az elemi tantermében, a Malomárok hídján? Hiszen, ami a diákcsinnyeket illeti, álcázásra voltam kondicionálva, a verekedésekben ütésre vagy visszaütésre, a nőkkel próbálkozásra.

Olyasmi akadályozott szabad akaratomban, amihez a pavlovi elmélet nem ad kulcsot, a freudizmus lelki meanderei közül sem igazít útba valamiféle Ariádné-fonal. A freudi magyarázat szerint a Malomárok hídján azért hagytam magam ellenállás nélkül fenékbe rúgni, mert az agresszor imponált nekem, tehát azonosultam vele, s akivel azonosulok, azt csak nem ütöm meg. Mihelyt viszont láttam, hogy öcsém támad, visszaazonosultam magammal, fenékbe rúgtam az agresszort, olyan alaposan, hogy futásnak eredt, minden bizonnyal abból a célból, hogy futás közben azonosuljon Nurmival, Zatopekkal.

Furcsa ez az azonosulási elmélet. Ha többen vetik rám magukat, akkor mindig azzal azonosulok, aki éppen pofon vág? Ki bírja ezt szusszal? S mi lesz, ha agyon azonosítanak? Egyáltalában miképpen működik az azonosulás gépezete tömegverekezés esetén?

Freudista barátom megismertetett egy másik hipotézissel: az adott helyzet – bármelyik a három közül – valamely, mély traumát kiváltó, de nyomtalanul elfelejtett helyzetre emlékeztet, a bénulás azért dermesztett meg, mert tudat alatt meg akartam takarítani azt a fájdalmat, melyet annak idején átéltem, de amelyre nem emlékeztem. Az alaphelyzetet elfelejtettem, a viselkedési modellt viszont megőriztem. Tehát bénulásom regresszió következménye. Más szóval, mialatt a szép lány mellett tétlenül üldögéltem a fotel karfáján, egy régen meghaladott viselkedési formához tértem vissza: – évekkel ezelőtt a csendőrpáncsnokné foteljének karfáján csücsültem, hirtelen benyúltam a blúzába és kiemeltem az egyik mellét, amely bágyadtan omlott a hasára. A csendőrpáncsnok hitvese, először pofon vágott, aztán vissza kanalazta mellét a helyére. A pofon miatt megfeledkeztem a nevezetes eseményről, tudat alatt viszont rettegtem a pofontól s a megszégyenítéstől, tehát nem nyúltam be a széplány blúzába, holott alig várta.

Ha ezek a bénulások sorozatosan mutatkoznának, akkor igen, akkor megfontolás tárgyává lehetne tenni e hipotéziseket, ezek azonban kivételek – különben hogy a csodába emlékeznék vissza ilyen semmiségekre évtizedekkel az esemény után? – S e kivételek mechanizmusára nemhogy kielégítő, de megközelíthető magyarázat sincs. Hemmung, regresszió csak akkor jelentenének pusztá szavaknál többet, ha más rokontartalmú tényezőkkel együtt nyilvánvaló bénulásos sorsszerűségekre utalnának.

Tálcan kínálkozik a beteg valóságérzék, mint magyarázó elv. Olyan környezetben nevelkedtem, amelyben mindenki betegesen húzódozott a cselekvéstől és ritkaság számba ment, ha valaki alkotó elemeihez híven ismerte föl a szituációkat. Zsenge gyermekkoromban, mikor legképlékenyebb a lélek, túlnyomórészt olyan benyomások értek, amelyek eltávolítottak a valóságtól és kiölték belőlem a vállalkozó kedvet. Ez a föltevés nemcsak tetszetős volna, de összhangban állana egy sereg tétellel, amit évek óta iparkodom bebizonyítani. Mégsem hiszem, hogy ezen az úton célba érhetnék.

Már csak azért sem, mert az első gyerekkori bénulás azelőtt történt, hogy a szocializálódás folyamata kellő súllyal éreztethette volna hatását. Ha mégis megindult volna már e folyamat, épp ellenkező irányban, a tekintély irányában hatott volna: a kisgyereket általában tekintélytiszteltetlelre tanítják. A személyiségbe beépült és megneveledett tekintélytiszteltet idézhet elő bénulást, de alig hinném, hogy olyan természetű, mint amilyenek én voltam az áldozata. Én úgy viselkedtem, mintha lázadnék, holott mi sem állott tőlem távolabb. Már mint akkor.

Más elbírálás alá esik a Malomárok hídján bekövetkezett bénulás. Noha kivétel volt, mégis intő jelként, a betegség tüneteként fogható fel: – amikor a csiszlikbanda meg akart támadni, futásban kerestem menekülést, mert féltettem az öcsémet. Mire a Malomárok hídjára érkeztünk, már megváltozott a helyzet. Csakugyan a valóság érzék rossz működésére vall, hogy ezt nem vettem észre. Ezt a viselkedést nyugodtan a megkezdődött szocializálódás számlájára írhatom.

Ugyanez érvényes az ujsaival doboló növel kapcsolatban ért fiaskóra is. Az adott helyzetről akkor vettem tudomást, amikor megszűnt, vagyis agyam nem működött a külvilággal szinkronban.

Ha a három bénulási eset nem volna a sok közül egy vonásban kísértetiesen hasonló, megnyugodnék ebben a hipotézisben. Ez a vonás a saját, merőben szubjektív reakcióm, az a mindennél erősebb érzés, hogy aki nem kapta le időben a lábát a pad tetejéről stb. – az nem *én* voltam, hanem valaki más, aki egy időre belém költözött. Noha ezt úgy is felfoghatom, mint a vérmérsékletem meghatározta *én* összeütközését a szocializálódás létrehozta *én*-nel, a géneket, vagyis az öröklött anyag tömegét semmiképpen nem felfoghatom figyelmen kívül, bármennyire föltáratlan még működésük törvényszerűsége.

Hadd közelítsem meg a kérdést nem annyira a fantázia, mint a hangulatok birodalma felől. Elképzelhető, hogy bénulásaim a gének valamilyen kódolási hibájából származtak. Az az otthonos világ, amelyben éltem, oly hirtelen tűnt el és tűnt elő ismét, mint az alagút sötétjébe fúródó, majd újra a napfényben robogó vonat. A sötétség a másodperc tört részéig tart, ennyi idő azonban bőven elég gyilkosságra, rablásra, erőszakra, okatlan bénulásra. Az első két esetben gyorsan követték egymást a helyzetek, a harmadik esetben önámítás volna lelki *rövidzárlatra* hivatkozni, hiszen az áramfejlesztő maga mondta föl a szolgálatot, mégpedig huzamosan.

Ezután hadd beszéljek el néhány esetet. A gének mindegyikben alaposan megtréfálták áldozataikat. Mert a gének éppoly játékosak, mint a delfinek. Igaz történetek következnek, csupán a neveket és a színhelyeket változtattam meg.

Vidéki rokonaim ebédre láttak vendégül, rég nem találkoztunk, tehát fölvoaltak a nagybácsik, nagynénik, vendéglátónk az özvegy nagymama a lányával lakott együtt s a lány fiával, Lacival. Ezt a bűbajos kamaszt állandó jelleggel idegesítette, hogy úgy „hasonlít a nagyapjához, mint egyik tojás a másikhoz”. Ha csak szóba került a téma, Laci elkomorodott. Már pedig gyakran szóba került. Amellett Laci csak fényképről ismerte a nagyapját, az öregúr még unokája születése előtt meghalt.

A pompás ebéd utolsó fogásaként Vilma néni magakészítette rétest talált, oda-

künt a konyhán vágta fel és rakta a régimódi forgatható, négyrekeszes tálra. A négy rekeszben négyféle rétes – káposztás, túrós, mákos, almás.

Miután a felnőttek szedtek a tálból, Laci sora következett. A szobát betöltő vidám csámcsogás mintegy varázsütésre megszűnt. Mindenki a kamaszra bámult.

– Na mi van? – kapta föl Laci a fejét, teli szájában eltorzultak a szavak.

– Nem! – hangzott a nagynénik véleménye. – Nem! Ez lehetetlen!

– Vegyél még, Laci, – unszolta az édesanyja.

A kamasz dacosan és gyanakvón pillantott egyik rokonról a másikra, nem értette, mit bámulnak rajta, a rétes viszont ízlett, tehát ismét kinyúlt a tál felé. Ebben a pillanatban a nagymama felüvöltött, és ugyanakkor megeredt a könnye:

– A nagyapja! Szakasztott a nagyapja!

– Hát sohasem lesz nyugtom a nagyapámtól! – fakadt ki a gyerek, azzal kirohant a szobából.

Nem értettem mi történt, Vilma néni magyarázta meg, könnyeivel küszködve, következőképpen kissé zavarosan. Laci csak fényképről ismerte a nagyapját, de a rétest ugyanúgy vette ki a tálból, mint annak idején az öregúr: – balkeze begörbitett kisujjával az óramutatóval ellentétes irányban lendítette meg a tengelye körül forgó tálat, ugyanúgy a középső ujjával állította meg, s ami mindennél kísértetesebb, ő is a túróst választotta, a másik háromra rá sem nézett.

Vagyis a gének jóvoltából Laci születése előtt már eldőlt, hogyha rétest eszik, a túróst választja, s hogyha forgatható tálban kínálják a rétest, az eleve belekódolt különleges mozdulatokkal perdíti meg a tálat.

Félelmetes, de nincs ellene orvosság.

Laci helyzete, már ami a rétesfogyasztást illeti, nem egészen reménytelen. Ha ily nagymértékben idegesíti nagyapjával való hasonlósága, némi edzéssel elérheti, hogy túrós helyett káposztás rétest egyék, s a tálat úgy forgassa, ahogy mindenki más.

Ezen a szinten az akarat viszonylagos szabadsága nyilvánvaló. Mindenképpen tény, hogy rés nyílt a determinizmus sziklafalán.

Csak hogy hány ilyen belénkkódolt viselkedési formának eszmélünk tudatára? Hány száz ezrelékre?

Bele kell nyugodnunk, hogy holtig chetjük a túrós rétest. Igaz ugyan, hogy semmi nincs bennünk, amit ne készen kaptunk volna, a túrós réteszerű problémákkal, sőt azoknál sokkal súlyosabbakkal mégis napról napra megütközünk, az érvényesülésünk, az örömeink, a keresetünk, az előmenetelünk, stb. megszerzése céljából, néha sikeresen. Nem vetjük rá magunkat a megkívánt nőre, amikor a lépcsőház egy fordulójánál eléink bukkan, nem vágjuk szájon a rágalmazót, ha kólikában szenvedünk, megfelelő alkalomig féken tartjuk a beleinket.

Másik történet a csínytevő génekről.

Kétszeres áldozata gyerekkori pajtásom. Ingrid, szabadabban nevelkedett, mint akkoriban szokás volt a kolozsvári középosztálybeli családoknál. Egyedüli gyerek volt s ahelyett, hogy elkényeztették volna, ami már-már törvényszerű, ráhagyták, hogy fiúkkal barátkozzék, elsősorban velem, minthogy közel laktunk egymáshoz. Ingrid nemcsak focizott, de betörésekben is részt vett. A padláson át behatoltunk a télen lakatlan házsongárdi villákba. Semmit sem loptunk, megelégedtünk annyival, hogy koromba mártott kezünket rányomtuk egy lap fehér papírosra, így üzentünk a tulajdonosoknak, hogy „a fekete kéz” számon tartja őket.

Zsiga bácsi, Ingrid apja, csődbe ment, mint vállalkozó, egyébként mint valamennyi nagyevő, nagyívó, szerette a gyerekeket. Más szülők boldogok ha a gyerekek elmerülnek a játékban, Zsiga bácsi épp ellenkezőleg, következetesen megzavart bennünket, mert valamilyen formában mindig részt kért a játékunkból. Ez mindkettőn-

ket idegesített. Málka néni, a mama, saját magán kívül a világon semmivel nem törődött, sem a férjével, sem a gyerekével, órákat töltött a tükör előtt, aztán a körmét ráspolyozta, majd hirtelen megint a tükör elé állott s eltűnődött.

Egy napon, hogy ellátogattam hozzájuk, Ingrid mutatóujját keresztbe tette a száján, nyomon követtem, nesztelenül, mint egy indián s csakhamar ő alul, én felül, az ajtó résén kukucskáltunk az előszobába. Zsiga bácsit láttuk, amint a vécén üldögélt, letolt nadrággal, élénk szeme úgy járt ide-oda, mintha keresne vagy mintha várna valamit. Ha felénk fordult a tekintete, elkaptuk a fejünket s összebújva hangtalanul vihorásztunk mindaddig, míg a lezúduló víz harsogása nem tudósított az előadás végétől.

Megesett, hogy mialatt mi kukucskáltunk, Málka néni libbent be az előszobába:

– Jaj, megint! – sziszegte s tenyerét a mellére szorította.

Nemcsak a felesége nem ejtette zavarba, más sem, például a vízszerező:

– Rég nem láttam, Takács úr, hogy van? – kérdezte Zsiga bácsi olyan fesztelesen, mintha a pucér fenéke nem világítana az előszoba félhomályában.

Mai fejjel úgy magyaráznám ezt a szokását, mint a kielégületlenség változatát. Zsiga bácsit egész pályáján a sikertelenség kísérte, mind a családon kívül, mind a családon belüli életben. A felesége nem szerette, Ingrid irtózott tőle, mert ha elkapta, úgy össze-vissza csókolta és szorongatta, hogy másnap kék foltok lepték el fiatal testét. Hivatalában idő előtt nyugdíjazták, csak hogy megszabaduljanak tőle. Tehát Zsiga bácsi még várt valamit az élettől, s a vécéajtót azért hagyta nyitva, hogyha a várt esemény épp olyankor következne be, amikor ő a szükségét végzi, el ne szalassza. Ha a géneket kihagyjuk a számításból, elfogadható magyarázat.

Zsiga bácsi hű maradt szokásához; Ingrid időközben eladó lányrá serdült, s most már nem tartotta oly mulatságosnak a házi műsornak ezt a makacsul ismétlődő számát.

Valahányszor meglátogattam, előbb földerítette a terepet, és csak azután engedett be az előszobába. Egyébiránt csak úgy dőlt belőle a panasz:

– Micsoda borzalom! – fakadt ki. – Ha gyümölcsszezon van, távol tartom udvarlóimat. Nagyon szereti a görögdinnyét! Még ez is!

Málka – az anyja – ugyancsak tömérdék keserűséget okozott Ingridnek.

– Idegrohamot kapok, ha vele kell vásárolnom. És hiába próbálok kibújni, nálam nélkül nem tud.

A kép mindig ugyanaz: – a pult mögött a kereskedő, verejtékben fürdik, vöröslő képpel, de nyájasságot erőltetve, a pulton a kibontott selymek, bársonyok, gyapjúszövetek. Előttük Málka néni teljes bizonytalanságban, ide-oda kapkodva, ideges-ségében süketen, mert akár a kereskedő szólt hozzá, akár a lánya, ha mondott valamit, azt nem lehetett válaszszámba venni.

Hirtelen szélcsend, a kereskedő arcáról leválik az erőltetett mosoly, kezében már-már csattan az olló. Ám ekkor felhangzik Málka táncoló hangja:

– Talán ne abból, hanem inkább a sárgából.

A jelenet még kétszer-háromszor megismétlődött, sőt mi több, otthon folytatódott, hogy mégsem a lilát kellett volna megvenni, hanem a szürkét, nem a szürkét, hanem a kéket, nem a kéket, hanem a pirosat.

– Holnap visszaviszem, az a drága ember kicseréli nekem.

Jött a háború, letarolta a félvilágot, múltak az évek, Ingrid felkerült Pestre, elvált, a gyerekei férjhez mentek, egyedül maradt. A nagykörúton találkoztunk össze. Megörültünk egymásnak, mindjárt beültünk egy presszóba beszélgetni.

– Jaj – ütött a homlokára egy óra múltán Ingrid –, nekem még vásárolnom kell. Elkisérsz?

Az Aranypókban Ingridet persze nem a család barátja szolgálta ki, nem a türelmes Kukk Ferdinánd, hanem egy nyomott kedélyű alkalmazott, aki egyre ingerültebben viselkedett, amikor látta, hogy Ingrid sehogyan sem tud választani, tőle – a kiszolgálónőtől már nem mert kérdezni – engem faggatott hát, hogy ezt vegye vagy amazt. Az emlékek valahol távol lapultak a múlt valamelyik homályos zugában, csupán a *déjà vu* sejtelme ragadott meg, bizonytalan borzongás, aminek nem tudtam volna az okát megmondani. Aztán föllebbent a fátyol, már Ingrid lakásán.

Még le sem ültem, megkérdezte:

– Mit iszol?

– Mi van?

Rövidre vágott ősz haj, viszeres pozsgák az arc kétoldalán, nagyon kevés vonás emlékeztetett Ingriden a régi, fiús lánykára. Konyakot ittunk, csakhamar bocsánatot kért, és kiment a szobából. Töltöttem még egy pohárral, lehajtottam s nézelődni kezdtem, egy csörgére akadtam, ami ugyan nem hazulról származott, de a hangulata ugyanaz, egy kalotaszegi hímzésre s a falon néhány régi metszetre. Az ajtó közelében voltak elhelyezve olyanformán, hogy a nézőnek arra kellett gondolnia, hogy odakint folytatódik a sorozat. Lenyomtam a kilincset, de még mielőtt kiléphettem volna a keskeny előszobába, elfojtott sikítást hallottam, s nyomban utána egy ajtó becsapódását.

Viszonylag nyugodtan hagyta el a szobát, feldúltan tért vissza. Engem, mintha nem látott volna, vakon ment a csomaghoz, az egyik karosszékbe dobta, remegő ujjakkal bontotta ki, szinte rémülten nézte az elegáns, francia import szövetet, téli kosztümöt szándékozott csináltatni belőle.

– Ki kell cserélni – mondta már-már tragikusan, – nem ilyet akartam.

Ekkor szakadt fel a homály, láttam Zsiga bácsit a trónon, Málka nénit a pült előtt. Hallottam Ingrid ingerült szavait apja csúnya szokásáról, anyja beteges bizonytalanságáról. Aztán láttam Ingridet az áruházban s láttam képzeletben, amint angol tweed szoknyája felhúzza, szétmeresztett combbal a végén ül, s a nyitott ajtón át az előszobába réved, majd rémülten rántja magára az ajtót.

Ingrid. Ugyanaz az Ingrid, aki azelőtt . . .

Sokkal titokzatosabb az efféle atavizmus, mint a nemzedékeken át összenőtt lábujjak, a denevérfül, a farkastorok, az arccal összenőtt cimpák.

Utolsó *geniádám* hősei az ugyancsak kolozsvári Győrke lányok. Öten voltak. Szorosabb kapcsolat csak a velem egykorú Margithoz s nálam fiatalabb Annához fűzött. Miután az öreg Győrke meghalt, Margit Sepsiszentgyörgyre költözött a nagybátyjához, Dezső tiszteletes úrhoz, a hírhedt flekkenfalóhoz. Az anya a többi gyerekkel Sopronban telepedett meg.

Körülbelül tíz év telt el míg újra találkoztunk, ismét Kolozsvárt. Anna csupán látogatóba ruccant le, néhány nap múlva visszautazott Sopronba.

Margit viszont Kolozsvárt dolgozott, idestova fél éve. Ennyi idő azonban nem volt elégséges ahhoz, hogy megszabaduljon a kisváros hatásától, mely kívül-belül elfonnyasztotta s valami olyanszerű légkörbe vonta, ami leginkább a napok óta nedves frotírtörülközők sajátja. Félreértés ne essék, a lelkivilága áporodott meg. Fukarkodott és óvatoskodott, fukarkodott a mosollyal, nehogy kihívásszámba vegyék, nehogy föltételezzék róla, hogy érti, amit hajajajj, mennyire értett. Keveset beszélt, minden szót megforgatott a szájában, hogy nincs-e mögötte ez vagy az, nem vezet-e kíváncsú, de veszedelmes tájakra. Az a fajta volt, aki meztelenül az ágyban, a férfi alatt is tagadja, ami visszavonhatatlanul megtörtént.

Egy házimulatságon, hogy a táncosnőm lekérték, kissé kapatosan már, vaktában lerogytam egy sötét sarokban.

Ijedt hangocska tudósított felőle, hogy nem céloztam pontosan. Oldalt néztem, s megpillantottam Györke Margitot.

- Ja, maga az – mondta megnyugodva.
- Bocsásson meg. Remélem, nem löktem meg?

Vele már táncoltam ugyan, udvariasságból mégis megkérdeztem, nem akar-e. Fáj a lába, mondta. Homályban indult a beszélgetés és csaknem vaksötétben folytatódott, ismét eloltottak egy lámpát. Vendéglátónk, Ödön, buzgón verte a zongorát, a muzsikálást élvezte.

Az itt megkezdett flörtöt egy hónap múlva az albérletemben folytattuk. A meghívást Margit úgy fogadta, mint aki nem akar hinni a fülének, s egyben úgy, mint aki fél, hogy szó szerint veszik tiltakozását. Végül azzal engedett, hogy „de-csak-akkor-ha-semmit-nem-csinál”.

Megigérttem.

Odabent a szobámban átkaroltam Margitot. Eleinte amolyan „hát-maga-minek-néz-engem-mit-nem-képzel” módon ellenkezett, nyilván Sepsiszentgyörgyön megszokta. De aztán begerjedt, taszító két keze a mellemről a hátamra csúszott. Két izmos karjával mintegy satuba szorított, s miután ilyenformán előkészítette a talajt – már mint engem – a műveletre, hozzá látott a csókoláshoz.

Azzal a különleges technikával, ahogyan Margit csókolt, odáig nem találkoztam. Pontosán leírni többek között azért bajos, mert Margit csókja magánszám volt, pártner nélkül ugyan végrehajthatatlan, ám a pártnernek önálló szerep alig jutott benne. A másik akadálya a leírásnak a ritmusbeli, sőt a szinkópák következtetlensége. Miközben teliszájjal csókolt, a fejét körbe forgatta, váltakozva balról jobbra és jobbról balra, alulról balra és felülről jobbra. Nyelv munkáját ugyancsak a körköröség határozta meg, ezen belül gyakori előreláthatatlan irányváltoztatások. A fej mozgását semmilyen ütem nem igazította a nyelv mozgásához, mintha a száj és a nyelv nem ugyanahhoz a nőhöz tartozna.

Rövid együttműködési kísérletezés után belenyugodtam, hogy nem avatkozom bele, nem okvetetlenkedem, a legokosabb, ha ráhagyom, a csók kizárólag őrá tartozik, az ő dolga, még pedig a jelek szerint fontos, majdhogynem életbevágó ügy, különben miért csinálná a tragikumot súroló komolysággal?

Hogy a csudába menekülök ebből a csapdából, tűnődtem e különleges kalodában. Azon imádkoztam, az istenért be ne duguljon az orrom a nyálkahártyáim ellen intézett támadástól. Az egyenlő volna a biztos fulladással, hiszen a mozgó tapadókorong légmentesen elzárta a számat.

Abban a pillanatban, hogy a veszély elmúlt, az ijedelem mögül előbújt a felizgatott férfi, aki eddig a háttérben guggolt, hogy észre ne vegyék, mert hátha abból még nagyobb baj lesz. Margit a mutaványtól fáradtan szuszogott és szinte észre sem vette, amint ruhái egy részéből kihámoztam.

Valamivel többet védekezett az illendőnél, de minden jel arra mutatott, hogy nem zárkózik el a folytatástól, viszont hamarosan olyan igényekkel lépett fel, amelyeket én – naivságomban – Sepsiszentgyörgy erkölceivel összeegyeztethetetlennek véltem. A viszonzást kereken megtagadta, amiben viszont ráismertem Sepsiszentgyörgy szellemére. Még két-három légyott, ezzel a viszony lassan, csendesen elszenderült.

Közben annyi minden történt, hogy az események bizonyára maguk alá temették volna az emlékeket, de újabb tíz évvel ezután megjelent a színen a fiatalabbik Györke lány, Anna, rokonlátogatóban Budapesten.

Már említettem, hogy Margit Sepsiszentgyörgyön élt, ott végezte iskoláit, ott nőtt eladó lánnyá, s minthogy szegény volt, sohasem mozdult ki Erdély területéről.

Húgának gyökeresen másképp alakult a pályája. Sopronban járt iskolába, de gyakran ellátogatott Ausztriába, megtanult németül, állást vállalt egy bécsi cégnél, majd feleségül ment egy berlini ügynökhöz.

– Emilke, Emilke . . . – hajtogatta fényes hangon –, maga nem változott semmit.

– Annál inkább maga. Sokkal szebb, mint Kolozsvárt volt, amikor utoljára találkoztunk. Pedig akkor is elélt a lélegzetem, ha csak magára néztem.

– Maga sohse javul meg . . . Tizenhárom éves voltam, mikor Kolozsvárt találkoztunk.

– Lehet, de máris kész nő.

– Liliom! – suttogta Anna nyomatékosan. – Liliom.

Ebből a korszerűen kozmetikázott, gusztusos, modorában, szokásaiban nagyvárosi asszonyból valósággal sütött az erotika. Személyi vonzását fokozta, hogy Berlinben élt, az első világháború utáni Berlinben, melynek a rossz híre Párizsével vetekedett. A szabadosság mind itt, mind amott a férfihiányban, azaz a női kereslet túltengésében gyökeredzett. Anna nagyjából úgy viselkedett, mint amilyen a német nők híre volt, akiknek – úgy hírlett – fűtyülni sem kell, mert azt is elvégzik ők maguk.

A viszony kezdetét az akkoriban virágzását élő új tárgyilagosság szelleme lengte körül. Egyenes kérdések, egyenes válaszok, semmi kisvárosi bújócscsa, álszembekötödsdi. Örömmel állapítottam meg, hogy Annát nem bénítják gátlások. Nyugodtan, esztétikusan vetkőzött le.

Mennyire más ez az asszony, mint a nénjei – gondoltam. Margit mindgyárt mindent elrontott azzal, hogy nem akart levetközni, pontosabban valójában levetkőzött, ahhoz viszont konokul ragaszkodott, hogy valami azért legyen rajta, nem a meztelenséget, hanem a meztelenség tudatát utasította el, mert az a valami, amit semmi pénzért nem akart ledobni magáról, az én pizsama kabátom volt, nyitott pizsama kabát, nem is takart mást, mint a vállát, a lapockáit s már az első percekben vastag hurkába gyűrődött a nyak táján. Ez a hurka többnyire épp a legalkalmatlanabb pillanatokban bomlott ki. Anna a tiszta meztelenség derűs nyugalmaival állott meg egy másodpercre a tükör előtt, hogy tarkóján a haját megigazgassa.

Nem állt el, hanem meggyorsult a lélegzetem.

A szerelmi játékot Anna épp azzal kezdte, amitől nénje mélységesen idegenkedett. Nyugati nő – állapítottam meg elégedetten, nem titkolja, miben leli kedvét, miben nem; nem átal beszélni arról, hogy most éppen erre és erre vágyik, így és nem amúgy. A változatos előjátékok végére hagyományos módon tettünk pontot.

A mennyekben éreztem magam, félálomban nyúltam cigaretta, majd ital után. Lustán nyúltunk el egymás mellett, a gyönyör még benne rezgett az idegeinkben, egyre rövidebb hullámokban. Lassan elenyésztek, hogy csakhamar újra éledjenek, hullámról hullámra tágulón, szélesedőn, hatalmasodón. A varázs egyik másodpercről a másikra tört meg, hirtelen kicsúszott alólam a tér, vakon fordultam a múltba s úgy éreztem magam, mint aki valami csúszós-ragacsos anyagba nyúl. Anna megtorpant, eleresztett és csodálkozva bámult rám.

– Nem szeretek csókolódní . . . – motyogtam bambán, mikor végre szavamra leltem.

– Vagy úgy . . .

Kedvetlenül húzódott hátra. Ismét szépnek, kíváncsnak láttam, már alig-alig emlékeztem rá, hogy az előbb éppúgy satuba szorított, mint annak idején Margit, szája, ez a szexuális imamalom, nem örölte tovább a számat s nem fojtotta belém a lélegzetet.

Ugyan honnan tört elő a Győrke lányok csókja, ha nem a fizikum legmélyéről, a játékos gének titokzatos birodalmából?

Azóta olyanformán érzem magam, mint aki sötét szobában ébred s pontosan tudja, hogy ő maga legalább egy tucat példányban jelen van az áthatolhatatlan sötétben . . .

PARTI NAGY LAJOS

Tied az este

*Veszel rozsdalevél-zakót,
meregeted az ablakon kicsurgó
tévéhiradót,
tied az este.*

*Hideg, meztelen reszelőkön
csikorgatja magát a szél,
rámorzsolódik a gyapjúszerű
krizantémokra.*

*Körben, alattad,
bogárgyűjtemény
nyolcvanhétezer gombostűje
ragyog.*

*Lámpáival kitapogat,
és befogod a bádoghordó,
letáncol a csempe úton,
részeg Gellértek között
beszáradt háttal bazaszöksz
a tű alá.*

Szvetter Noénak

*Egyensúlyozunk két lukas zsebünk közt,
teli polcokról pakoljuk tele,
kabátunk elmarad mögöttünk
és beledül az arany semmibe,*

*és lesz belőle zakó, kiskabát
komputereknek újabb pleisztocénben,
szvetter Noénak, hogy az Ararát
elé ne egyszál krómacélban érjen.*

Fajankó Villon balladája

*Minden órában vágj poját
csúfolj ki álszent szenteket
a kerékbe tört ifjúság
legyen vigyorgó rendjeled
a szétszakított szalmazsák
fölött virítson fekhelyed
és káromkodva mondj imát
a prostituáltak helyett*

*Tartsd vissza lélegzetedet
hogy pattanó tudódön át
a robbanás kapjon helyet
hogy szakadjon szét a világ
ha lélegzetet veszel egy
vergődő kurva-nagyra tárt
mindenségből elpergetett
emberi oxigénen át*

*Járd ki végig az iskolát
a hülye-egyetemeket
hol szar a kréta brossurák
alól kimásznak egerek
hol a tanár zokogva rág
többévtizedes peracet
amíg áldását adja rád
törvényerejű rendelet*

*Fajankó végül vágd a fát
ácsold magad keresztedet
amit már ki se bír a bát
– de ne bidd amit nem lehet!*

Szárnymas lovak

Tikos Rákhel mondta egyszer a hajnalra, hogy „megjöttek a szárnyas lovak” – de lehet, hogy az egész csak egy álom mérgezése, a Bálint-híd csurgójánál már tegnap ott ült egy varjú. A felhőszakadás a Duna-kanyarból söpört végig az eperfás országúton, és pontosan eltalálta a várost. A lezúduló víz beomlasztotta a szurdik bejáratát, s úgy eltorlaszolta, hogy borulás veszélye nélkül nem lehetett kihajtani rajta. Nekünk azonban pontos méreteink voltak, hogy milyen széles árkot kell ásni, ha a kádat is föl akarjuk rakni. Teleszkai többször is kimérte a távolságot, és két gálicos karót szúrt le. Fennhangon magyarázta, hogy mi lesz a teendő, a szekeret hogyan készítjük elő, s a fenékdesházak alá, a zsámolyokra, hogyan csúsztatunk gumialátétet. Igyekezett minden lehetséges veszélyt számításba venni. Ha nem látunk, majd eligazítanak a karók – mondta markába fordított cigarettával. – A gálic télen se kopik le. Világít a havon. – S odaheveredett ő is a rámpa-sorompó mellé, sötétedett már, hallgattuk a konzervgyári szirénazúgást. Kezdődött ott is az örök második műszak.

Szüleinek a dombok túlsó oldalán negyven évig volt birtoka, s telente alig láttak embert a távoleső völgyben. Két ridegen tartott lovukat egyszer kint érte a havazás a dombtetőn, ott nyertettek, s amire nem volt példa, a fiatal rudas a hőésében rámászott a kancájukra. Aznap este paprika erével készítették forralt bort, az ajtóra láncot akasztottak, s az apja nem rakta ki éjszakára a csapdákat. A hatóság később engedélyt adott, hogy szülei a kertjükbe temetkezzenek. A ház már beomlott, a két kereszt azonban megvan, benőtte az akác, csak a tető maradt ugyanolyan perzselé-kopár, a szél minden magot elfújta a nyeregről. A két almásderest mi is fönt hagytuk a présháznál, hosszú kötőféken, hogy használni tudják az esővízes hordót. A szekeret meg farral odahúztuk az ajtó elé. Ennek nem volt különösebb jelentősége, csak annyi, hogy ha végeztünk a kubikolással, ne kelljen ezzel is időt vesztegetni. A szurdikból meredek rámpa vezetett a házig, ahol akkora hely volt a diófa körül, amekkora egy szekér lovastól. Ha tetszett, ha nem, ott kellett mindenkinek elférni, aki ott volt. A hordókban második hete dolgozott a bor, és még mindig magasra kellett akasztani a gyertyát, hogy a pincelég el ne nyomja a lángot. Teleszkai présházában mindennek megvolt a rendje. A kármentőben a tarkabab, a vakablakban az akonaverő kalapács, mustfokoló, néhány drótszálla öntött kénrúd, egy szögön patkókarikába húzott raffia-köteg, mint a szálára fésült lófarok. A meleg nyirkosságban órák múlva se porlott szét a seprűbarázda a földes padlón. Most gondosan újra fölsepert a kád körül, és eltüntette a régi nyomokat. – Egy ilyen vihar megbolondítja a füveket! – mondta, mielőtt kinyitotta volna az ajtót, és beleszagolt a levegőbe. – Még a kulcsukon is kifúj a szüretszag! – Ez délután háromkor történt. A hegyen át jöttünk, nagy kerülővel, s még nem sejtettük, hogy az omlást nekünk kell eltakarítani. Oda csak négy óra felé vonultunk le; addig azonban Teleszkai alig szólalt meg. Úgy fedezte fel a halálesetet, hogy a csömöge döngölő hiányzott a kád tetejére fektetett deszkáról. Amikor odament, feleségét, Rákhelt találta a kád aljára szórt szalmán Töttös Estvással, már mindkettőjüket mozdulatlanul, ahogy szeretkezés közben a

pincelég megfojtotta őket. Erős állathang horkantás jött ki a torkán, közben belekapaszkodott a nadrágövembe, és csavarni kezdte a csattját. – Most eljössz innen! – kiáltottam rá, és lefogtam a karját, amihez már koromnál fogva se lett volna jogom, de olyan erővel lökött el, hogy nekivágódtam a présvasnak, és véresre vertem a homlokomat.

Amikor este odaheveredett mellém a fűbe, megpróbáltam elképzelni az éjszákát, amit bizonyára együtt fogunk tölteni, bár még nem volt fogalmunk, hogyan. – Szóval, akkor ásunk tovább? – kérdeztem. – Nem kockáztathatjuk a borulást – rázta meg a fejét. – Az volna a legnagyobb szűgyen, ami érhetne bennünket. Ha megdőlné a szekér. De ez nem történhet meg. Úgy kell maradni mindennek, ahogy a gyertyafényben hagytuk. Egy szálkányit se mozdulhat semmi! Aztán úgyis megállnak a vizek. – Kis pontatlan mozdulatot tett, a szeme ugyanakkor merev lett, és egy fekete kupacra szegeződött rá, a saját idegen nadrágijára: éppen egy vakond kezdett túrni mellette, mint egy betemetett ősi szerkezet. Gatyája nedvesen tapadt a combjára, s mintha egyáltalán nem érzékelte volna, hogy a párás slichasítékon ki-be járnak a legyek. – Nem tudhatja az ember, hogy mit tesz egy kis kopácsolás – mondta, s hirtelen felém fordult. – A barackmag kopácsolás! Csak belebotlasz, ahogy a gyerek a küszöbön ül, és képes napestig törögetni azokat a magokat. – És ha mégis a Baticereszt felé mennénk, amerre jöttünk? – Visszafelé nem mehetünk ugyanazon az úton. Ennyivel tartozunk magunknak. – Miért nem? Te vagy babonás vagy a lovak? – Nem jól kérdezel – mormogta, s a talpát belenyomta a puha tűrásba. – A föld alatt sincs békesség. Te meg, látszik, nem tudod, mi az ünnep! – Pedig szerintem itt már föl tudna kapaszkodni a két ló. Csak arra kell vigyázni, hogy ők is meg ne tiporják egymást. – Teleszkai fölállt. – Attól te ne félj! Én már belekalkuláltam a lovakat.

Elképesztő volt a kitartás, ahogy a kubikolásba belevetette magát. A földmunka, amit elvégeztünk, négy embernek is sok lett volna ilyen rövid idő alatt. A négyből azonban csak ketten lehettünk jelen. Amikor az első pihenőt tartottuk, négy akácgallyat szakított le, és az egyiken még volt néhány kései virág. – Ezt Rákhel kaphatná fizetségül! – nevetett föl, s mikor már az ökreendezésig kinevette magát, a gallyakról markába húzta a leveleket, és azzal vonult félre a bokrok mögé, hogy elvégezze a dolgát. Tiszta, kisimult, majdnem papos volt az arca, amikor újra előlépett. – Mit csináltál a homlokoddal? – kérdezte gyóntató hangon, s az ujjával oda nyúlt a sebemhez, mintha rég nem találkoztunk volna. Néhány megoldás jutott akkor eszembe, hogy a mi helyzetünkben mit lehetne tenni, józan és kétségbeesett megoldás, amilyenre egy tanú akaratlanul is gondol; csupán azt lett volna képtelenség kitalálni, hogy öneki mi a szándéka a káddal. Mikor már ötödször és tizedszer beszéltük meg, hogy milyen módszerrel lehetne elkerülni a túlságos rázkódást, rájöttem, hogy legszívesebben lekötözné vagy átlátszó viasszal öntené le a két halottat. Másképp hogyan gondolta elérni, hogy a két test centire se távolodjék el vagy közeledjék egymáshoz, és pontosan úgy maradjanak, ahogy rájuk akadtunk? Később bebizonyította, hogy megvolt a részletesen kidolgozott terve.

Kubikolás közben néha dúdolt is, egyszer azt, hogy *Szerelemszín, piros virág, fújja a szél*; máskor meg közönséges söntés-nótákat. S mindig igazított egy keveset a két karón. A szemközti domboldalon a Remetekápolna bádog tornya piros lett, s hamarosan onnét is felhallatszott a harangszó. A kápolna harangját a pap maga húzta. Ő volt az, aki az elmúlt karácsonykor megintette Rákhelt, amikor úgy vitte a fején fenyőfát, ahogy az asszonyok a piaci kosarat szokták. A konzervgyárból jövet Tóttós Estván egy zacskó friss barackmagot akasztott a kerítésre, amit a gyerek reggel talált meg. – Rákhel ma reggel Sárszentivánra utazott. Te tudad ezt? – kérdezte a földhányás tetején, ahol éppen dolgoztunk. Lassan visszacsúsztam az árokba, hogy

időt nyerjek. – Jön délután is visszafelé vonat – és folytatni akartam az ásást, de hirtelen rálépett a vállamra, és odanyomott az árok falához. – Ha ilyeneket akarsz válasszani, jobb ha elmész innen! – s az ásójával felém szúrt. A legyek úgy ellepték, mint-ha tényleg egy lóval tévesztenék össze. Később elcsöndesedve leült. – Van neked fogalmad, hogy mik jutnak az ember eszébe ilyenkor? Régi dolgok... Kiszedik a májadat, te meg nézed, ahogy belevágja valami madár a csőrét... – Az apja még igazi mesélő volt; ha meghívták, három mennyegzőt is végigmesélt, és nem vették észre, hogy múlik az idő. Azt hittem, Teleszkai is képes lesz folytatni, és megnyugszik tőle, de mintha egyszerre elveszítette volna a fonalat, belemarkolt a frissen kiásott iszapba.

A kád oldalán kréta-jelzések mutatták, hogy szüretkor hány sajtár mustot hordott le a pincébe. Most hosszabb ideig ezeket a strigulákat nézte, aztán a saját kezét, amelyikkel a kád széléhez hozzáért. A pincelég már kezdett enyhülni a huzattól. Egy idő múlva úgy találtam, hogy nagyobb a világosság bent, mint amire szükségünk lehet, s be akartam hajtani a külső ablaktáblát; de mire kiértem, már megelőzött, és közvetlenül az üveg mögül figyelte, hogy mit csinálok. Szó nélkül visszamentem a préházba, és leültem az egyik sajtárra. A bogarak lüktetve hullámoztak az ajtó előtt, de még véletlenül se sodródtak beljebb. Teleszkai először az ingét dobta le, majd ugyanolyan természetességgel a nadrágját, az alsónadrágját is, s csak utána próbált középutat keresni meztelenség és felöltözöttség között. Bizonytalanul összefonta a mellén a karját, ettől azonban még meztelenebb lett, a heréi feltűnően följebb húzódtak, és a két farhúson feszesesbre mélyült a horpadás. De még most sem annyira zavar látszott rajta, mint inkább meglepődés, hogy a döngölő kivételével mindezt a régi helyén talál. Egy hajdani lepkefogó rámájára (tréfából?) a *Providencia* biztosító társaság pléh címkéjét szögelték rá, bár azt, hogy az idegen szó „gondviselést” jelent, kevesen tudhatták a felsősoron. Később odalépett a téglával föltámasztott bárdoló asztalhoz, és fölemelt meg ugyanoda visszarakott különböző vasakat. Egyedül a raffia-köteget akasztotta át egy másik szögre, amikor a két ló fölnyerített. És engem is akkor szólított meg először a megérkezésünk óta. – A víznek ereje van, tudod? – s ahogy guggolva felém hajolt, olyan lobogás jelent meg a szemében, amire ő se lehetett felkészülve. – Mi most elvégzünk itt egy munkát, amiért a szomszédok is hálásak lehetnek. Szerintem időre elkészülünk vele, de áldomás az nem lesz, a mai nappal nem nyúlhatunk hozzá a borhoz. Az szentség! – Este pedig már határozottan arról beszélt, hogy legjobb volna a Dunához kivinni a kádat. – Érted? A Dunánál lesz az itatás! – mondta boldogan és gyűlölettel, s attól kezdve még erősebb iramot diktált, és egyre többet énekelt. Most azonban még hátra volt, hogy mindent az emlékezetébe vésson. Újra a kád szélére könyökölt, és nem vette le a szemét a két halotról. Tulajdonképpen ez tartott el majdnem egy óra hosszat. A módszer, amivel a két testet rögzíteni lehet, nyilván nem volt még világos előtte, de a felismerés, hogy nincs más lehetőség, ebben az első egy órában dőlt el. S amikor tíz óra felé visszaindultunk a préházba, már nem kellett rögtönöznie.

A kád aljára szórt szalmát a padlásról rángatták le, még ott voltak a nyomok. A szűk helyen a lábuk csak úgy fért el, hogy begörbítve egymáséba fonták; a Rákhelé alul. A hasig nyitott ingrésre Töttös Estván arccal feküdt rá, s egy fogával leszakított gyöngyházgomb, a tompa fényű felével, odatapadt a nyáltól a két mell közé. – Nincs ott az ujján a kék gyűrű! – lepődött meg Teleszkai, és megtörölte a száját. A ruhájuk csak annyira volt nyitott, hogy fel is voltak öltözve meg nem is, az ágyékukat erősen egymáshoz nyomták, s ezen a hirtelen kábulat se változtatott. A merevedés, mint a kivégzettekénél, még valamennyire megvolt Töttös Estvánnál; csak Rákhel combján kezdett pattogzani a szívárványos hártya. – Ezt nem fogom elfelejteni –

mormogta, s aprókat bólintott. A tervet azonban sokkal nehezebb volt végrehajtani este, mint ahogy most elvégezhattük volna. Két gyertya volt csak, és azokat kellett úgy elhelyezni, hogy hozzáfoghassunk az aprólékos munkához. Teleszkai még otthon tanulta a szalmából varkocs-fonást; a téli csapdákat ilyen fonadékkal vették körül, hogy az állat kuckót sejtjen mögötte. Az apja még erős fagyban is rést nyitott, hogy meghallja a hangjukat, és mindig hagyott annyi időt, hogy az állat egymaga fejezze be a szenvedést. – Én nem tudtam, hogy ennyi jót is lehet ilyenkor érezni! – mondta csodálkozva; később meg elérzékenyedve a nyakamra kulcsolta a kezét. – Figyelj rám . . . Neked ide kellett jönni, hogy sikerüljön . . . hogy mondani lehessen. Egyedül talán ki is miskároltam volna őket, de most én tartozom. Mi élünk! – kiáltotta, s egy pillanatra kifülett az ajtón. A bogárzúgásban nem volt egy másodpercnyi szünet sem. – Majd meglátod! Szép lesz . . . Az a baj csak, hogy az ember már nem emlékszik elég jól – s néhány gyors mozdulattal tömör fonatot csavart, és elkötötte a végét. – Az apám még félkézzel csinálta a térde között. Egy csapda vitte el neki a másikat. De nem gondolod, hogy ennyi elég lesz már? – és nyújtózkodva felállt. Nem mászott bele a kádba, ahogy tartottam tőle, hanem egy gereblyevéggel tömkölte be a szalmát a résekbe, amit a két test nem töltött ki. Végül legfelülre, a kád körívét követve, a hosszú fonat került, mint egy abroncs. – Ez most jászol meg koszorú is – mondta elégedetten, és kiment, hogy szénát dobjon a lovaknak. Csodálkozott, hogy a két állatot alig bántják a bogarak; inkább csak körülöttük felhőztek.

Te hiszed, hogy lehetne szárnyuk? – kérdezte, amikor visszajött, és felült a bárdoló asztalra. – Mi az istent akarsz még? – néztem rá. – Nem elég, ami van? – Éreztem a köhintésén, hogy elmosolyodik. – Ha nem kellene indulnunk, megfigyelhetném, hogy mikor kezdek így pucéran fájni – mondta, s az erős szívástól fölparáztolt a cigarettája. Teleszkaival nem voltunk közvetlen szomszédok, de a verandáról az ő lábas göréjükre láttam, s lehetetlen volt nem arra gondolni most, hogy ez a jövőben is így lesz. Reggel kimegy a kúthoz, és este is meghúzza a vizet. A sarokból foszlott kötélvéget emelt föl, és maga után húzva kiment a holdfénybe. – De erről a papnak egy szót se! – fordult vissza. Ebbe nem ütheti bele az orrát! – s ahogy körbejárta a szekeret, lába belegabalyodott a kötélbe. Végigtapogatta magát, és megsza-golta a kezét. – Te fiú . . . nem kellene lemosakodni, mielőtt hozzányúlunk? – és odament az esővízes hordóhoz. Biztos nem vette észre, de nekem feltűnt, hogy ugyanazzal a mozdulattal könyökölt rá, mint a kád szélére. Először a karját és a fejét nyomta bele, és értelmetlenül hosszú ideig így maradt, anélkül, hogy egyetlen bugyborék feljött volna; aztán fölegyenesedett, erőszakosan csapkodni kezdte magára a vizet, és törülközés helyett a ló hasához dörgölte a hátát. – Szóval, te megdöntöd a kádat annyira, hogy a két deszkavéget alája tudjam nyomni – magyarázta. – A két deszkát lekenjük zsírral. Mind a négy kereket megkötjük láncsal. Amíg itt az erős lejtőn leértünk, az ülés felől berakunk éket a kád alá, hogy vízszintben maradjon. Amúgy pedig kiszedjük az éket. Marad a vastag szalma, az a legpuhább merevítés. És csak maradjon így az idő! Nem felhősödött el. Jó ez a holdfény. Így egészen más holdfényben. – És a kötél? – kérdeztem. Még amikor elvonult a bokrok mögé, akkor határoztam el, hogy nem csinálom vele végig az éjszakát, ott hagyom, az ilyesmire nem lehet kényszeríteni az embert; és még mindig nem döntöttem végleg. A kötél szóra mindenestre úgy ütődött meg, mintha durván odadobtam volna eléje valami tárgyat. Szemrehányóan nézett a szemembe, de ezúttal teljesen tanácstalanul. Aztán megfordult, s mintha parancsszóra vésné a betűket, csikorgó kréta-vonásokkal odaírta a dátumot az ablaktáblára. Zavaromban szorosan odaálltam melléje. – Ne haragudj, de én nem tudok helyetted gondolkodni . . . Egyszerűen nem tudok. Én ezt nem csinálnám. Értsél meg! – Bólintott. – Értem én, csak most nem rólam van szó,

hanem róluk. Rákhel alkalmat adott nekem, és ezt nem lehet megismételni. – S közben vigyázott, hogy az arca árnyékban maradjon; én meg nem mertem megmozdulni. Éjfélre fönt volt a kád a szalmával bélelt szekéren. Szó szerint centiről centire toltuk fel a két deszkán, és minden rövidebb szakasz után hallgatóztunk, hogy nincs-e koppanás. De még a gyöngyházgomb se mozdult el. És még kötéllel is biztosítottuk, amit lehetett. A lejtőn én kapaszkodtam rá a kocsirúdra, hogy a lovak ne tudják fölrántani; a földhányás tetején pedig csakugyan világított a két karó. Amikor visszaültem melléje, azt mondta, elfelejtette bezárni a préház ajtaját, de most már jobb is, hogy így történt. – Próbálnál csak egy erdőt vagy egy folyót kulccsal bezárni! – tette hozzá.

A Remete-téren a kápolna felé kanyarodott el, s hosszabb ideig nem adott magyarázatot, hogy miért. – Fölmegyünk a paphoz – mondta később röviden. – Azt akarom, hogy előbb ő is lássa. – Azt hittem, hogy ebbe nem ütheti bele az orrát – lepődtem meg – Persze! Csak ugye, itt a kápolnánál volt meg az esküvő annakidején, és szüretkor is ott ült a diófa alatt. Szerintem most már mondhatna valamit, amire akkor nem gondolt – s a zablájánál fogva odavezette a rudast a serpentinúthoz. Igazában utólag sem értem, hogy mi szüksége volt erre a kitérőre, hiszen amire készült, abban egy pap úgyis csak megzavarhatta. A látogatás után pedig éppen ő kezdett faggatni, hogy mért mentünk oda. – Én akartam? Tényleg én akartam? A fene egye meg! Csak vesztegettük a drága időt! Pedig még jön egy késő éjszakai is Sárszentivánról... Tudod, amelyik Csibráknál szokott vizet venni. Ezek az öreg mozdonyok! Piros kerekűek! Egyszer a gyerektől volt ilyen rendelés karácsonyra. Szép kívánság, mi? – és két ujjal megszorította a könyökömet. – Csak ül ott a küszöbön, és mindenféltre gondol! – S ahogy a gyeplő megrándult a kezében, mindjárt hátra is intett. – Eredj, nézd meg őket. Aztán gyere, üljél vissza. – Angalit Mészáros Osvált plébános pár éve nagyobb összeget örökölt, s ebből a pénzből önként rendbehozatta a stációkat. Teleszkainak annyi köze volt ezekhez a munkákhoz, hogy néhány ingyen fuvart ő is felajánlott. A pap hosszú hálóingben nyitott ajtót, széles pamutövvel a derekán, s csak többszöri figyelmeztetésre lépett vissza, hogy magához vegyen egy kis barna keresztet. Biztonság kedvéért zseblámpát is hozott magával. – Megbomoltál? Mi az ég szerelme történt? – A víz beomlasztotta a szurdikot... kicsit sokáig tartott a kubikolás – mondta Teleszkai. – De tessék ide fellépni, innét majd tetszik látni. – A szekérről?! Nincs eszetek... És nem is ittál? Azt mondod? Tudhatnád, hogy a rendőrség mindent figyel. A tegnapi viharban nem jött senki ide, amikor leszakadt a villámhárító... – Teleszkai összekulcsolt kézzel állt, egy pillanatra lehunyta a szemét. – Tegnap még nem volt lehetséges, hogy jöjjünk. Ma délutánig kellett várni. – A plébános közben a kád fölé hajolt, és hirtelen elnémult. A keresztet odahúzta a szája elé. – Az Isten megver, te! Ez nem igaz... De hogy jutott eszedbe, hogy így...? Legalább pokrócot teríthettél volna! – Hiszen azért jöttünk... Hogy ha mondana nekik valamit, ami eszébe jut... Megköszönném a plébános úrnak. – A pap sietve lelépett a szekérről, Teleszkai meg azonnal utána ugrott. Közelről nézték egymást. – Be kell jelentened őket, fiam. Megvan annak a módja. És a ruhájukat! Tudod te, hogy mi az, amit csinálsz? – Hiszen azért kérem, hogy hallgasson rám – mondta Teleszkai halkán. – Másképp csak az oltár elé buríthatom őket. – A kápolnakert fáin még ott lógtak a búcsúsok virágcsokrai, s a két ló azokat harapdálta. A plébános először a Miatyánkot mondta el, aztán különböző imádságokba kezdett bele – *Te bünt gyűlölő Isten... A balál póstái megérkeztek... Elbomlott a földi házam bajléka... Vess závárt az indulataidra...* – de befejezni egyiket se tudta. És végig ott kellett térdelnie a bakon.

A konzervgyárnál, ahol másfél hete a helyettes miniszter egy új üzemegységet

avatott fel, még nem bontották le a felvirágozott díszkaput. Teleszkai nem tett rá megjegyzést, csak újra megfogta két ujjal a könyökömet. – Na, milyenek? Megnézted őket? – Az előbb sikerült eleresztenem a fülem mellett a kérdést, de most már nem térhettem ki. A két test nagyjában ugyanúgy feküdt, csak mintha Rákhel bim-bója húzódott volna beljebb, és a karjuk hajlása lett más. De azért változatlanul olyanok voltak, mint két virágvasárnapi kice-bábú; csupán azt nem tudtam eldönteni, hogy mindezt hogyan közöljem vele. Mondjam azt, hogy szálkányit se mozdultak el? Lehet azonban, hogy nem is érdekelte a válaszom, s csak azt akarta, hogy valaki idegen nézze őket, ő meg pontosan tudja, hogy mi az, amit a háta mögött néznek. – Figyelj rám . . . – mondta mesélő hangon. – Te ismerted Rákhelt. Ez az asszony volt nekem ötödik éve minden. Az ember öt évig nem érez mást, csak ugyanazt a húst . . . meg a szemében azokat a . . . A kezed odaszokik, elalszol benne, otthon vagy nála . . . Ha választani lehetne, hogy ki támadjon fel, azt hiszed, hogy egy Jézus? Még a vérét is akarnád, mert az övé . . . Pedig az egésztest megeszi a tűz. – Aztán újra magába süppedt. A Paradicsom-pusztai elágazásnál odabökött a síkság egyetlen ívlámpája felé. – Szerinted dolgoznak még az égetőknél? Ezek is a jövő hétre ígérték két fuvar olcsó téglát – és vigyázva ráhajtott a salakos bekötőútra. – Csak nem most akarod megbeszélni velük?! – kérdeztem. – Dehogy! Nem szállunk le, csak átvágunk Borrév felé. Régen a kisvasút is onnét indult, arrafelé nem annyira vizes az ártér. – A bekötőt a telep szétszórt épületei között kanyargott. Először a szárító barakkok közé hajtottunk be, és szétugrasztottunk néhány kutyát. Meg se vakkantak. A kemencéknél erős fény szivárgott ki, és megvilágított egy tűzfalat. Itt már nemcsak a kocsizörgés, a két lófej árnyéka is felhívhatta volna ránk a figyelmet, ahogy egyre magasabbra nyomult a falon. De semmi mozgást nem vettünk észre. Teleszkait meglepte, hogy ennyire kihalt minden. – Mit akarnak ezek? Még ügyeletet se tartanak? Máskor legalább a fűtő ide szokott köszönni! – Szombat van, biztos elmentek pálinkázni – mondtam. – Gyanakodva nézett rám, hogy csakugyan így gondolom-e, aztán fölnevetett. – Egy kis víkendre, mi? A rendőrség meg mindent figyel! – S szándékosan úgy hajtott tovább, hogy amennyire lehet, ne kerüljünk közel a kemencenyílásokhoz. Valamennyi üzemelt, és mindegyiknek megvolt a maga külön fényudvara. Ahogy az egyik fényudvarból átdöcögünk a másikba, a lovak szőre mindig felfénylett; Teleszkai meg erővel azon igyekezett, hogy megpróbálja elfoglalni magát. Cigarettát sodort, a gyeplőszáron szétbontotta a hurkot, s csak mikor az utolsó épületet is magunk mögött hagytuk, akkor lett újra feltűnő, hogy nincs semmi tennivalónk, csak ülni meg várni.

Bent az ártéri erdőben Teleszkai váratlanul kigombolta a nadrágját, és vigyázva nyomogatni kezdte a heréit. – Azt hiszem, meghúztam kicsit őket az utolsó emelésnél . . . Egész a tövemig fájnak. Dehát, muszáj volt, nem? Másképp sose végeztünk volna. – S mire fölcsúdtam, már hátracsúszott az ülésen, és négykézláb körbetapogatta. a kádat. – Mit csinálsz? Hallottál valamit? – csúszott ki a számon, és én is odamásztam melléje. – Benne hagytuk az akonát! – mormogta. – Ezt nem csináltuk jól. Ki kellett volna ütni – s egyszerre olyan kétségbeesett lett, mintha minden találmányát elveszítette volna. Végül én adtam a kezébe egy követ, s azzal addig ütögette a dugót, amíg ki nem lazult. A lukból a markába esett a tömítésnek föltekert, mustszagú kukoricaháncs. Úgy nézte, mint valami fertőzött kötést, aztán összemarcolta és eldobta. – Szegény pap! Az se udja, hogy mire lehetne emlékezni! – és újra a gyeplő mellé ült. A pocsolyákból gyökeres rönkök álltak ki, az abroncsra tapadt sárvánkoson simán gördültek a kerekek. Az erdei holdfényben majdnem maszkyszerű volt az arca; s már nem is számítottam rá, hogy hajnal előtt ágyba kerülök. – Figyelj rám . . . – mondta, és a térdemre tette a kezét. – Ennekem nem kell, hogy

vigasztalj. Nekem csak az a fontos, hogy megcsináltuk, amit lehet. A kubikolást, a díszítést, a bölcsőt . . . Most majd mindig így lehet látni őket. Ugye, itt vannak ezek a fák is, lent meg minden rohad. Szegénykém meg azt hitte, hogy lehet másképp is! Mint öt éve! De szerintem neki már akkor kezdhették rohadni, csak a haja lobogott fönt. Ha megszámolod, talán egy tiszta szó se marad, csak hazugság. És mégis abból lett a boldogság, ami volt. Most ebből a bölcsőből engedjem ki őket? Énnekem nem kell, hogy vigasztalj. – Észrevettem, hogy rá akar ütni a rudasra, de még időben kivettem a kezéből az ostort. – Nyugodjál . . . most már csak két kilométer a vízig. Tovább úgyse lehet menni, itt már nincs komp. – Az a jó – mosolyodott el. – Arra úgyse lesz szükség. – Titokzatoskodása inkább gyermekes volt, mint eszelős. S időnként gyanakodtam is, hogy nem csak színjáték-e, amit csinál, hogy ne azt kényszerüljön tenni, amit esetleg a legszívesebben tenne: még egyszer magához húzni Rákhelt. Egy biztos: számunkra ismeretlen módon szenvedett, s mintha csakugyan dolgozott volna benne valami ősi, elfelejtett szerkezet.

Több mint félórát töltöttünk a Duna-parton a régi rév-állomás mellett. Az épület bedőlt már. A csalánosból kupacokban fehérlett ki az odaszórt mész, a beton törmelék, az iszappal feltöltődött vashordókból fűzbokrok nőttek ki. A hullámtörőnél karvastagságú drótkötél gubanc magasodott, uszadékfák meredtek föl, tele szókáll-fonatos szeméttel, közöttük nylon tejes zacskó, rongy, néhány horpadt lábas, egy laposra száradt macska. Az irodahelyiségben, a fölhasított szalmazsák fölött révmenetrend, képes lottó-plakát lógott. Egy pástétomos konzerv színültig volt csikkkel. Teleszkai egyetlen szót sem szólt, mindent megnézett és megfogott, s amit lehetett, föl is emelt, és alája nézett; végül csípőre tett kézzel megállt a vízzel szemben. Én mögötte támaszkodtam egy vashordónak, kicsit oldalt; hátrébb a fák alatt a szekér nyikordult, amikor a lovak belekaptak a fűbe. A szemközti parton reflektor világított meg egy hatalmas kavics-píramist, de maga a darus munkagép sötét tömegként jóval messzebb hajolt a vízre, mintha odazuhanat volna. Mégis, a hosszú és makacs felkészülés után egy pillanatig elképzelhetőnek látszott, hogy Teleszkai fennhangon utasításokat ad, hogy mit készítek elő, mit csináljak, a lovakat hová vezessem. Az arca azonban egészen mást árult el, amikor megfordult. Mintha kicserélték volna. Azt hiszem, most roppant össze visszavonhatatlanul, és most mondott le arról, amiről végülis soha nem mondott közelebbit. S ingerült szégyenkezéssel került a pillantásomat, mintha terhére volnék. – Maradsz? – kérdeztem. – Hazamehetek gyalog is, ha egyedül akarod . . . – Itt senki se maradhat közülünk! – mordult fel. Aztán csendesebben: – Kibolondítottalak ide. Az a rohadt sok szar, amit beleengednek a vízbe! – És sietve felült a bakra. – Gyere, még világos előtt otthon leszel. Én is. – Hazafelé már nem ügyelt annyira a döccenésekre, és cigarettára se gyújtott rá. És szólni is alig szólt, csak a legszükségesebbet. Már volt valamennyi forgalom, mikor a városon végigmentünk; a plébános éppen harangozott, amikor a Kápolna-téren elkanyarodtunk a szurdik felé; s a prэшház ajtót csakugyan nyitva felejtettük. Megint odaálltunk farral az ajtóhoz, és féloldalt döntve, lezötyentettük a kádat a földre. Mind a ketten úgy tettünk, mintha a tompa huppanást nem hallottuk volna. És centire az eredeti helyére állítottuk vissza. Utána egy percet sem időztünk tovább bent, Teleszkai gondosan bezárta az ajtót, az ablaktáblát is behajtotta; s csak akkor kérdezte meg, hogy vigyen-e haza a felsősorra, vagy gyalog akarok hazamenni.

N. N. utolsó bolyongása

– Kormos István halálára –

*N. N., vajon mivégre
volt ez jó? Semmivégre!
Ugyan minek bolyongtál
messzebbre a szabadnál?*

*Ős jelzőtábla áll ott:
öregbetűs írások.
Ismerted azt a nyelvet,
mért nem jobban figyelted?*

*Pistika, Piska, Pista,
minek mentél tilosba?
Onnét, ha megfeszülnél,
vissza már nem jöhetnél.*

*Onnét, ha megfeszülnénk,
vissza már nem vehetnénk.
Bár nincs kapuja csukva,
sőt kapu sincs az útba.*

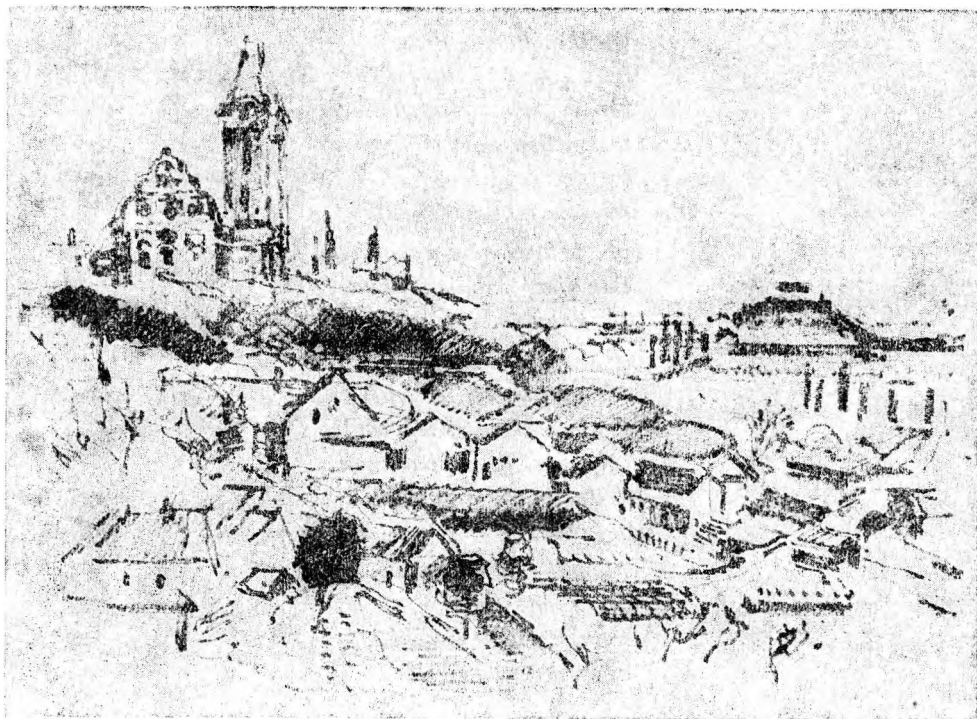
*Mentél anyát keresni?
Gyermekké tán lehetni?
(Nagyos, felnőtt dolgok
kedvedre sose voltak.)*

*Mentél szülőt anyává,
árvát édesfiúvá,
tenni csonkát kerekké,
egybeillőket eggyé?*

*S mit eltörölt az Isten,
a lánynevet az ősvény
porában fölidézni,
márványba újravésni?*

*Lehet, szegény Yorick, te,
mi mégis megveretve
fordítjuk földre fáklyánk,
s búgjuk versed fonákját:*

*„Nem sakkozol velünk
nem is röhögsz velünk
nem ülsz többé velünk
leszel mindig velünk”*

BÚCSÚ KORMOS ISTVÁNTÓL

Már a kaposi iskolapadban olvastam, kívülről tudtam verseit. Vonzódtam szerzőjükhöz, mint a messzi nagyvárosba szakadt vidéki rokonhoz. Az Eötvös-kollégiumban elsőként az ő kötete került kezembe. Elmentem az Egyetemre, ahol szereplését hirdették. Ágrólszakadtan, félszegen, télikabátját se vetve le, utálva az egész kényszerű elővezetést, mondta, mondta a falaknak: *Mit is akart Dózsa?* – A Múzeum körúton már-már megszólítottam, de nem sokkal később, a *Válasz* szerkesztőségében kezemre adta őt az utánam kattánók kilincs. Éppen *Febér virág* című versét hozta be... Mint amikor az egy cél fele igyekvők reményc, kíváncsisága végre egymásra bukkan, hirtelenséggel megnyílt köröttünk tér, idő. Ő lett első barátom Budapesten, aki saját lakásába is meghívott, ahova aztán családi közösséggé vihettem barátaimat.

A sors úgy rendelte, hogy elsőként kellett hírül adnom: közös barátunk nincs többé. Azon az októberi napon, az agyamba sújtó hajnali hírről, mentem kora reggel a Duna-part felé. Mentem sejtelmetlen-vidám, munkába siető asszonyok, lányok, férfiak közt. Az áttetsző sáfrányszínek mögül valószínűtlen, hasítóan tiszta fény süttött. A víz fölött szinte megcsendült az ég. És mondani kezdte bennem magát a vers, melyet három évtizeden át annyiszor hallottunk tőle, mely legutóbbi rádióbeszélgetésében is ott szerepelt, melyet már senki se tud oly meggyőződten, oly testi-lelki mélységből zendíteni, mint ő.

Egy szép reggelre gondolok,
és mosolygok és meghalok.

Kék lesz az ég, ragyog a nap,
megyek sötét fenyők alatt.

Kezemet fogja holt apám,
s megszólal egy rigó a fán.

Azt mondja majd az a rigó,
hogyan élni szép, hogyan élni jó.

De halni szebb és halni jobb...
S én mosolygok és meghalok.

*

Akik ifjúkora óta, még a negyvenes évekből ismertük, mindig is József Attila öccsének tekintettük. A soha el nem számolható szegénység küldöttének, akiben épp olyan eredendő természetként élt a szociális igazság iránti felelősség, mint a fogyhatatlan és derűs szeretet adakozó végtelene. A kevesek közé tartozott, aki őrizni tudta magában nemcsak a kamasz úde figyelmét, hajlékonyságát, de az egykori gyermek nyíltságát, játszani tudót, merő képzeletét. Egész valójából a tevékeny szellem belső szabadsága sugárzott.

Ha valakire, őrá illett a mondás: Isten-adta tehetség! Amihez nyúlt, költészetté lett a kezében. Személyiségében, gesztusaiban, hangjában is ott örvénylett a dolgozat átrendező, alakító varázslat. Költő volt akkor is, amikor csaknem egy évtizeden át nem írt, nem publikált lírai verset. Sorsa szerint volt még hallgatásában is a költészet hű példája, apadhatatlan reménye.

Istenek fia volt-e, a mérülő Atlantisz igéinek őrzője, tudója; napot, holdat, vizet kezesítő Orpheus, vagy a bevégtetlen küldetésű, Skorpió havában született, saját nyaktilóját fabrikáló önsorsrontó?

Voltak évei, amikor az érte aggódók, ellene berzenkedők emberként, költőként elveszettek nélték, ítéletet mondtak rá. Talán nekik szólt a Párizsból írt levél váratlan hitvallása: „Akik kartotékokat vezetnek rólam, nem sejtetik, mi minden köt haza, amiről nem tudok beszélni . . . Voltak idők rosszabbak nekem a Rákosi-időknél, és ha nem is látszik, az inasgyerekek, a tájszólásban beszélő egyetemisták, az Éjjeli menedékhelyen röhögő öreg munkások a színházban, – ezek az én embereim, nem a kávéház asztaltársasága. Ha soha nem is írom le – biztosan – hogy nép, mert az én vagyok.”

Majdani végső rangjáról dönteni nem a pályatárs tiszte, de van egy, tárgyi voltában is dokumentumerejű érvem: vastag kötetet töltene meg a hozzáírt, neki ajánlott versek. Életében kevés költőre fénylett vissza ennyi jogos bizalom. Kevesen hagytak maguk után ennyi személyes gondviselésen csüngő szellemi, lelki árvát, mint ő.

Amit éles szeme, fecskeröptű fantáziája, a kisalföldi nagymama és a városszéli közösségek nyelvi örökségéből tündökletes gazdagsággal formába búvölt; a magyar és világlíra aranyalapját szolgáló könyvsorozatok, melyeket páratlan invencióval és ügybuzgalommal három évtizeden át újra és újra kitalált, szerkesztett, tovább élnek, hatnak, munkálnak majd közöttünk. De ő maga nincs többé. Elmúlását a legérzékenyebb méltatás, a legjózanabb számvetés sem feledteti.

Osztályostársa, igaz barátja, a nemzedékében hozzá legközelebbi Nagy László valaha egy héja áldozatául esett sármány pusztulása láttán jegyezte föl a gyász, halkságában is megrettentő, baljós pillanatát: „Már nyomorultabb egy hanggal a nyár.”

Mindnyájunknak tudnunk kell, hogy Kormos István távoztával a magyar költészet évszakváltó erdejében nem akármilyen madár hallgatott el.

Kormos István halálára

Kormos a lelkiünk, Pista, a bánattól meg a gyásztól.
Senkise hitte, hogy így közeli, gyors esemény,
elkényyod, valahogy mindnyájunk vaksi halála.
Testünk s lelkiünk most értelenül maradt.

Wéres Sándor.

MARTYN FERENC ADY-PORTRÉI

Tizenkét hónapon át láthatták a Jelenkor olvasói Martyn Ferenc Ady-galériájának darabjait, tizenkétszer egy vagy két reprodukció tudósította a közönséget erről a veretesen hagyományos, vadonatúj vállalkozásról.

A közönség nem tudott meg úgyszólván semmit. Nem tudja, hogy a puha grafit gyöngéd kézzel felhordva szinte előhívja a jóféle papír komoly, erős bordázatát a lap sarkában, nem tudhatja, hogy a filctoll fekete festéke zöldessé válik, ha a vizes ecset beletöröl, s nem tudja, hogy ugyanennek a vizes ecsetnek a nyomán a tollvonások jégvirágosan ereződnek, tapinthatatlan csillag-repedésekké szaladnak össze a már különben sem érintetlen, halványan elszínezett papíron.

Mondom, a reprodukciók ismerői mit sem tudnak. A fotó, a fotókémia és a sokszorosítóipar ismét elnehezedett, követésképtelenné vált amikor az eredeti remekművel találkozott – és kénytelen vagyok általában a fotót és összességében a sokszorosítóipart felelőssé tenni, mert ezekkel a csillagrepedésekkel, zöldes törlésekkel, papírbordázatokkal a professzionistább képzőművészeti és a hazainál felkészültebb külföldi műnyomás sem igen tudna mit kezdeni. A rajzok lényegével. Mert a finom csillag-repedések életteli ér-lükte-tést vagy baljós vére-res hálósövedéket is sejtetnek a portrék epidermiszén (noha a portré nem viruló és nem is betegszerű hangulatú egészében), a zölddé mosódó fekete fluoresz-kál (pedig a portréban nincsen semmi túlvilági), és a gyöngéden szürke grafitháttér messzi, ködlő és elmúlt képzeteket kelt – akkor is, ha az arckép, amelynek a háttére, korántsem nosztalgikus. Azaz: a művek tartalmi lényege, érzelmi lényegének fele, gondolati lényegének kétharmada a technikai, mesterségbeli apróságokban rejlik, éppen az objektívek, előhívók és nyomóművek által követhetetlen finomságokban.

Azokban a finomságokban, amelyekkel szemben az írásos reprodukció, jelen kritikai méltatás is követésképtelenséget kénytelen bejelenteni korlátozott és korlátozt képességei önismeretében. Mert az itt következő néhány sor természetesen éppoly elnagyoltan és éppoly esetlegesen fogja megragadni Martyn Ady-képcsarnokának lényegét, mint a reprodukciók: csak klisényomat, amely hűséges lesz a körvonalakhoz és nem teljesen megbízható a részletvalóságok tolmácsolásában – amely részletvalóságokból pedig a nagy művek nagy igazsága összesodródik.

Kezdjük a körvonalakkal. Martyn Ferenc felkérésre és a maga alkotókedvére jó egy éve grafikai Ady-sorozatba kezdett, és az 1977. esztendő folyamán tizenhat lapot komponált. Amint tudni lehet, felkérésre, a centenáriumba figyelve kezdett foglalkozni a témával és a gondolattal, s amint hírlík, a maga alkotókedvére döntött az Ady-portrék, a tizenhatféle költő-arcmás mellett. Anakronisztikus vállalkozás. Anakronisztikus ma, a technikai sokszorosítás-csodák világában tizenhatszor kézművesmódszerekkel megrajzolni ugyanazt az arcot, még anakronisztikusabb, ha tudjuk, hogy a modellről a maga korában már háromnegyed évszázada elkészültek a megfelelő sokszorosítás-csodák, amelyek azóta is korlátlanul sokszorosíthatók, s kiváltképp anakronisztikus a vállalkozás, ha a vállalkozó maga is bevallotta e sokszorosított sokszorosítások alapján kézműveskedik. Magyarán: a rajzolt ábrázoló portré, a nem stilizáló, nem torzító, nem átíró, a tudatosan hasonlítani akaró, klasszikusan kidolgozott arcmás a fotózás másfél száz éve után anakronisztikus műfaj, fölöslegesen látszik. (Ha nem parvenünek. Mert a fotózás másfél száz éve alatt mindinkább affelé halad a világ, hogy politikai és ökonomiai újjazdagék gondolnak portréfestőre-portrégrafikusra, amikor más a fényképészhez indul.) Aztán: Adyról különösen anakronisztikusnak látszik hasonló klasszikus portrékat rajzolni hetvenhétben, amikor művészi erejű fényképeket komponáltak róla életében, s nem is akárhik; Székely Aladárók. S végül: kiváltképp anakronisztikusnak mutatja a hetvenhetes vállalkozást a

munkamódszer. Az a tény, hogy Martyn kisfiúkorában látta ugyan Rippl-Rónai társaságában Ady Endrét, de saját bevallása szerint is csak fényképek, s nem a saját kisfiú-émlékei alapján dolgozik.

Az anakronisztikus vállalkozásokból azonban századunk művészettörténetének tanulságai szerint kétféle eredmény születhet. Szánalmasan sikertelen, s akkor anakronizmusnak hívják továbbra is, valamint meghökkentően jelentős eredmény, s akkor már újdonság a neve. Martyn Ferenc Ady-galériája nemes, szenzációs újdonság. Újdonság – a tématörténet felől közelítve –, hogy Adyt (aki a halála után annyi stilizált, átírt, „szuverén” értelmezésű portréra, s annyi versillusztráló próbálkozásra ingerelte képzművészeinket), most magát, „átíratlan” és „stilizálatlan” való vonásaival láthatjuk viszont – tizenhat értelmezésben. A szabad portréértelmezések és az elszabadult versmotívum-parafrázisok a centenárium közledtével különösen sebesen szaporodtak, s ilyen háttér előtt, a megkötetlen Ady-interpretációk sűrűjében különösen döbbenetes erejű ez a tudatosan arcmaszra szűkített, méghozzá stilizálatlan arcmaszra összpontosító aszkéta-vállalkozás. Nem az oldottabb Ady-grafikák összességét marasztalom el, ne értsenek félre. Csak most, a centenárius esztendőben a sok oldottnak látszó, de megszerzetlen Ady-látomás, a semmitmondásig oldott Ady-értelmezés tengerében még jobban érzem ennek a nagyon kötött ábrázolásnak a szigorú etikáját.

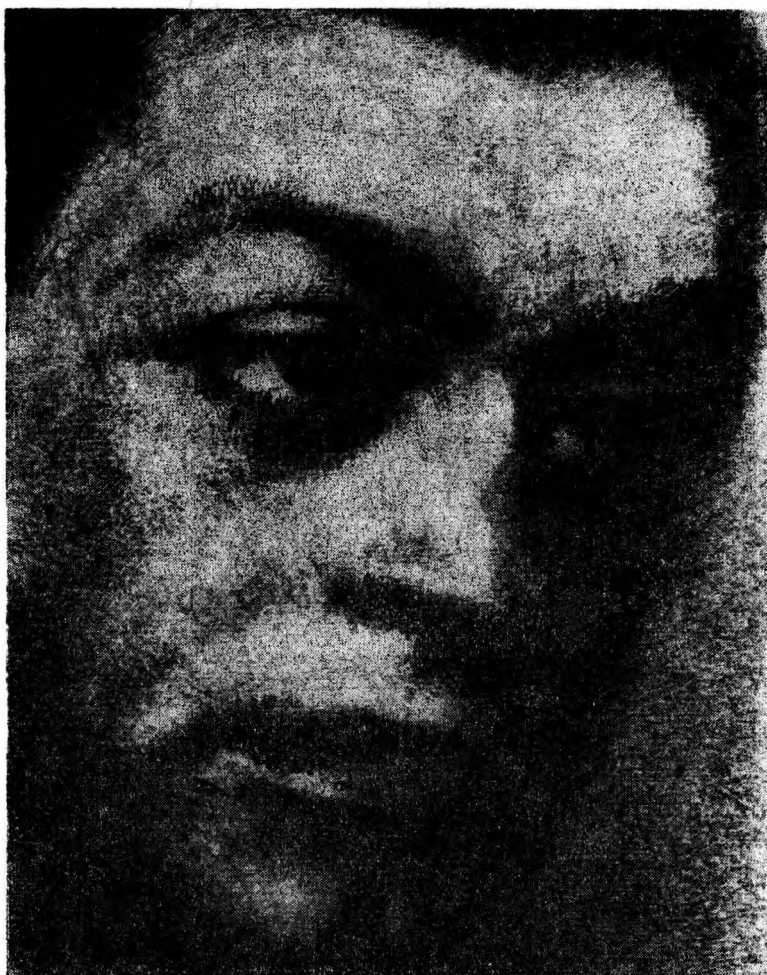
Amely még a szigorú etikájú és esztétikájú ábrázolásokhoz képest is lenyűgözően puritán és szerzetesi. Még a korábbi Martyn-vállalkozásokhoz képest is az. A Petőfi-mapánál is, a Berzsenyi-rajzoknál is – hogy csak a frissebb előzményekre utaljak – lelkes tisztelettel fogadta közönség és kritika a sallangtalanul egyszerű és egyszerűségében költői grafikai stílust, azt a realisztikus felfogást, amelyet ilyen hangulati-grafikai átéléssel csak az absztraktból figurálisba váltó, mindkét felfogásba mesterfokan váltó Martyn tudott megalkotni. Ám a Petőfi-grafikáknál cselekmény, szituáció, s ha az nem, egy egész nemzeti kultúra közkinccseként ismert vers-hangulat segítette az *illusztrátor* önálló alkotómunkáját, és a Berzsenyi-sorozaton, a többnyire Berzsenyit magát ábrázoló lapokon is cselekményes segítségként szolgált egy második szereplő, egy helyszín, táj, vagy a költő látnivaló mozdulata, gesztusa. Az Ady-lapokon nincsenek külső történések, segítő és közvetítő elemek. Az Ady-lapokon csak Ady van, olykor csak töredék-Ady van, és az esemény sallangtalanul *grafikai-pszichológiai esemény* csupán: egy szempár szomorúsága, egy arcvonás finom grafikai érzetbe oldódása, erősen sraffozott dús haj, amely épp a befejezés előtt egyetlen fáradt vonalba bicsaklik, profil-vonal, amelyet lankadtan megismétel a vizes ecset, s ettől az egész profil árnyékos messzeségbe kerül.

Nem a halottak élén haladó Adyt rajzolta meg Martyn Ferenc, nem a disznófejű nagyúrral harcolót, s nem a héjjanásost, a frigyládaküldőt, a Dózsa-unokát. Ez a tizenhat kompozíció úgy kerül el az irodalomtörténeti banalitások megillusztrálását, hogy jó lélekkel a legmegátalkodottabb félművelt sem „ismerhet rá” a saját közhelyeire, a borissza Adyra, a forradalmár Adyra, a szerelmesen őszinte Adyra és a szerelmesen szerepjátszó Adyra. De ez az Ady-arcképcsarnok az érdeklődő, a komoly, az apatikus, a férfias, a beteg és a nemzet-nagyja Ady arcképcsarnoka egyszerre és külön-külön, egynemű és gondolatban-érzelemben sokfelé vezető, szívfájdító, felemelő, irritáló, szánalmat ébresztő, komikus, tekintélykeltő – egy szóval bonyolult és teljes. És ami a vonásait illeti, néha „teljesen olyan, mint Ady” – értsd, teljesen hasonlít a külső vonásaiban arra a néhány fényképre és festményre, ami a többi közül már évtizedekkel ezelőtt kivált, és amelyek óhatatlanul megszabják egész kollektív Ady-képzetünket. Máskor pedig „szinte mintha Ady volna” – azaz, csak annyira hasonlít, utalásszerűen, mint azok a közkézen ritkábban forgó, vagy újonnan előkerülő fotók, amelyeket nem ismerünk, de amelyek azért ugyanazt az Ady Endrét ábrázolják.

S ha az elképzelés-közhelyeket, a jó és rossz irodalomtörténet belénknevelte költő-típus-közhelyeket kikerülte ez a sorozat, magától értetődő, hogy még messzebb távolodott a vizuális Ady-közhelyektől. Martyn Ady-grafikája nem szecessziós és nem szimbolista és nem Nyolcak- meg aktivisták-stílusú – sem úgy, hogy Ady korának művészetét követné, sem úgy, hogy azt alkotó tudatossággal átalakította volna. Martyn Ferenc Ady-grafikája szuverén és gyönyörködtető Martyn-grafika. Abból a fajtából, amely a figurális világ mesterfokú felfogásában alkalmaz – pazar bőséggel és alig tettenérhetően – absztrakción

nevelkedett finomságokat. Dús, zengőn fokozódó fekete vonal-fortisszimó, amely minden előkészítés nélkül, taglózó tragikummal abbamarad az üres papíron. Hamvasan bátoritanul induló vonalháló, amely gyönyörű dramaturgiával először zárt felületté sűrűsödik, majd teljes plasztikai erőre kap és már-már kidudorodik a papír síkjából. Határozott, biztos kontúrok, amelyeket laza ceruzatartással utánabocsátott halvány vonalak oldanak félbizonytalanná. – Felsorolhatatlanul sok kis grafikai esemény, amelynek révén a „hasonlító” arckép művészi bravúrrá, a művészi, szakmai bravúr pedig arcképpé válik. Az egész pedig egy szuverén egyéniség – Ady – szuverén értelmezésévé! A Martyn értelmezésévé.

Fényképezhetetlen, eredeti minőségében nézendő képzőművészetté. S oly jó ezt tudni abban a kultúrában, ahol évtizedek óta hadonásznak realizmus-bunkókkal meg hagyomány-bunkókkal, miközben már egy-egy becsülettel megrajzolt kéz, érett rajztanulmány is ritkaságszámba megy. S oly jó ezt birtokbavenni abban a nagyobb kultúrában, ahol, ha jól számolom, ez a mostani már az ötödik „válságkorszak” Niépce és Daguerre találmanya óta, az ötödik elmélet százötven év óta, amely a fotóra hivatkozva visszavonhatatlanul bizonyítja a képzőművészeti ábrázolás esztétikai és etikai csődjét.

TALÁLKOZÁSAIM ADYVAL

Tizenhárom esztendősen externista kisdíakként együtt laktam Kalocsán a Tükör utcában a Duhl kisasszonyoknál Józsi bátyámmal, aki a hetedik évét taposta a jezsuita atyák gimnáziumában, immár civilben, mivelhogy kikopott a Kisebb Papneveldeből, valamint a kék reverendából. (A kivetkőztetés indoka a „nem megfelelő magatartás” volt.)

A Duhl kisasszonyokat a hátuk mögött vén satrafáknak tituláltuk, mert bizony elballagott fölöttük az idő; ők persze ifjították magukat a szokásos és föllelhető minden-nemű kenceficével, festékkal, puderral, továbbá a Muci és Naci becenévvel. De mással is, ami a rangjukra s nem a megifjodni akarásukra utalt. A Duhl nemzetség ősi fája ui. a Meotis ingoványába mélyesztette gyökereit; magyarán: holmi nosztalgikus erőltetett-séggel Dúl király leszármazottainak tekintették magukat. Utalván a csodaszarvas regé-jére, azt gondolták, ez a hivatkozás elegendő a származás hitelesítésére. Ezt mi olykor komolyan vettük, legalábbis a szemükbe nem akartuk mondani: ez hülyeség, meg rongy-rázás, hát csak bólogattunk rá; legtöbbször azonban, beszélgetéseink végeztével csende-sen megmosolyogtuk a nővéreket. Az ősrégi Dúl király ugyanis, ha király léte-re egyáltalán ösmert valamiféle írást a rováson kívül, aligha írta „nyújtó-h”-val a nevét, ahogy a kisasszony-utódok.

Ez az irodalmi-történelmi hogyishívják persze nemigen növelte a tekintélyünket; ha akár tréfából-heccelődésből, akár komolyabban eldicsekedtünk, hogy mi aztán nem akármilyen kvártélyban vagyunk, – rendszerint süsüknek neveztek bennünket, mivel a Duhl kisasszonyok gondoskodtak róla, hogy származásuk híre ne legyen véka alá rejtve, s így a kisváros apraja-nagyja ismerte tősgyökerük naív legendáját. Zónyi Gazsi, aki velünk szemben a Bálványosiéknál lakott, azt locsogta, hogy a Naci meg a Naci talán még akkor maradt pártában, mikor Hunor és Magyar elkövette volt a híres nőrablás gáláns csínyjét.

A Tükör utca távolabbi diáktartó házaiból összeverődött brancs szinte minden-napos volt a mi diáktanyánkon, ahol főleg a késő őszi-téli évadban irodalmi játékokat játszottunk: versidézetekből próbáltuk kitalálni a költőt s a vers címét; regényhősök nevét kellett megfejteni a pár mondattal vázolt szituációból; vagy *ex abrupto* rimet kalapáltunk egy földobott mondatra, szóra. Ezeket a társasjátékokat rendszerint Józsi bátyám vezette, de mi magunk is játszottuk a közismert elmegyakorlatot, melyben a kérdésre gondolkodás nélkül, azonnal rá kellett vágni a választ: Mondj egy színt, törté-nelmi évszámot, híres csatahelyet; nevez meg egy hadvezért, egy híres költőt, festőt, politikust. A szín csaknem mindig a piros volt; a történelmi évszám a honfoglalás idő-pontja; a híres csatahely Muhi, vagy Mohács; a költő nemigen volt más, mint Petőfi, néha Arany, vagy Vörösmarty, elvéve Madách. Egyik ilyen körjátékban Tenczl Jóska a költő megnevezésénél azt találta mondani, hogy az ő legkedvesebb poétája Ady. Meg is ismételte: Ady Endre.

Nem mertük kiröhögni, mert ugye, hetedosztályos, maholnap maturáló nagydiák volt, mi meg csak zöldhasú kisgimplik, focok; továbbá sport-teknélye is volt a Jóská-nak, nem is akármilyen: tizenkettőn belül futotta a százmétert. De mégse gondoltam volna a Tenczl Jóskáról, hogy ilyesmit kitalál, ilyen költő nincs, honnét veszi ezt a Jóska, ki hallott már ilyen nevűt, és miféle poéta lehet az, akinek fia verse sincs a tankönyvünk-ben? Józsi bátyám is gyanakodva kérdezte osztálytársától, bár Ady létezését nem ta-gadta: „Hogy-hogy Ady? Akkor már inkább Petőfi. Méginkább Arany János.”

Duhl Naci kisasszony átmenetileg megerősített: ne kételkedjem, Ady úr csakugyan létezett, de már 1919-ben meghalt. Ezt a nevet még Erdélyből ismeri (erdélyi átteleplül-

tek voltak Duhlák), sőt azt is tudta, hogy Ady Endre úr (mi a nyavalyának urazza folyton?!), már jócskán agglegény volt, mikor Csucsán feleségül vette Boncza Bertukát, aki jó húsz esztendővel fiatalabb volt a költőnél. Némi bizonyosságot szereztem tehát arról, hogy Tenczl Jóska mégse vert át, és nem kitalációról van szó; igaz, egy hét múlva már nem is emlékeztem a furcsa nevű költőre.

*

Félesztendő múltán egyik magyaróránkon ismét hallottam Ady nevét, a Péter Olasztics szájából. Ez a páter egy kicsit bolondos alkat volt, hullámzó fegyelmezési és követelmény-rendszerrel; pl. egy pissz miatt képes volt kizavarni valakit az órájáról; de a klastromi szobájában néha tizen is nyüzsgölődünk s szívtuk hülznibe töltött cigaret-táját, engedélyével természetesen, sőt, kínálgatására. Írói ambíciója is volt: a hírneves jezsuita szerzőnek, Csávossy Elemér páternek nyomdokain haladva rittyentett néhány könyvecskét az ifjúság okulására. Ilyeneket: „Cigaretázol?” Aztán: „Iszogatsz?” És: „Gyermek, legyél felnőtt!” Írásaiban, ahogy exhortációiban is, óvni akart minden szűz-máriás kamaszt az élet keményebb pofonjaitól, leginkább az elzülléstől, az italtól, a nők-től. Már ti, a rosszabbjától. Alighanem ez a tendenciózus megszállottság-ihletettség vitte rá, hogy – a tananyagon kívül persze – minden bevezetés-magyarázás nélkül, afféle „figyeljete csak ide pubókáim”-fölhívással belekapjon az olvasásba:

„Ahogy nőnek az árnyak, // Ahogy fogynak az esték, // Úgy fáj jobban és job-ban // Az eljátszott öregség.”

Es mondta tovább a verset: hogy nem lehet már az illető mosolygós öregember, s hogy fiatalon elkövetett vétkei fölött nem fog tréfálkozva pálcát törni; emlékezni se emlékszik majd a letűnt időkre, mert habzsolta az életet, ifjúságát, s ezzel megölte magában a jövőt. Aztán újból az első szakasz következett, refrénként. Majd hozzá-tette a páter: „Ezt a gyönyörű bűnbánó verset Ady Endre írta, címe: *Az eljátszott öreg-ség.*”

A név hallatán bizony fordult velem egyet a III. classis; igaz, én is úgy néztem körül, akár egy győztes hadvezér, vagy birtokon belüli gazda: hiszen nekem már nem volt ismeretlen ez a név! A tízperces szünetben hibátlanul citáltam a vers refrénjét; némi göggel-fensőbbiséggel utánabiggyesztettem: Én ismerem Ady Endrét!

Ezt ugyan kár volt mondanom, nemcsak azért, mert eléggé messzejártam az igazság-tól, hiszen miféle „ismerem”-re hivatkozhattam, mint arra, hogy a Tenczl Jóskától hal-lottam Ady nevét, és hogy a Duhl Naci kisasszony meghitelte a költő valóságos létezését. De azért sem volt helyénvaló a hengegém, mert a kis truppból, melynek dicsekedtem, kiszólt Merhács Olivér, megígérve: jól bele rúg a fenekembe, ha ilyen marhaságokat linkelek. *Még ő sem* ismeri ezt a költőt, ezt az Ady Endrét, holott nekik otthon *könyv-táruk* van, megtalálható abban Jókai összes regénye és Herczeg Ferencnek is csaknem minden könyve, de az Ady nevezetű költőtől egy picurka kötet sincs.

Nem sokat törődtem a Merhács fenyegetésével, csak mondtam az Ady-vers zsongó-muzsikáló szakaszát, fölkeltemben-lefektemben:

„Ahogy nőnek az árnyak,
Ahogy fogynak az esték,
Úgy fáj jobban és jobban
Az eljátszott öregség.”

Ugyan mi közöm lehetett nekem tizenháromévesen ehhez a vershöz? Jószerivel még csak föl se foghattam, akkor se, ha minden szavát értettem, jelentését pontosan tudtam. Egyetlen percig sem zavart, – akkor – hogy a költőből micsoda pokoljárás, botlató életút, fájdalmas-keresztutas kálvária váltotta ki ezt a mosolygósan kesernyés lemondást. Szá-momra érzelemben-hangulatban nyújtott valami olyan csodálatosan varázslatos, olyan élményt, ami távolról sem lehetett *megéltség*, hiszen a kamaszkor legelején toporogtam; de a *beleélés* olyan egyszervolt lehetőségét adta, ami úgy elkapott, akár az úszót (vagy úszni nem tudót) az örvény. Úgy hajlított hangulatilag magához, a költészetéhez Ady, hogy azóta sem tudtam szabadulni varázsos gyönyörűségéből. De hát nem is akartam. Sőt!

*

„Magántanulóként” kezdtem falni Adyt a harmadik gimnázium utáni nyári vakációban. Egy tanítónő ismerősöm, Weyer Margit, éppen azon a nyárelőn frissen végezte a Preparandiát; annyit tudtam róla, hogy érdeklődéssel olvas, és meg is válogatja olvasmányait. A költőket különösen szerette, Adyt mindenek előtt; de ismerte Juhász Gyulát, Kosztolányit, Tóth Árpádot, Reményik Sándort, a hajdani Végvárit, Sik Sándort, Mécs Lászlót. – Az Ady-összest Weyer Margittól kaptam meg olvasásra.

Bele is bódultam Adyba azon a nyáron; pontosabban az *Új versek*-be, a *Vér és arany*-ba; sokat forgattam a *Szeretném ha szeretnének*-et; átbogarásztam a korai *Versek*, ill. a *Még egyszer* c. kötetet is.

Beteljesedett rajtam az „Éhe kenyérnek, éhe a Szónak, // Éhe a Szépnek hajt titeket” átká-áldása; azt hiszem, innét való, hogy több tucatnyi Ady-verset tudok kívülről ma is. Arra azonban nem emlékszem, kitől, kiktől hallottam, hogy csak az első 3–4 kötetet érdemes sillabizálni, (nem számítva ide a *Versek*-et és a *Még egyszer*-t) a többi nemigen; mert Ady ezekben a kötetekben igazán Ady; a háború alatt írt verseiben már csak ismétli önmagát; agitatív jellegű verseinek színvonala jócskán elmarad a sok irodalmi és politikai botrányt keltő „igazi” Ady-kötetek mögött.

Sajnos, ennek az elirányításnak elég sokáig bedőltem; e hamis vélekedés látszatigazságát támogetta az a tény is, hogy az Ady-versek megzenésítése és kóruskompozíciói (Reinitz, Kodály) az „adys” kötetekből valók.

És hát persze hogy fölhabzoltam még azon a nyáron (különbféle házi „könyvtárak”-ból) Hatvany, Bölöni, Révész Béla Ady-könyvét; vadásztam Ady Lajos kötetére is, de ezt csak évek múltán tudtam kézbe venni.

Tisztára bezsongtam.

Valóságos dekadencia-mérgezést kaptam, ami hozzájárult a velem született nosztalgikus szomorúság-vállaláshoz, a romantikus halálvágyhoz. Werther keserveiről már hallottam, bár még nem olvastam; mindehhez hozzácsapódott a hírhedt „Szomorú vasárnap” idéetlenül szenvedő, de akkoriban nagyonis tetsző szentimentalizmusa; és hatott, persze, ugyanezen, szívben-vájkáló dálnak gusztustalan, tripperes parafrázisa. Immár megértettem a prelegáló pátert, aki *Az eljátszott öregség*-et annak idején fölolvasta; azt is kapigáltam már, hogyan s mit játszott el ez az éjbarna szemű, homlokába-hulló hajú érmelléki költő. A BÜN-t szimatoltam körülötte, pontosabban mindazt, ami számomra – korom és neveltetésemnél fogva – tilos volt.

A dekadencia bűnös levegője nem a gőgösen nyílt szókimondás, nem is az erotika felől csapott meg, hanem a már-már beteges-őszies halálhangulat finom rajzai, avagy drasztikusan harsány kihívásai hatottak rám.

Kertünk a lutheránus temetőre rúgott, játék közben gyakran fölütöttem fejem Kinkel György kántor úr intonálására: „Jer, hagyjuk itt őt aludni, // Jézuskrisztusban nyugodni”; vagy elméláztam a gyönyörű szoltáron: „Nincs már szívem félelmére // Nézni sírom fenekére”. Kisiskolás koromban szinte naponként vettem részt a templomi szertartásokon, vagy ministránsként a temetés drámaibb változataiban. Tetejébe a Szűz havában születtem, eleve hajlandósággal a búslakodásra, sőt, a búskomorságra. És hát volt ebben a vonzódásban-sodródásban jókora adag szerepjátszani-akaráis is, a csak a felszínt érintő mimeskedési izgágaság. A *Párizsban járt az ősz*-t szinte sírásba-csukló érzékenységgel duruzsolgattam magamban; *Az őszi láрма* láttató naturalizmusa meg azért jött kapóra, mert gyerekfejjel, önmagunk „rémületes gyönyörűségére” ijesztgettük egymást halottas, temetői borzalmakkal. (Szörnyethalt az egyszeri ember, mikor a fogadásból ellopott fejfát ismét a sírra tűzte, s véletlenül a köpenye szárnyát is hozzáfogta, s megrémült, azt hitte, a halott akar rajta bosszút állni.) A *Sírni, sírni, sírni* apparátusa teljesen megegyezett a temetési ceremóniával: még a tömjénfüstöt is éreztem a rémület-keltő versből. Ady körül – s nem ok nélkül – állandóan ott ólálkodott a Halál; a Betegséggel együtt minden emberi kapcsolatában jelen volt; hol átkozódva pörölte, hol megadóan a kaszája elé kívánt hullani; olykor hívta-kövelette; legtöbbször reszketett tőle, de állandóan együtt élt vele: félelmetes Rokonával. (*Asszony és temető, Sírás az Élet-fa alatt, Az utolsó mosoly, Az én két asszonyom, Én kifelé megyek*). A Három Holló kocs-makirálya, az asztaltrónon dölgyfel-göggel könyöklő Ady, *A Sátán kevélye, Az Ős Kaján*, a „Voltom, se végem nem lehet enyhe szabály” költője minden korty borban,

minden ölelésben és cigarettaszippantásban, *Isten-kereső lármájá*-ban és *Isten-szakáll-cimbálásában*, *Szelíd esti imádság*-ában ott őgyelgett a nagybetűs Halál: soha nem mekkülhetett a pitvarából.

A Léda-szerelem versei nem sok gondot okoztak; egy-két nagyon tetsző kivételével (*A vár fehére asszonya*, *Egy ócska konflisban*, a *Meg akarlak tartani* zárószakasza) ezekkel nem is törődtem. A tény, hogy egy asszonyhoz írta szerelmes verseit, olyanhoz, aki másnak a felesége, nekem nem imponálhatott: kamaszeszményem a szentimrés liliomtiszta volt, a szinte nem is földi lény sóvárgása; nekem akkoriban Petőfi cipruslombok alatt nyugvó Etelkája majd Júliája, Vörösmarty szinte testetlen *Szép Ilonkájá* imponált, és Madách Évája a londoni jelenet végén.

Jobbadán az *Iffjú karok kikötőjében*-féle verseket böngésztem Adyól: ezeket valamivel közelebbinek éreztem nemtőmhöz, amit valóságosra fogalmazni persze nem tudtam: messze fönn valahol az űrben lebegett az én Szerelmem, akár az Isten lelke a vizek fölött a teremtés első napján. Ez az eszmény annyira éteri volt, hogy nem tudtam megérteni azokat, akik képesek voltak özvegyet, vagy elvált asszonyt feleségül venni. Én még arra se lettem volna képes, hogy olyan leányt vegyek nőül, aki már esetleg másé volt. A szinte betegesen fülledt, a lankadtan-enerváltan is egymás húsába beletépő szeretkezések harc: a *Héja-nász az avaron* növelte ugyan kíváncsiságomat, hiszen annyira plasztikus volt a szimbolikája, hogy illusztráció se kellett hozzá; ugyanígy birizgálta kamaszérdeklődésemet *A Szezelem eposzából* a „Parfümös kis nadrág, finom batizt-játék”, meg egyéb; de rettenetesen levert a lábamról s hátborzongatóan lehangolt ez a strófa:

„Nekem a szerelem nem volt víg ajándék,
Lovagi birkózás, tréfás kopja-játék,
De volt ravatalos, halálos-víg torna,
Játék a halállal, titkos élet-forma.”

Pedig hát akadt bőven, amire jobban oda kellett volna figyelni:

„Küzdöttem, csókoltam szomorú rogyásig,
De csak ha biztatott az a némben másik.”

Vagy:

„Akarom, hogy végre valaki meg merje
Mondani: nem a szív a csók fejedelme
S nem a csók a tető s nem a csók a minden,
Mint kötelezteték hazudni azt rímbe.”

Az *Elbocsátó szép üzenet* földühített és elkésért: a nőnek olyan megalázását sugározta ez a kegyetlenségig goromba, a nőt egy újabbfajta rabszolgasorba dönteni akaró vers, hogy semmiképp sem tudtam, nem tudhattam egyetérteni vele; teljesen igazat adtam Léda asszony hölgysmerősen, aki azt találta mondani: Ha ezt a verset neki-róla írják, aligha élte volna túl a megalázó szégyent.

Főlháborodásomat és tiltakozásomat növelte *Az én menyasszonyom* kihívó tüntetése, sivársága, egy közönséges ringyónak illeténnel felmagasztalása. (A kisvárosi utcasarkon, teljesen véletlenül, látója-hallója voltam egy alkudozásnak: két rosszlány veszekelődött egy eléggé kaptos férfiúval. A szerelmi alkú nyilván nem jött létre, mert a csapzott, kacifántosan kipingált leányzók egyike imigyen vágta ki a rezet:

– Hát akkor lópikula-cintányér!)

No nem, ilyesmi se a valóságban, se versben nem kell nekem.

A magyarság szidalmazása, a fajta becsmérése („Hős fajom döglük.”) inkább tetszett, mint taszított. De méginkább kedvemre való volt a nosztalgikus sírvavigadás, a *Négy-öt magyar összehajol* keserves „miért is”-e; az *Akik mindig elkésnek* kudarcos letörése: a hiábavaló áldozat; a dicsekvéses szégyen: „S ki egyszer rúgott a magyarba, // Szinte kedvet kap a rúgáshoz.” Vagy *A Mesebeli János* évszázados csalattatása. Révész

Béla, tán Bölöni György könyvében olvastam, hogy Ady szívesen eldúdogatta a „Be-fútta az utat a hó” kezdetű betyárdalt; én is megtanultam ezt a nótát; ugyanúgy próbáltam „lekönyökölve” énekelgetni, ahogy elképzelésem szerint Ady dudorászhatta a Három Holló törzsasztalánál.

Még az én kamaszos, mesztéllábas filozófiám mellett sem volt előzménynélküli a *Nekünk Mohács kell* merész, sebeket-fölszakító átkozódása; a Dózsát idéző verseken azonban átsiklottam. A jezsuita gimnáziumban nem forradalmárokat neveltek az atyák, hanem filisztereket; („Beatus ille, qui procul negotiis”) a BÜN fogalmi tartományába erősen beletartozott a lázadás, a lázítás, a forradalom. Akkoriban nekem nem is lehetett érkezésem, hogy utána nézzek: miért jóféle hagyomány a Petőfi-forradalma, s miért nem az a Dózsáé? ... Ettől függetlenül, nagyon igaznak-szépnek tudtam-éreztem (egészen a sajnálkozásig) *A grófi szérún-t, a Történelmi lecke fiúknak-ot*.

A hazafias frazisek puffogatásából bőven kijutott nekünk a két világháború között. Az *Utálatos, szerelmes nációm* mezei hadába sorozott szegénylegényekként valami szokvány-reménységfélét azért mégis tápláltunk magunkban: jobbat annál, amit Ady így sóhajtott világgá: „Most már nagyon jó, mert nem lehet rosszabb”. Megkülönböztetés nélküli emberséget kívántunk, szociálisabb társadalmi berendezkedést, igazságos vagyonelosztást. Kifelé ez az óhaj persze csak olyan keretekben nyilvánulhatott meg, amilyent a Horthy-rezsim engedélyezett; bévül azonban Ady gyűjtő szava szította a változás-változtatás-igényt: „Minden változásért és újért kiált itt”; és: „Petőfi szavánál van szükség jobb szóra, // Mindent meglátóra, mindent föl-rúgóra.” A diákkamasz persze csak romantikusan gondolhatott a kinyilatkoztató költői szó mögöttes jelentésére; a felnőttek pedig – ezt valahogy megéreztük, mint macska az esőt – végig sem merték elmélkedni (emlékezve a 19-es riadalomra) Ady igéjének forradalmasító erejét, erejének hatását.

Legtöbb és legsúlyosabb kételyemet, igenlésemet és tagadásomat, bizakodásomat és számonkérésemet egyszerre, Ady sokféle Istene okozta; pontosabban istenélményének többféle variánsa, hangütésének más-más árnyalata: a bűnbánó leborulástól a vitáig, a perlekedő visszaigazolástól az Istennel-egyenjogúságig, a pöffeszkedő vállveregetésen át a káromlásig. Melyik Isten az Istene?! A Nirvánát kínáló Gangesz-parti Isten sehogyse illett a nyugtalan, a minden maradiságot fölborítani akaró, harci Jézusmáriázó poétához. A keresztény Öregistentől talán várhatna valamiféle föloldozást ifjonti bűncire; óhajtja is ezt a Jóságot, de megnevezni sem tudja: „Csak egyszerű nevemet tudnám.” Vagy próbálgatja-izelgeti a nevét: „Számban nevednek jó íze van.” Az alázat stációja sem hiányzik a beteg ember Isten-kép-variációjából: „Nem bírom már harcom vitézül. // Megtelek isten-szerелеmmel, // Szeret kibékülni az ember, // Mikor halni készül.” Más-kor kissé hányavetin az Istenre hárítja a felelősséget: „Hogy mit csinálsz: azt Te tudod.” A Fiúistent nem Istenként aposztrofálja: Krisztus „csak” költő, noha a legnagyobbak, a legszeretetre méltóbb naivak közül való, akit persze elárul a gyöngé ember: „Krisztus, poétám, szent alak, // Eladtalak.”

Leginkább a haragvó-bosszuálló Zsidóisten az Ady Endréé, a zord, ostoroshangú próféták Istene. A legtöbb bibliai mottó Esaiás, Ezekiél kárhoztató-perlekedő siralmából-átkozódásából, bosszúszomjából való. Bár az Ady-vers mindig megelégedt az éppen ügyeletlen Istent; így a pogány magyar Hadúr sem hiányzik Isten-repertoárjából; sőt, a végső és egyetlen Isten sem, hiszen ő maga is az, ijesztően nagyméltóságú göggel.

A *Krisztus-kereszt az erdőn* múltba-sóhajtásából, az *Ádám, hol vagy?* önmaga-számonkéréséből, az *Isten drága pénze* kárvallottságából, a *Köszönöm, köszönöm, köszönöm* búcsút intő belenyugvásából, a *Pócsi Mária* nem kálvinistás, tiszta áhitatából, az *Istenhez hanyatló árnyék* Istenbe-kapaszkodásából nagyon kirítt káromkodó verse, a *Rendben van, Uristen*. Megbotránkoztatott ez a dühödt felelősségrevonása az Istennek; a „Ki akarta, hogy ne akarjak” predesztinációs fölcattanása. Becsmérlőnek találtam papfaló biggyesztését: „S életemnek egy csúnya fokán // Pap akartam lenni Kalocsán.” Isten-gyanúsítása se tetszett: „Van Isten, de vigyáz Magára.” Ebben a versszakban pedig kesztyűt dobott az Istennek:

„Nem untam meg pásztorod lenni,
Nézni, hallgatni vagy szeretni
S éltem csak akkor csapnám hozzád,
Ha nem orcám volna az orcád.”

Éppen a sokféle árnyaltság miatt nem tudtam megnyugodni. Néhány pap ismerősöm (olyik atyai barátom) a bűnbánó, a hívő (!) Adyt próbálta rámtukmálni. A *Hiszek bitetlenül Istenben* lehetetlen, s így összebékíthetetlen ellentmondásossága bennem is fölhorgadt; a kiméletlen, szókimondó „De egyszerre csak: nincsen Isten // És aki van, nem nekem való Isten” – gondolata sarkallt is a nagy kalandra: majd én megoldom az évniliók rejtélyét, van-e Isten, nincs-e?! – Irgalmatlanul fölkavart Ady istentelen istenessége; egyébkénti skrupulózus lelkialkatomnál fogva olyan válságba és bódultságba keveredtem, melyből azóta se tudtam, s tudom, teljesen már soha-soha nem fogok kikecmeregni.

Mert ha van is, vajon gondol-e velünk? Ady itt is a kételyt örvényelteti:

„Kisségünkre figyelsz talán,
De lehet, hogy nincs is ott aktánk
Fölségednek az asztalán.”

Az okosság látszatát keltő értetlenek vádaskodását: Ady érthetlenségét, értelmelenségét, öntömjénező gögjét, nyelvi ötleteinek, szócsinálásainak archaikusságát, nemegyszer különcködő erőltettségét, Baudelaire-epigonságát, magyartalanságát, fajtájának gyalázását, sárban hentergő bujaságát, istenkáromlását, politikai zavarosságát, semmiféle tekintélyt nem tisztelő hiú pöffeszkedését – mindenképpen szokatlannak éreztem, néha túlzottnak is, imitt-amott elítélendőnek; lényegében azonban hallatlanul imponált ez a különös költő, s ez a különös költészet, melynek bűvköréből soha nem tudtam kiszabadulni. Még amit koromnál fogva nem érthettem meg, azon is átsegített a hangulati ráérzés, vagy a hősködő, teátrális, ripacskodó azonosulni-akarási, esetleg ennek az akarásnak sóvár nosztalgiája: hisz mért is ne kívántam volna magamnak – egészséges kamasz létemre – szánakoztató betegséget, (amit persze játszva ki is lehet heverni) vagy olyan parádés temetést, melynek torokszorító szertartásán én magam is részt vehetek...?!

*

Ady „megértése” céljából soha nem kellett kérdezni senkitől, hogy mikor járt a költő Indiában, ha már verse írta: „Jöttem a Gangesz partjairól”; azt se, mi a csodabogár-zavarosság a hírhedt *A fekete zongora*, s hogy mit jelképez; azzal se sokat törődtem, hogyan lehet valaki a Góg és Magóg fia, ha egy másik versében *Dózsa György unokájának* vallja magát. És miért ne lett volna számomra érthető és – akár – leutánozható a zseni irtózatossága művész-gógje?

„A tolakodó Gráciát ellöktem,
En nem bűvészeknek, de mindennek jöttem,
A Minden kellett s megillet a Semmisem.”

Az érzelmi-hangulati belejátszásos megélésben-utánzásban persze csak a felszínen mimeskedhettem; hamarost azon kaptam magamat, hogy versfaragó nekibuzdulásomban szó és hangulati Ady-tulzásokot, képeket, kifejezéseket vagy félmondatokat nyüzsgtettem burjánzó rigmusaimban, háromsoros szakaszaimban, rímképleteimben.

Arra, hogy a nagy Költészethez nagy Sors is tartozik, csak ifjúkorom tüntén döbbentem rá...

Igen nagy gondot és lelki tusakodást idézett elő bennem Ady betegsége. Az különösképpen nem tetszett, hogy Ady, ahogy valaki ismerősöm megjegyezte, ebben is „pocskéul őszinte”, és szinte kihívóan sorsosnak tünteti föl, hiszen a Bibliára apellál:

„Biblia mondja:
Pusztuló nép vezérei
Mind-mind a bujaság bolondja.”

Szigorú családi és iskolai neveltetésem alapköve volt a tiszta élet, az önmegtartóztatás. Nemi fölvilágosítást a szülői házban a semminél is kevesebbet kaptunk; senkinek se volt inyére a családban, hogy erről szót ejtsen: se szülő, se idősebb testvér. Az se sokat ért, amit a gyónásban kaptunk, vagy a hittanórán, ahol színes diákon mutatta be Péter Tóka a nemiszerveket, jobbadán a férfiét, leginkább a kisgyerekét; ui. szentképeket mutogatott, Murillo sűrű-dundzsi, pufók anygalkáit.

A páterek a sportot is azért szorgalmazták, mert „Otia dant vitia”; az adolescens viszont csak akkor tud ellenállni az ördög incselkedéseinek, ha birtokában van a „Mens sana in corpore sano” gyakorlati megvalósításának. Ama bizonyos házakba még a nagydiákoknak is szigorúan tilalmas volt járni; s aki nem bírt a vérével, és a bűne kitudódott, menten szedhette a sátorfáját: az Alma Mater az ilyen kurafi ipszékét kivetette magából. Maradt hát a nemi kielégülésnek egy lelkileg kevésbé megrázkódtató, anyagilag olcsóbb formája, amit „önfertőzés” címszó alatt vallottunk meg a gyónásban. Ám a penitencia szolidaritásából arra következtettünk, hogy a fertőt a páterek se veszik túlságosan komolyan; egy merészebb orvostól pedig azt hallottam, hogy az önkielégülés nem ártalmas az egészségre.

A diavetítéseken Péter Tóka sort kerített arra is, hogy elrettentő például bemutassa a nemibetegségeket. Ezek a képek, s a hozzájuk fűzött fenyegető kommentálások fizikai undort keltettek; Romsics Jenő pl. elokádtta magát; de magam is úgy voltam, hogy a kanakónak, luesznak a bűzét is érezni véltem.

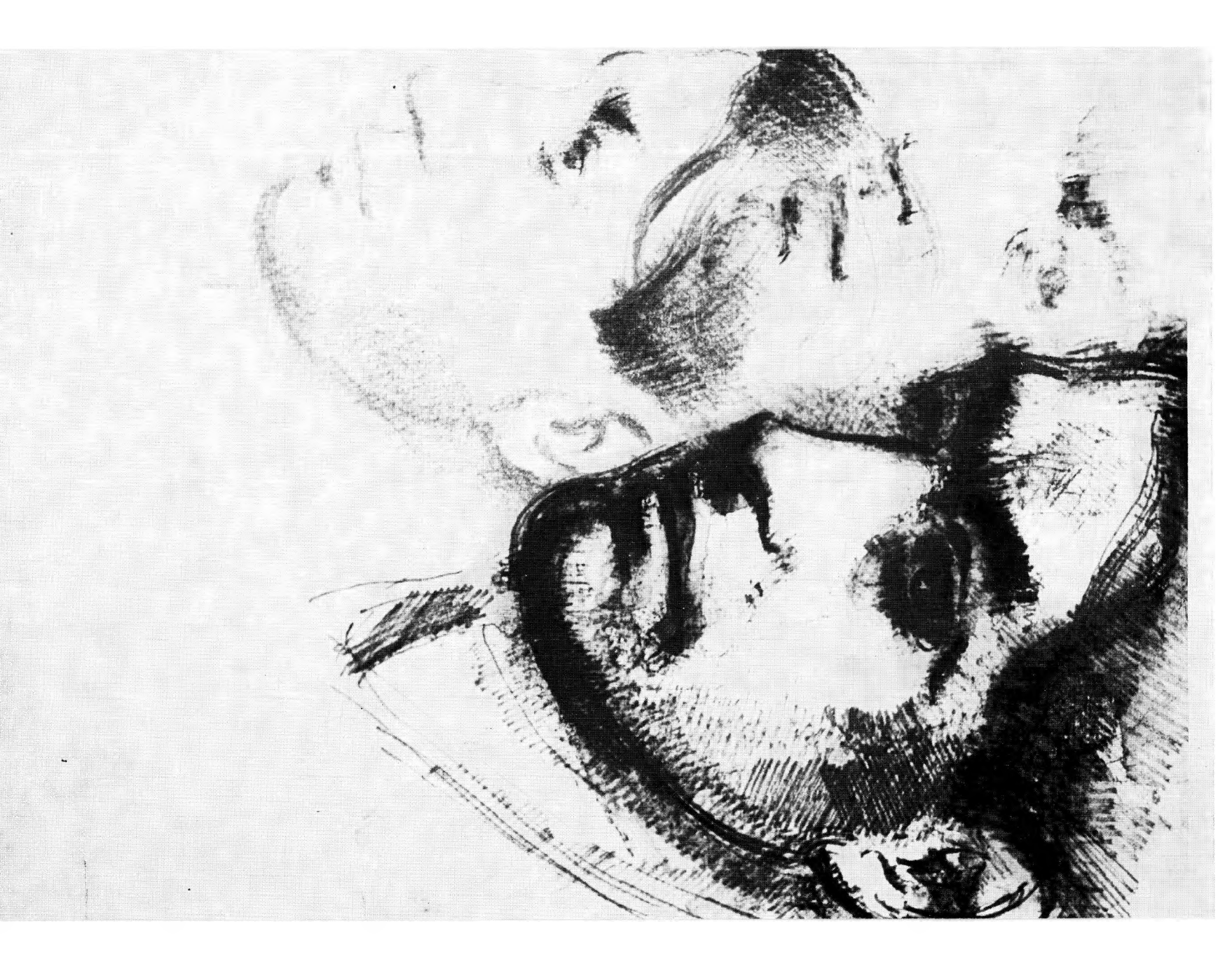
És az Adyról írt könyvek sorra kitergették a költő iszonyú betegségét, nyavalyájának háromkeresztes-előrehaladott állapotát, egészen a tábeszig. Némelyik passzus valószínűleg kéjelgett a betegség részletező leírásában.

Összevissza tolultak bennem a képek: rajzottak-vonultak az utcasarkok rongyai, a vérrel-könnyel-cpével-tintalével beszennyezettek, a falánk *kis, női csukák*, a rissz-rossz némberek, a költő szállodai szobáiba besurranó nőstények, kíváncsi-bolond leányzók, sárló-kanca fehérmájúak, repedtsarkú nőcskék; jött egymagában a megbántott-megalázott Léda asszony, zsoltárostul; Érmindszent felől gyalogolt a tört szívű Ides; majd vasparipán utazott a rajongó-egzaltált kis svájci diáklány; aztán a *Máriák és Veronikák* zagyva regimentje következett, majd a nevük-sincs asszonyiállatok tömkelege... A negyedfél-valahány esztendő költő pedig tüzet gyújtott, hogy bemutassa áldozatát *A Házár oltárán*.

Kavarodottságomat tetézte az *Aki helyemre áll* „Rokkanjon más is, pusztuljon más is” lallalallás-dühödt elkeseredettsége, bosszú-kívánsága, amit Lajos öccse is súlyosan kifogásolt. Bőszített az *Utálnak*, de *csodálnak* bénultan is tüntetni akaró henccegése:

„Így lesz majd rólam dala csodáknak,
Fejemre újak majd így hágna,
Fejemre újak majd így hágna,
De megcsodálnak.”

Azon kezdtem morfondírozni: úgy látszik, a művész másféle, mint a közönséges halandó. De hát a tényeket, az erkölcsi kilengéseket, a jellembeli fogyatkozásokat sem lehet elkenődzni. Viszont az is örűtség, ha ki az emberi gyöngeség ürügyén heréli ki a nagy művészetet... Ekkoriban már ismertem a stupid, ostoba, prüd szentenciát Ady költészetéről: „Szoknyavadász, kurafi, részeges örűt, zsidóbérenc; a fajtáját-népét annyira gyűlöli, hogy a szlávot, az oláhot egyenrangúnak tartja a magyarral, istentagadó, agitátor, a munkásokhoz dörgölődzködik, mert nem kell a kutyának se, nemhogy a tisztességes embereknek.” – Kicsit sok volt a degradálásból; győztem hát védeni Adyt a felületesen, vagy sehogysem ismerőkkel szemben; nemegyszer a szemembe vágták, hogy olyan hazáuló disznó pasast veszek védelmembe, aki ilyesmit le mert írni:

Ady Endre és a felesége tavalyi Balatonfüreden.

„Árpád hazájában jaj annak,
Aki nem úr és nem bitang.”

Akkor már, nagyobb diák lévén, derengeni kezdett bennem az a fölismerés, hogy az igazandiból igazi mégis csak az, ha a nagyerejű művészettel magaserkölciségű jellem is párosul.

Nagyon zavart engem Ady bujaságából eredő betegsége. Bizony, nem is tartottam erkölcsösnek. Otta Hanzi elég jól fölnagyította, rajzlapon, Adynak a halálos ágyán készült fotográfiáját. Diákszobám falára rajzszögeztem ezt a rajzot, de valahányszor ránéztem, mindig zavart: miféle szörnyű betegség idézte elő Ady korai halálát... Ma már nagyon bánom, hogy a képet levettem a falról, de akkor, ha otthagynom, nem bírta volna ki lelkiismeretem a rettenetes ellentmondást.

*

Tanítóképzős ifjúként Varjas tanár úr kihívott felelni; a *Szondi két apródját*-t kellett volna elmondanom memoriter gyanánt; én ezt a balladát nem szerettem, mivel magamtól nem jöttem rá kompozíciós és esztétikai gyönyörűségére, mondani meg senki se mondta, tehát nem tanultam meg; s kiállván a katedra elé, mint valami műsort, bejelentettem: „Most pedig el fogok mondani három Ady-verset.” (Műsorom ez lett volna: *Párizsban járt az ősz, Hazamegyek a falumba, A Patyolat üzenete.*) Varjas tanár úr egyből helyemre zavart: egyelőre nem tartunk ott, hogy én szabom meg a leckét; majd hozzátette, hogy pont attól a költőtől kívántam volna verseket mondani, aki a holttestét is el akarta lopatni a Tisza-partról.

A leendő tanítók gyakorlati kiképzésben is részesültek a Képző gazdasági iskolájában. A gyakorlat az éppen soron lévő idénymunka volt, ásás, szemzés-oltás, kacsozás. Egyszer lovat is vezettem, szántáskor. Ingyen és bérmentve végeztük ezt a munkát, nem morgott emiatt senki: beletartozott a kötelező tananyagba. Én magam se tiltakoztam ellene, mégis óvás lett megnyilatkozásomból egyik ásás alkalmával, mikoris pont ezt találtam idézni a *Küldöm a frigy-ládát*-ból: „Helóta nép, helóta költő, / Találkoztunk, ti meg én.”

Hogy az éppen ott lődörgő gazdasági igazgatótól mit kaptam a citátumért, nem részletezem; azon viszont csodálkoztam, honnét a fenéből ismeri a szerzőt, gazdasági ember léte: mert a „lázító kommunista költő” után odakanyarította a „vérbajos bolond”-ot is.

Dobler tanár úr testnevelést tanított, különösképpen nem foglalkozott Adyval; nem is tudom már, minek kapcsán tett róla említést: „Fiacskáim, az az Ady Endre olyan volt, mint amikor a parasztleány kivágja a taknyát.”

Ebben az esetben meg azért kellett hallgatnom, mert Dobler tanárúréknél sorkosztos bögrésdiák voltam minden áldott szombaton.

Laczkovics Egon tanárom újdondász társa volt Adynak Nagyváradon. Az öregúr megrögzött pecsovcis volt, mégis, azt hittem, megjegyzett valami jellegzeteset Adyról, esetleg valami kuriózumot; milyen volt a költő az újságírók brancsában, hogyan kezelte a többieket, káromkodós volt-e stb. Meglepetésemre ezt a hülyeséget válaszolta:

– Adyból soha nem lehetett egy épkézláb mondatot kicsikarni, mert örökké be volt rúgva!

Tanítóképzős nyarainkon engedélyt kaptunk Valter Lacival, hogy mint leendő kántorok, harmoniumon gyakorolhassunk volt elemi iskolánkban. Ezeken a zenegyakorlatokon persze nem a szenténekeket játszottuk, hanem táncdalokat, slágereket, kiváltképpen pedig a melodráma – akkor nagyra tartott – műfajának hódoltunk. Én mondtam az Ady-verseket, ahogy éppen eszembe jutott; Laci zeneileg aláfestette; ő el volt ragadtatva dekoratív modorú, kissé giccses versmondásomtól; én viszont hálás voltam a sokszor egészen kitűnő – legalábbis az akkori megítélesem szerinti – improvizálásért. Néhány verscím a repertoárból: *Jó Csönd-herceg előtt, Elillant évek szőlőhegyén, Egy ismerős kisfiú, Párizsban járt az ősz, Hazamegyek a falumba, A vár fehéj asszonya, Az utolsó mosoly, Közel a temetőhöz, Én kifelé megyek, Utálnak, de csodálnak, A Patyolat üzenete, A*

Hortobágy poétája, Én nem vagyok magyar?, Ádám, hol vagy?, Az Isten-kereső láрма, Sírás az Életfa alatt, Sírni, sírni, sírni – és róhatnám a címeket félszázon túl is.

Ekkortájt fölfigyeltem már olyan nyelvi-költői finomságokra, különösségekre, amiket garmadával lehet gyűjteni Ady-ból:

„szűzséges”
„Életem eltavaszoltam”
„francia dalka”
„És átkozódnak, kik máskor imáznak.”
„Fagyos zivarként jön rám a vágyam”
„edzülés”
„iszapodjunk össze”
„Havukat a hegyek csobolták”
„Az embernek // Megeszülni rossz is, jó is”
„Éppen úgy, mint sok száz év előtt // Törnek föl a halálos zokok”
„Én édes semmiségem, // Ficánkja bús magamnak,”
„Jöjjenek a szerelmek // Ingermetlen és rosszul: // Gyermeket hogyha vernek”
„Be jó lenni és rejtve lenni jónak // S nem gyilkos ágyut hizláló vad ércnek, // De a sümpölygő aljak fölött: bércnek.”
„lelkeltünk”
„mégse jobbad”
„riadal”.

*

Újdonsült tanítóként közel voltam a fővároshoz: Maglódon kezdtem a pályát, s hetenként, hazautazóban a szülőföldre, volt időm bőven a vonatindulásig Pesten; így elég gyakran kóborogtam a Kerepesi temetőben, fölkeresve nagyjaink sírját. Csorba Géza Ady-síremlékét már akkor is nagyon jellemzőnek, beszédesnek és igaznak találtam; kifejezőnek érzem mindmáig: ábrázolásában a minden ősdiságot, maradiságot elutasító Ady gesztusát látom. Léda sírköve rendkívül megdöbbentett: lényegretörő puritánsága, a költő végrendeletéhez igazodó ismételtetlensége láttán kezdődött bennem Léda asszonyról való módosított fölfogásom, ami az elmúlt évek folyamán egyre pozitívabban alakult. Szememben ma már Léda az egyetlen testi-lelki Múza, akivé senki más asszony nem lehetett. Ady verse, Léda asszony sírjára világosan beszél: ez a szellemiségében és erotikájában egyként vonzó, nagyhatású Nő tudhatta csak igazán, Kit-Mit jelentett Adynak; jogosan foglalta el a halhatatlanságban azt a helyet, amit az *Elbocsátó szép üzenet* kegyetlen igaztalansága, a látványosan látszólagos jogfosztás és detronizálás sem volt képes Tőle elvitatni. Még a sírkő is az Ady-írta mályvaszínű. A fölirat pedig örökre és visszavonhatatlanul fölmagasztosítja, visszahelyezi Jussába ezt a páratlan Asszonyt, a világirodalom egyik legnagyobb Múzsáját:

„Hirdetni fogod szent, nagy jussát
A volt nőnek.

Hirdetni fogod: te akartad
S mindent, mi történt, te akartál
S hogy nálam is hatalmasabb vagy
S a Halálnál.”

Két vonással a korábbi Ady-képem is módosult. Az egyik: nem zavar a költő emberi gyarlósága, csak a Mű beszél. És egyre hatalmasodik az Időben Ady költészetének egyetemes érvénye.

A másik: ma már korántsem csak az *Új versek*, a *Vér és arany*, a *Szeretném ha szeretnének* költőjét látom óriásnak; a posztúmusz *Az utolsó bajók* jónéhány kiemelkedő nagy versében is megtalálom a legmagasabb csúcsra ért Ady poétai szintjét. Az Értől az Óccánig költője az emberi léleknek olyan széles skáláján játszik, hogy lírája csak a világ legnagyobb poétáinak költészetével mérhető.

ADY ÜZENETE

Vallomással hadd kezdjem: nagy örömmel jöttünk Pozsonyba, hogy részt vehessünk a CSEMADOK óvárosi szervezetének Ady-ünnepségén.* Tudtuk: Ady nevében találkozhatnak az igaz szándékok. Adyt, a humánus költőjét mindenütt joggal ünnepelhetik, az ünnepléshez azonban a csehszlovákiai magyarság még külön juszt is érezhet. A szlovákiai magyarság őrizte talán a legtisztábban a két világháború között Ady örökségét. Ady itt – Fábry Zoltán szavával – „az élet, a jövő, a változás íze és ígérete maradt”; a szlovák írók is az elsők között figyeltek a „nagy üzenetváltásra”. Ahogy Emil Boleslav Lukač mondta tegnap Pozsonypüspökiben, a forró hangulatú Ady-ünnepségen: a forradalmas Adyt nemcsak a magyar, de a szlovák diákok is lázzal olvasták annak idején, s Adynak ma is van mondanivalója minden nép számára. Az emberség, a testvériség költője volt Ady Endre – mint Rácz Olivér mondta emelkedett szavakkal előbb a köszöntőjében –, s az is marad minden időkben.

Életet és hitet üzen ma is, születésének századik esztendejében, mindenkinek. Költő aligha adhatott volna többet népének: emberi méltóságra ébresztett. A megmaradásra és a megújulásra. A kortársak általa hitték magukat valakinek, embernek, magyarnak; a hazájukon kívül rekedteket ő bírta szóra mindenütt. A humánumban kiteljesedett magyarságot jelentette. És jelenti.

Ezért lehetett a magyarság békekövete; testvériségre, szabadságra, humánusra ösztönző más népeknél is. Az ma is. Ezért tiszteleghetnek emléke előtt a testvéri csehszlovákiai, jugoszláv és román írók is, és rendeztek Ady-emlékünnepeket Párizsban is. Mihail Beniuc román költő írta róla a kolozsvári Utunkban: „Versei ma is száz meg száz torony lázadásra félrevert harangjai, hegycsúcsokon gyűjtött jeltűzek, amelyek ébren tartják az emberek lelkiismeretét.”

Adyra, mondtuk, a humánus költőjére mindenütt joggal emlékezhetnek, Csehszlovákiában azonban még külön okkal is. A csehszlovákiai magyar szellemiségnek Ady a legigazabb őse. Az összeomlásból Ady örökségét hozták magukkal a húszas évek fiataljai, az „elnyomottak és összetörték”, magyarok és nem magyarok összefogását hirdető eszméit. Ady magyar jakobinizmusát itt őrizték leginkább és vitték legtovább: kisebbségi sorsban a nagy emberi közösség gondját is vállalták. Értelmiségiek, diákok idézték verseit, az ifjúmunkások népdalként énekelték a *Fölszállott a pávát*, a másképpen lesz holnap hitével. A Sarló fiataljai Ady költészetén keresztül tanulták ismerni a múltat és jelent, s sorakoztak fel a szabadságért és a néptestvériségért való harcra. „Ady volt – mint Fábry Zoltán írta – az összekötő magyar üzenet, a zálog, mely mottóként eligazító iránytű volt és maradt.” Az ember az embertelenségben erkölcsi parancsa.

Ekes magyarnak soha szebbet
Száz menny és pokol sem adhatott:
Ember az embertelenségben,
Magyar az űzött magyarságban,
Újból élő és makacs halott.

A szlovákiai magyarság vox humánájának Ady az irodalmi forrása, Ady tette ezt a népcsoportot „látóvá, hallóvá és beszélővé... a vox humana elkötelezettjévé”. A mindenütt és mindenkire kiterjesztett emberség harcosává.

* Elhangzott Pozsonyban, a CSEMADOK óvárosi szervezetének Ady-ünnepségén, 1977. január 31-én.

Ady eszméi segítettek egybekapcsolni a kisebbség és többség demokratikus erőit. Mert Ady nemcsak a maga népere gondolt, a magyar jakobinus az „elnyomottak és ösztöretörtek”, a „magyarok és nem magyarok” egyforma keservét énekelte, a „magyar, oláh és szláv bánat” egy-gyökerűségét. Megleste a Duna titkait, a halottas estéket, s a gyalázatok és keservek rokonságára figyelmeztetett. S a közös eszme, a szabadság jegyében és a testvériség jegyében való összefogást hirdette. Lírájában ott feszülnek a Kárpát-medence közös gondoljai és vágyálmai. Benne is, mint Bartókban, József Attilában és annyi jeles magyar alkotóban ott élt a népek testvérré válásának eszméje. Jelzéseit, kiáltásait ezért fogták föl már életében a szomszéd népek költői is: szlovákok, románok, szerbek és horvátok; a román Goga, Emil Isac, a szerb Manojlović, Marko Maletin és a horvát Krleža. De szavainak talán a szlovák költészetben volt a legnagyobb visszhangja. Hviezdoslav versben üdvözölte, új idők heroldjaként, a *Magyar jakobinus dalá*-nak szerzőjét:

Igen, te heroldja a derűsebb időknek:
Vágyunkból váljék közös akarat,
Vágyunkból, mely az elárvultak vágya:
Hogy szíveinknek – bár egy keservet nyögnek –
Ha isten és a bátrak sorsa úgy kívánja,
Holnap már együtt vigadozzanak.

(Petneházi Ferenc fordítása)

1910-ben jelent meg Hviezdoslav verse, s azóta, jó félszázad óta, Ady szinte megszakítás nélkül jelen van a szlovák irodalomban. Gazdag szlovák nyelvű Ady-irodalom született, az Ady-versek tolmácsolására a szlovák irodalom legjobbjai is vállalkoztak. Köztük E. B. Lukač – a szlovák irodalomban ő tett legtöbbet Adyért – St. Krčmery, Jan Smrek, V. Beniak, VI. Roy, J. R. Poničian, s a felszabadulás után Štítnický. 1957-ig – Csukás István könyvéből tudjuk – tizenkilenc fordító mintegy 250 Ady-verset ültetett át szlovák nyelvre. Első időben a „magyar, oláh, szláv bánat” költőjeként méltatták Adyt, a húszas években a modern polgári líra egyik mestereként. A harmincas években a szlovák és magyar nép összefogásához lett zászló és program. Egyetlen magyar költőt sem tolmácsoltak ilyen mértékben szlovákul. Štítnický találoán fogalmazza Ady szerepét és helyét a szlovák és a magyar nép kapcsolatában: „Ady versei már élő részéivé váltak a szlovák irodalom organizmusának... velük egymásnak nyújtunk kezét a rossz múlt felett, mint egykor Hviezdoslav nyújtott kezét Adynak, mikor költeménnyel válaszolt a *Magyar jakobinus dalára*, így köszöntötte a hajnalló idők hírnökét.”

A huszadik század a magyar irodalomban – köztudott már régen az igazság – Ady Endrével kezdődik. Ő hozott új látást és új hangot; ő volt a nagy fölszabadító. Szinte felmérhetetlen a jelentősége: a magyar kultúra nagy megújulását, századeleji virágzását Ady-koraként tárgyalhatná az irodalomtörténet. Ady nélkül nem született volna meg az új magyar irodalom és aligha győzedelmeskedett volna széles körben a forradalmi gondolat. A századelő elégedetlensége és jobbravágyása talán művészi különcködéssé sarnyult volna, ha nem jön valaki, aki világosan megfogalmazza a bajt – „ez a magyar Ugar” – feldobja a megtalált igéket, és összefogja az elégedetlenek és újat keresők százszínű seregét. Ez a valaki csak olyan összegező és új gondolatokat termő művész lehetett, aki minden idegszálával a magyarságban élve indult a múltból a jövőbe, akinek egész életet felölölő költészetében saját érzéseire, hiteire és kételkedéseire ismert minden nyugtalankodó; az esztéta és a harcos, a kuruc 48-as és a szocialista, a problémákkal küzdő tudós és a forróvérű szépasszony; városi, falusi, törzsökös és frissen asszimilált magyarok.

Ez volt Ady Endre. A hétszilvafás, kalvinista kisnemes Párizst járt fia. A „forró szívű, zengő szavú dalnok” – aki elsírta minden magyarok bánatát és harcra hívta a sötét vizek partján kesergőket. Ahogy Móricz Zsigmond mondta: „Az emberiség... még néma nyomorban hevert: Ady Endre már akkor a szabadságot zengete. A szívek gyáván és mindenbe beletörődve korbács előtt meghunyászkodva gubbasztottak: Ady Endre mint egy fiatal isten szállott ki a magasba s az égig dobta az új igazságok lángoló ígét. A lelkekben siket és vak ködök gomolyogtak: az Ady Endre lelkében már tisztán égett a felszabadulás örök fénye...”

A század elejének jobbra törekvői egyszerre tisztelték Ady Endrében a költőt és a vateszt. A költőt, aki nagy lépéssel vitte tovább a verselés művészetét és a prófétát, a politikust, aki a tízezer fokra hevített vas izzásával élte kis nemzetének és a korabeli Európának a nagy kérdéseit. Nincsen kérdése a korabeli magyar és európai történelemnek, amivel Ady nem birkózott volna. Százával vetette fel a gondolatokat, egy-egy strófájához, egy-egy cikkéhez köteteket kapcsolhatna lábjegyzékként a tudomány ma is. A szocializmusról, a militarizmusról, a cárizmusról, Kelet-Európáról, a kacskakezü császár mesterkedéseiről lényeges dolgokat tudott, s verseiben – *A magyar Ugaron, A Szentlélek karavánja, Az Idő rostájában, A mesebeli János, A Duna vallomása, A magyar Messiások, a Magyar jakobinus dala, A szétszóródás előtt* – a történelem számos tanulságát és feladatát fogalmazta meg a századelő és a jövőendő számára. Petőfiről írta: „Az a lekicsinyelt ifjú ember, az a Petőfi Sándor, az a zenebonás népköltő tízmillió embernél tisztábban látott...” Az utókor róla is ezt mondhatja.

A népe előtt álló feladatokat ő fogalmazta legteljesebben. Úgy érezte, hogy nemzete a betelő sors huszonegyedik órájához érkezett, ha késik, a feudális romokat eltakarító forradalom, népe kihull az idő rostáján. Demokratikus, független országot akart. Úgy érezte, az avult idillt robbantani kell, hogy a robbanás helyén nőjjön valami. Addig negyvennyolc és hatvanhét ellentétében gondolkodtak, Ady felismerte: a mindenre bologató mameluksággal s a sírvavigadó negyvennyolcassággal egyszerre szembe kell fordulni, a szociális elégedetlenség talajáról, s a nemzetiszín zászlóra fel kell írni a szociális felszabadulás ígét. Ezért ölelkeztette költészetében a magyar márciusokat és a vörös májusokat.

Lírája forradalmi demokratizmusa felől érthető leginkább. Innen érthető, hogy még a szerelemből, pénzből, mámorból és istenkeresésből is gyakorta politikum lett nála. „Mit ér az ember, ha magyar” – ez a kérdés feszül lírája mélyén. Kegyetlenebb képet senki sem adott a magyarságról – hűsvétlenség, hőkölő harcok népe – de szeretőbbet sem: megmutatta méltóságát és az emberségét is. Abban a hitben – Ady szavait idézem –, hogy „a magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokig vezető útja számára”.

A maga és népe sorsával birkózó költő egyetemes emberi titkok megfejtésére is törekedett. Átélté, érzékelte az ember helyét a mindenségben, vállalta a pokoljárását. Diszharmóniái a felbomlást és kétségbeesést, a betegséget és a magányt, a barbárságot és a züllést jelzik. Az időhöz és helyhez kötött társadalmi élményt az egyetemesbe emelte, akárcsak Bartók tette a zenében. Ady költészete – írja találóan Németh László – olyan lelket mutat, akinek a féltette állandóan kint volt az időből, egy-egy szenvedélyes csapott az életbe, aztán derékig lökte ki magát a nemlétebe. Ezért volt ő két ország: élet s halál fia. „Egy filozófiai szintre felszorított élet volt az övé, vívódás a megidézett végokkal.”

Különösen az első világháború esztendeiben. Akkor hág, haldokló éveiben a költészet és emberség legmagasabb ormaira. A kései Adynál születik meg a „minden egész eltörött” hangulatában a „csillagtávlát”, az új víziók. Korábban a magyar társadalmi forradalom sürgetője volt, most a világforradalom óhajtozójává válik. Az imperialista háborúval szembefordulva, rémlátásoktól gyötörve, „kosarazott szájjal”, „lefojtott tüdővel” írja az emberiség vallomásait. *Ember az embertelenségben* – írja egyik legszebb verse fölé. Akkor, mikor a szívét csakugyan puskatus zúzta, s a szemét „ezer rémség” nyúzta. Fenn, a csucsai tetőn, 1916-ban, mikor a lenti országúton a háború elől menekülő nép áradata hömpölygött.

Ady elkülönítette magát a háború folytán nacionalizmusba tévedőktől. Gogának írja, az egykori barátak: „Ezt az undok játékot (a háborút) se játékosként, se kibicként nem bírom. Én változó hangulattal nézem ezt a nagy földi komédiát. De nekem fáj a szerb komitácsi szíve is, amelybe Skoda vagy Weiss Manfréd golyója beletalál... Nem vagyok büszke arra, hogy magyar vagyok, de büszke vagyok, hogy ilyen tébolyító helyzetekben is megsegít a magam letagadhatatlan magyarsága. Terhelten és átkozottan, e levethetetlen magyarságtól azt üzenem Gogának Bukarestbe, hogy nekem jobb dolgom van. Egy nemzet, aki súlyos shakespeare-i helyzetben s terhelt magyarságával a legszigorúbb napokban is hisz a legfőlségebb internacionalizmusban, nem lehetetlen jövő nem-

zet. Amelyik nemzet ma internacionalista fényűzéseket engedhet meg magának, nyert ügyű. Igazán nem jó magyar poétának lenni, de higgye el nékem Domnul Goga, hogy lelkiismeretet nem cserélnék vele.”

A háborús embertelenség idején Ady az élet, az emberség őrzésére figyelmeztet: „az Élet él s élni akar”. S embernek kell maradni, a legnagyobb embertelenség idején is. Kurucai, akiket verseiben megidézett, nemcsak a történelem hősei, de az emberség minden időben és mindenütt érvényes példái. Mint Király István fejtegeti: „A perc-emberek között, a divatokkal szemben az őrzött örökséget, a messziről jövő s messzire néző rendíthetetlenséget jelenítették meg.” A küzdő, a meg nem alkuvó, a mindig újrakezdő életeteket.

Megcsúfolttá vált az istenülő ember, „mert újra és újra leesik a sárba az embernek arca”? Igen. „De gaz volna az a képességes ember – vallotta Ady – aki az emberben, bármennyire lealacsonyítható, ma is, mint . . . ezelőtt, ne ugyanazt lássa. A küzdelmekkel megjavíthatót, a kitalált Isten irányába fejlődőt, kik a Napot, az Életet, a Boldogságot fogják szeretni, mint a madarak és a pogányok.”

„Hát emberségünk érte szörnyű csúfság?” „Mégis . . . a meggyötört szívet föl kell emelni . . .”

Az utak betemetettek? Neki kell vágni az új hínarú útnak. Ránk tapodhat a história? Itt bent tovább tápláljuk a tüzet.

Nincs becsületi a szegény legénynek? „Farkas esz meg, ördög esz meg, de megesznek bennünket?” „Minket még ha győzünk, úgy is kisemmiznek?” Kurucok kérdezik, a végeken, hamvadó tábornokok mellett. Ady kurucainak a mázsás kérdésekre is biztos a válaszuk:

* * *
Sötét a világ, kell tűz, ha lobnyi
Kell a gyújtáshoz mindig újból fogni.

Szegénylegényei a „gyáva szemérmertlenség kurjongató rossz éjjelén” is a becsületre figyelmeznak:

Egy életünk és egy halálunk
Élet s Halál peremén jártunk

* * *
De az a mi gyönyörűségünk,
Hogyha minden reped, szakad,
Becsületes szegénylegények
Pihennek a romok alatt.

Akik emberek maradtak az embertelenségben is.

Emberséget, hűséget és hitet üzen a mának is Ady költészete. Hogy csillag-hullásos éjszakákon se feledjük az Ember Szépbe-szótt hitét. Hogy emelt fővel járjunk. Hogy „várja az Embert víg célja: piros, tartós öröm.” Az első világháború idején fogalmazott intése napjainkig hangzik:

Őrzők, vigyázzatok a strázsán,
Az Élet él és élni akar

* * *
S akik még vagytok őrzőn, árván,
Őrzők: vigyázzatok a strázsán.

EGY ADY-SZIMBÓLUM KÖLTŐISÉGE — FRANCIA FORRÁSÁNAK TÜKRÉBEN

(*Jó Csönd-herceg előtt*)

Alig akad Ady-vers, melyet a szakirodalom több magyarázata világítana meg. 1906. október 14-én jelent meg a Budapesti Naplóban *Éji utak* főcím II. verseként *A Holnap elébe* után, akkor még *Jó Csönd-herceg* (Milánó, okt. hó) címen. Utóbb a *Vér és arany* (1908) „Az ős Kaján” című ciklusába került. Hatvány, meg akarván győzni a költő jelentőségéről a tekintélyes, de merev ízlésű Angyal Dávid professzort, megajándékozta a kötettel, s a vershez ezt a méltató széljegyzetet írta a könyvbe: „Az éjféli erdő félelmetessége egészen benne van.”¹ Ez a magyarázat a már nem fiatal, a nemzeti klaszszicizmus realizmus-fogalmán pallérozódott történettudós fogékonyságához alkalmazkodott, bár csakugyan a vers erős „helyi színe” az érzékletesen vizionált éjszakai természet képe. A „jóakarát megnyeréséért” azonban ez a széljegyzet a benyomások élethű földézésére irányítja a figyelmet, ám ez a versnek csak velejárója, részben alkalmi föltétele: Ady kifejező szándéka ennél magasabb rendű.

Földessy az *Ady Minden Titkaiban* a költő ideg-életével hozza összefüggésbe a vers „félelmetes” légkörét, és idéz is a falun élő apához 1903-ban írt sorokból. Ady a vidéki békesség kurta öröm-élményét dicséri, melynek egyetlen napja után, úgymond, „agyonnyom a csönd, darabokra bomlik a testem, elrohad a tudóm, ha nem szaladok a zajba, ha harsogva nem kiabálok én is bele a nagyvilági lármába.” Földessy a prózai vallomást Ady énjének részévé vált fiziológiai-lelki rezdülések tanúságának, emezt a *Jó Csönd-herceg előtt* csírájának fogja föl. A csönd élményét az idézett vallomás tagadhatatlanul élettani részletességgel rajzolja meg, de vajon a képzet pusztá fölbukknásán kívül milyen mértékben előzménye ez az önfénykép a *Jó Csönd-herceg előttnek*? Földessy mindenképpen ingoványos területre téved, amikor a megszemélyesítés hercegi rangját verstani kényszerrel indokolja, s okfejtését azzal szépíti, hogy az így kialakult zenci nyomaték „az éji csönd kísértetiességét” fokozza. Nyílt kritikával tolmácsoljuk azt a végkövetkeztetést, hogy a „csönd nem-aktív” jellegéhez is inkább illik a királyinál, fejedelménél kisebb rang.²

A *Jó Csönd-herceg előtt* értelmezése már az első Ady-hívek szövegfejtésében mellékvágányra futott. Léda beszámolója nyomán Révész Béla elbeszéli, a vers egy milánói kávéház teraszán született: fárasztó városnézés után Ady egyvégteben vetette papírra: „Zajos Milanonak véletlen csöndjében született meg az írás a csöndről” – fűzi hozzá.³ De már a keletkezéstörténet előadása is kétséget ébreszt: sok más versét töprengve fogalmazta, másrészt a cikkeiben, leveleiben kimutatott motívumcsírák egy-egy rímes megfogalmazást mintegy végső változatnak tüntetnek föl, noha ilyen könnyű kézzel végigrótt alkotásokról is szólnak tanúságok. Révész elbeszélése mindenesetre a pillanatnyi alkalomnak is szerepet biztosít jövendő értelmezők számára, hiszen ezek szerint a benyomások ellenhatása a csönd motívuma, s a versírás kulissza-holdja változott a látomás részévé, azaz valamelyest impresszionista költői alkotással volna dolgunk.

Az egyoldalú megközelítést még Ignotus tekintélye szentesítette: ő magyarázta elő-

¹ Hatvány Lajos széljegyzetei a *Vér és arany* margóján. Kozocsa Sándor közleménye. L. Hatvány Lajos: *Ady. II. átnézett és bőv. kiad.* 1974. 420.

² L. Földessy Gyula: *Ady Minden Titkai.* 1949. 56.

³ Révész Béla: *A teljes Ady-trilógia.* 1942. 136.

sör a rettegés versének, s a költő támadó ösztöneinek, de szorongásos oltalomkeresésnek kulcsát is a *Jó Csönd-herceg előtt*ben vélte fölfedezni.⁴ Schöpflin őt követi, amikor tömör szövegleírás után a gyermekkori, valóban átélt félelem élethű megörökítésének minősíti.⁵

Amikor az élő személyiség hatalmas alakja eltűnt a vers elől, a későbbi nemzedék vagy költészetet vagy eszmét fürkészett már benne, s közelebb is jutott költői világához. Rónay Györgyöt a *Jó Csönd-herceg előtt* és a szimbolista irányzat viszonya érdekelte: leválasztotta róla a divat romlékony anyagát, s igazán szimbolistának és legfőbb leleményének a belső élet testesítését, Csönd-hercegnek az alakját ítélte. Amikor Kafkát juttatja eszébe, akkor lényegében a kései francia szimbolista iskola hagyományos fegyvertáránál, a rejtélyes éjszakánál és mítoszi figuráinál kifejezőbb, az emberi sors határhelyzetére jellemző szituációra utalt.⁶

Király István mutatott rá elsőnek, hogy a Csönd-herceg jelzőjén, a „jó”-n érdemes elgondolkodni, s a vers „ambivalens” üzenetéről is szót ejtett. Mivel azonban kialakult szemléleti rendszerébe iktatta a verset, a „cselekvő élet s a meddő szemlélődő esztéta élet” ellentétének értelmezi, s a megjelenítés költői módját, a „mitikus víziót” már-már mentegetésként a belső bizonytalanság jellegzetes megjelenítési módjának tartja. Szövegleírása általában a részletekre is érzékeny: a korábban rettegőnek jellemzett költői Enről nyelvtani tényekkel bizonyítja, hogy cselekvő ember, akinek épp az a saját-sága, hogy tett-vágyát nem tudja megvalósítani. „Didergett itt az emberi merés” – mondja, s rendszerezésének műszavával: „az avantgard modernség”, az „individuális kiútkeresés” értékítéletével marasztalja el a költőt azért a tényért, hogy verse történetesen nem a fenntartás nélküli cselekvés, életigenlés ígéhirdetése.⁷

A *Jó Csönd-herceg előtt* egyike annak a három Ady-versnek, melynek magyarázatát maga a szerző megadta; Király István idézi is. Ha az önkomentár mellé tehetjük a vers esetleges mintáját vagy forrását, a különböző rétegekből meglehetősen szabatos-sággal kirajzolódna költőjének arca.

Szerencsére a forrást megnevezhetjük: ez a Debussy megzenésítéséből ismert *Chansons de Bilitis* szerzőjének, a maga korában becsült Pierre Louys *Au Prince taciturne* (Csönd-herceghez) című szonettje. *Astarté* (1891) című kötetében adta közre, de szerepel Van Bever és Léautaud mértékadó antológiájában (*Poètes d'aujourd'hui*, 1900. I. 309.), s Bölöni közléséből tudjuk, Ady ebből a gyűjteményéből válogatta kedves franciáit: Pierre Louys nevét még köztük is az előkelő harmadik helyen említi.⁸

A pontos összehasonlítás és a különbségek igen tanulságos fölismerése végett gyakorzóban ültetem át a francia szonettet: „Ha a köris- és vackor-erdőbe lépek, a hold a tiszta, világos tóhoz vonz, hogy mintegy jövőndő káprázatul megpillanthassam a vízpart tükrében megjelenő álomképedet (*chimère*!). Mielőtt a vízhez érnék, fehér árnya kirajzolja a kemény földbe szikkadt lábnyomodot, mely elmondja nekem, a hajnal vagy azúr miféle hőse buggyantotta ki a szűz nászi vérét. Nem térek a vadonba hideg ölekért, melyeket átjárt hosszú törőd és keresztként ragyog; az esti mocsarak hosszú gázlóját követem, s meghódítok egy éji szigeten, fekete trónján virágzó istennőt.”

Mai ízlésünknek ebben a szonettben sok az elavult, teátrális szimbolista kellék, mégis azt kell mondanunk, Ady párját ritkító hozzáértéssel akadt fönn a francia szimbolista iskola szemléleti sémáitól a maga módján és idején különböző versen. A század-vegi szimbolista költészetten szívesen alkalmazott műfaja volt a legenda, egyetemes érvényű összefüggések téren- és időntúli kifejezésformája, de ahogy Pierre Martino hangsúlyozza, készen kapott görög és még inkább középkori mítoszokban kerestek a pusztá történetnél mélyebb értelmet sugalló témát.⁹ Pierre Louys egyáltalán nem kész sémából indul ki. A lelki élet egyik nyomasztó élményét vetíti egy holdas, éjszakai látománysra,

⁴ Ignatus: *Ady tragédiája*. Ny 1926. I. 955.

⁵ Schöpflin Aladár: *Ady*. II. kiad. 1945. 127.

⁶ Rónay György: *Ady körül*. Új Írás 1964. 426.

⁷ Király István: *Ady Endre*. I. 315–16.

⁸ Bölöni György: *Az igazi Ady*. IV. kiad. 1974. 142–43.

⁹ Pierre Martino: *Parnasse et Symbolisme*. 1967. 141–43.

illetve személyesíti meg rossz szándékú, természetfölötti figurában, az ő „Csönd-herceg”-ében, akinek célképzetét, jellemét nem körvonalazza, csak testi nyomait jelzi, majd mitikus lídercképét idézi fantáziája. Lírai Énjének és az ő Csönd-hercegének viszonya egyértelműen ellenfeleké, és csak azért nincs szó küzdelemről, mert a költői egyszám első személy útja más eszményekhez vezet. Az eszmények különbözősége a vers indítéka, egyszersmind üzenete, bár az idevágó képzetek betegesen rémszerűek, és a belső élet sajátos vagy éppenséggel egyszeri összefüggését nem tárják föl. Mégis Pierre Louys-nak egyik legjelentősebb verse, Guy Michaud-nak a szimbolizmusról szóló több kötetes műve elsősorban ennek a szonettnek a szerzőjeként dicséri,¹⁰ – joggal, hiszen környezetének divatával ellentétben a személyes megrendülésnek ősi tapasztalatot sugalló élmény vízióját kölcsönzi.

Ha fölidézzük Ady versét, az *Au Prince taciturne* kétségtelen forrásának bizonyul, de ami a legfontosabb, ugyanakkor élesen kivehető a magyar költő eltérő eszmei fölfogása és önálló költői világképe:

Holdfény alatt járom az erdőt,
Vacog a fogam s fűtörészek.
Hátam mögött jön tíz-öles,
Jó Csönd-herceg
És jaj nekem, ha visszanézek.

Oh, jaj nekem, ha elnémulnék,
Vagy fölbámulnék, föl a Holdra:
Egy jajgatás, egy roppanás.
Jó Csönd-herceg
Nagyot lépne és eltiporna.

Teljesen azonos a költői látomás jelenetezése: holdfényes, erdei tájas, fenyegető, természetfölötti ellenfél újjából igyekszik kitérni a költői Én. Az eredeti motívumok részben módosultak. Pl. a szorongást keltő, rejtélyes lábnyom képze a megsemmisítést tesztelő, eltipró talp víziójává nőtt. Ady versébe nem kerül bele se tükörfordításként, se szótári értelmében a *chimère* szó, már csak azért sem, mert egész verse látomány, álomkép, vízió, azaz „chimère”. Az Ady-szakirodalomból tudjuk, a „kiméra” a költő egyik önfeltárási képze: titokzatosan nyugtalanító, de ösztönző vágykép is. Barta János Ady ősi, népi, archaikus és mágikus motívumait rendszerező tanulmányának a *Kiméra asszony serege* címet adta, és pl. *A kimérák Istenéhez* idevágó képzetét olyan „üldöző démon”-nak értelmezi, akit ez az istenes vers a legfelsőbb hatalom szövetségeseiként léptet színre: „A próféták viaskodtak így Istenükkel” – jellemzi a drámai szituációt, s az archaikus képzetet a görög mítosznak az istenség jelenlétét éreztető „pneumá”-jával azonosítja.¹¹

Kiegészítésül hozzátehetjük, a megvallató álomkép értelmében használt *chimère* a francia szimbolizmus jellegzetes szó- és képzetkincse. A költői önkifejezés eszköze az utolsó, s meglehet, az egyetlen igazi francia romantikus, Gérard de Nerval szentesítette, amikor talányos szonettjeinek gyűjtőcíméül a *Les Chimères*-t választotta. Gaëtan Picon ötletesen „nyitott szemű álmódosások”-nak¹² nevezi ezeket a verseket, ami képzelgéssel színezett, öntükrözéssel egyértelmű fogalom. A szimbolista „chimère” rácszmélést is kifejező vágykép, és Ady ebben az értelemben mondja: *Mikor kimérákba szerettem. (A kimérák Istenéhez)* Ady „mámoros derengésű életélményében élő valóság, eleven alak lesz a gondolat, az álom, a vers” – írja Barta, és a „félíg élő, ködlő személyiségű mítoszalakok” seregszemléjében első helyen nevezi meg a „jó Csönd-herceg”-et.¹³

¹⁰ Guy Michaud: *Le Message poétique du Symbolisme*. 1954. III. 481.

¹¹ Barta János: *Kiméra asszony serege*. 1948. Újra: *Klasszikusok nyomában*. 1976. 459.

¹² Gaëtan Picon: *Poésie au XIXe siècle*. L. Histoire des Littératures, 3. Littératures françaises, connexes et marginales. Szerk. R. Queuneau. 1958. 911.

¹³ Barta, i. m. 465.

De miért vesz át Ady egy tipikus francia szimbolista képzetet antik szóalakban, s ha átveszi, miért nem használja akkor, amikor versének közvetlen mintájában a képzet szó szerint előfordul? A francia „chimère” szó nem vált olyan nemzetközi csereértékké, mint a latin vagy görög szavak, korjellemző használata történeti beállításban mutatná be szövegét, ami pl. Babits *Galáns ünnepsége* biedermeier szókincsének helyénvaló művészi célja. Magyar szótári értelménél nyitottabb, a fogalomhoz illően nyugtalanítóan többrétű asszociációt ébreszt antik alakja, mint ahogy Ady szóhasználatában pl. a „poéta” más, több, mint a költő: az élet ura és bölcsé.¹⁴ A *Jó Csönd-herceg előtt* költőnk önszemléletének olyan belső élménye, tehát tudatmozzanata, melyet egyetlen szimbolikus jelentésű verssé dramatizál, és kiteljesedő fantasztikuma maga festi legerősebb „kimérá”-ját. A mitikus képzet francia szimbolista eredete is érdemessé teszi, hogy Ady lírájának ezt a forrásvidékét is továbbkutassuk. Másrészt a *Jó Csönd-herceg előtt* kettősértékű álmokképe *A kimérák Istenéhez* jelentérendszerében, mely Istennel folytatott viaskodását dialogizálja, a „kiméra” a legfőbb természeti erő előhírnöke, tehát szerepe a két vers közt eltelt négy év alatt kibővült, s ez viszont Ady önkifejező kulcs-motívumai jelentésváltozásának értelmezésében kecsegtet további fölismerésekkel.

Az irodalomban nincs önnemzés. A semmiből előtöppanó lángelme hiedelme tudománytalan gondolat volna. A művész vagy ismeri elődeit és kortársait, s folytatva-hadakozva, a romantika óta olykor a múltba visszanyúlva, olykor merészen újítva alakítja ki egyéniségét, – vagy a levegőben érezhető, időszerű eszméket és jelenségeket is öntörvényűen áthasonlíthatja, de a folyamattal valamilyen kapcsolatban áll. Ady jelentőségét, sőt költészetének természetét, belső fejlődését is akkor érthetjük meg szabatosan, ha fölvetett és félredobott ruháiból következtetünk ízlésére, de a hatásformák kiszűrése is arra jó, hogy eredetiségének valódi összetevőit megismerjük. Az ő költői rangját csak növeli, ha előzményeihez mérjük.

Ezt tesszük a *Jó Csönd-herceg előtt* is. Forrásának legszembeötlőbb bizonyítéka, a különös cím szinte teljes azonossága nyom a legkevesebbet a latban. Az üldöztetés nyomozó érzetének jelenetszerű kivetítése, s egy-két önállóan továbbfejlesztett, de vitathatatlan motívum-rokonság (pl. a lábnym szerepe) a hatás perdöntő bizonyítéka. Mégis Ady versének határozott eszmei háttere van, amely erősen eltér Pierre Louys lelki mozzanatot fantasztikus hangulatra fordító fölfogásától, s ez a különbség átvezet költői szemléletének megragadásához.

Ady szerencsére nem tudott jól franciául, ezt a szonettet is alighanem Léda vagy Bölöni magyarázatával fogadhatta magába, de ha értelmét történetesen egyedül bontotta is ki, 1906 őszén, Milánóban olvasmányélménye halványodhatott benne, és nyersanyagából shakespeare-i mozdulattal teremtett remeket. 1909. november 27-én a Royalban tartott fölolvadásán három versét értelmezte a közönségnek, köztük ezt is. „A jó Csönd-herceg se rossz herceg, a legnagyobb hatalom, s én nemcsak arra gondoltam, amikor az ember éjjel, egyedül riasztgatja el magától a rettenetes, félelmes csendet, de arra is, hogy jaj volna nekem, ha egyszer, amíg élek, elhallgatnék, s engedném, hogy a Halál-nál borzasztóbb csönd rámfeküdjön.”¹⁵

Ez az önkomentár Ignotus és Schöppflin magyarázatát eleve cáfolja, Földessyét egy kísérő jelenség meglátásának szintjére fokozza le. Kulcsa az a látszólag szószaporító állítás, hogy „a jó Csönd-herceg se rossz herceg”: ha ugyanis jó, miért kell hangsúlyoznunk, hogy nem rossz? Természetfölötti lénye mintha valóban „rossz” volna: akkor meg miért „jó”?

A vers gondolatmenetéből egyértelműnek kell itélnünk, hogy ez a rém épp azért jó, mert rossz: amíg űzi a költői Ént, csakis addig él, sőt, épp ez az üzettetés élteti. Csönd-herceg nem más, mint a létért vívott harcban a darwini természetes kiválasztás elvének testet öltött alakja, az elv látomásként megjelenített élménye. Darwin tanítása szerint a létért folytatott küzdelemben az egyes fajok vagy nemek úgy erősödnek, hogy ellenségei elől a gyöngé és beteg egyed nem menekülhet, az életképebb fönnmaradása erősíti a

¹⁴ „Kedves, nagyon-nagyon poéta Lacim” – szólítja meg Hatvanyt, mikor átmeneti eltávolodás után válaszelevelében maga is engesztelni kívánja a címzettet. L. Hatvany, i. m. 550.

¹⁵ Ady Endre: *Poéta és publikum*. Huszadik Század. 1910. 269.

faját. „Az életrevaló, az egészséges és a szerencsés marad életben és szaporodik tovább” – tanítja Darwin.¹⁶ Csönd-herceg is azért jó „ragadozó”, mert hajsza az üldözöttet (a lírai Ent) életterejének összpontosítására kényszeríti.

A természetes kiválasztás darwini gondolatát Somló Bódog művei közvetítették Adynak. A költő gyökeres, de meghatározott irányú műveltségéből következik, hogy az eredeti művet fordításban sem igen olvasta. Ismeretes viszont, hogy előbb a Nagyvárad Napló 1903. jan. 25-i számában lelkesen köszönti a nagyvárad jogakadémiára újonnan kinevezett Somló Bódogot, majd ugyanott febr. 1-én „Darwinizmus a társadalomban” címen kivonatolja, és kommentálja a jogfilozófusnak a Huszadik Században megjelent tanulmányát, majd *A természetes fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról* írt fejtegetését szintén részben újraközi.¹⁷ A cikkek sajtóbotrányt és politikai vihart kavartak, a parlamentben még miniszteri nyilatkozatot is szükségessé tettek.

Ady hírlapi megjegyzéseiből kiderül, a kiválasztás darwini elvét Somló fölfogásában nemcsak biológiai, hanem még inkább szociológiai jelenségnek tekintette. Ezt a gondolatot hangsúlyozza Somló majd a Huszadik Század lapjain Szabó Ervinnel folytatott eszmecseréjében is.¹⁸ Ady olyan harcos érdeklődéssel állt ki a jogfilozófus és eszméi mellett, hogy elképzelhető, ugyancsak 1903-ban megjelent két könyvecskéjét, az *Ethikát*, ill. *Az állami beavatkozás és individualizmust* elolvasta vagy ismertette magának valakivel. Az *Ethika* lélektani érvelésében találkozhatott azzal a kitételrel, hogy „egy látható vagy láthatatlan főnöktől való félelemből” az erkölcsi öntudat egyes érzelmeket más érzelmeknek vet alá, – a másik műben a természetes kiválasztásnak ezt a magyarázatát olvashatta: „Támadhat valamely fajnak új üldözője, amely elől csak minden generációnak legügyesebb példányai . . . tudnak megmenekülni.”¹⁹ Ezek a léttörvények már a *Jó Csönd-herceg* előtthöz nagyon hasonlóan és vizuálisan jelenítik meg az önfenntartásért kifejtett erőfeszítés elvét. De ha Ady nem is olvasta volna ezt a két könyvet, az ő gondozásában Somlónak Nagyváradon publikált hírlapi cikkeiben már szerepel verse jó és rossz pólusú alap-eszméjének darwini problematikája, csak a franciából érdekesen továbbfejlesztett látomás jelenetezése, valamint költői szemléletének fölöttébb egyéni élettana az övé, – különben a könyvekben vizualizált eszme már a költői vízió kezdetleges előképe.

Pierre Louys Csönd-hercege még csak kerüendő, rejtélyes lény volt, a darwini szemléletből született, paradox funkciójú óriás teljesebb életre vezérlő rém-alak. Ady kortársai közül különben Schöppflin az egyetlen, aki a *Vér és arany* „kora levegőjében benne függő darwini világfelfogását” szóba hozta,²⁰ de a *Jó Csönd-herceg* előtt költői világában jelenlétét nem jelezte. Amennyire Király éles szemmel vette észre Csönd-herceg ellentmondó természetét, ambivalenciáját, azaz kétlaki alakja helyett inkább dialektikus, tulajdonképpen konstruktív szerepéről beszélhetünk.

Ami a magyar vers költői világát illeti, már az intonációból kiderül, a francia szonett mítosza helyett szimbólumot olvasunk. *Holdfény alatt járom az erdőt*: hold süt az erdős francia színhelyre is, de a magyar ige gyakorító értelme rögtön az Én lényegéhez tartozó létjegyének tünteti föl a jelenet első pillanatképét; cselekvő jelentését már Király hangsúlyozta, de az „aktivitás” termékletlennek látott jellegéből alkotta fenntartásos értékelését a versről.²¹

Egyébként a nyitány érzékletes életkép-vázlata származik az érmindszenti tapasztalatokból, mint ahogy a holdas éjek különféle élményeit nem kellett kölcsönöznie annak, aki pl. egy téli éjszakában megtett szánút emlékeiben döbbsen rá nemzedékek ellentétének és egymáshoz békülésének tanulságára. (*Krisztus-kereszt az erdőn*)

A világot teremtő költő művészete az első sortól kezdve megfigyelhető. Szinte a bőréhez nőtt, főlkavaró tapasztalatot tolmácsol úgy, mint önnön léte alaptörvényét. Ugyanakkor látomásos képsora élettani-ársadalmi igazságnak felismert eszmét hasonít

¹⁶ Charles Darwin: *A fajok eredete*. Magyarul: 1973. 104.

¹⁷ Vö. Ady Endre *Összes Prózái Művei*. IV. 1964. S. a.: Vezér Erzsébet. 86–90.; 333–35. kavartak, a parlamentben még miniszteri nyilatkozatot is szükségessé tettek.

¹⁸ L. Somló Bódog: *Természet és társadalom*. Huszadik Század. 1903. VIII. 992–93.

¹⁹ Somló Bódog: *Ethika*. 1903. 11.; *Az állami beavatkozás és individualizmus*. 1903. 58.

²⁰ Schöppflin Aladár: *Az elkárhozott Ady*. Nyugat 1926. II. 148.

²¹ Király, i. m. 318.

úgy önszemléletévé, mint egy elidegeníthetetlen lírára valló szimbólumot, ami verse születésének előfeltételeként maga is művészi rendszerteremtés kivételes ismérve. A *Jó Csönd-herceg előtt* jelenete nem ábrázol, hanem a kettősjelentés formálódó alakzataként mutat túl a leírason, hiszen a halált megidéző fantázia-érzékletei nem élményt közvetítenek, aminek különben ismertető jegye, hogy újra fölleleveníthető. De ahogy Ady idegéletének rezdülékeny hálójában fogja sorsának halálos föltételeit, a képzeletben átélt valóságos gesztusok és visszahatások domesztikálják mindazt, ami eszmei összefüggésként emberentúli, érzékletként pedig mitikusan szörnyű. Az a költői jelenség, amit Barta János Ady „mágikus alakteremtése”-nek mond,²² csakugyan az ősi ráeszmélés erejével hat, mint ahogy a *tíz-öles* darwini Csönd-herceg népies színezetű jelzője egyszerre mélyíti el a látomány kollektív érvényességét és személyes veretét.

A *Jó Csönd-herceg előtt* művészi leleménye az egyetemesnek ítélt léttörvény érzéki megjelenítése mellett épp ez az önkifejtően személyes, lélektani értékű, föltárási vetület. Földessy magyarázatában az idézett levél kitételei valóban közelebb visznek a vers lelki előzményeinek jobb megismeréséhez, de az alkotás költőiségének értelmezése, az eszmei hatást és alkotáslélektani tanulságot is ideértve, az ő problémafölvetésén túl kezdődik. A gyermeki félelem megörökítése még csak általános, nem a versre és költőjére jellemző mozzanat, de a „visszanézés” végzetes képzelet már a kettősjelentést öregbíti. A feltételes cselekvés értelme itt nemcsak fizikai, hanem erkölcsi-teleológiai értelmű is, és a minden konzervativizmus ellen küzdő, harcos Ady önfényképe. De kétségtelen a képzet mítoszi családfája is: gondoljunk Lót vagy Orpheus történetének tragikus „visszanézései”-re.

A vers költőisége a 2. strófában teljessé válik. Gazdag jelentésű motívum a beszéd folytatása, mint „a menekülő élet” ára, ami az Ady-versek szótára szerint egyértelműen a költészet. *Most pedig elnémulunk*, teszi közhírré egy másik versének címe is, melynek egyik sora az elnémulást a dalaival küzdő ember végének jelzi. Egyébként ebben a versében is a csönd pusztító létének ellenpólusa: *Fogunk talán még csöndbe törni ...* A másik „ár”, amit Csönd-hercegnek fizetnie kell, lemondás az ábrándokról: *ha ... fölbámulnék, föl a Holdra*. A hold képzelet itt már a romantikus rekvizitum jelentésárnyalatával bővült.

Nem érdektelen a második rész képzelgésének logikai rendjét végiggondolnunk: a feltételes mód képzetfűzése váltja ki az önpusztulás látományát. De mint lidércnyomásos álomban, a tragédia képsora fordított időrendben jelenik meg: előbb jön az Én megsemmisülésének érzéklete, és csak utána Csönd-herceg halálhozó léptének megidézése.

A *Jó Csönd-herceg előtt* költői értékét sokrétű, mégis egyetlen szimbólumban egyesült gazdagsága határozza meg. Kimutattuk benne az irodalmi örökség szuverén átvetelét és meghaladását, egy világnézet átélésének költői látományát és egyik lényegi elemének személyiségalkotó problémává hasonítását, valamint nem utolsósorban a benyomások élethűségével visszaadott lírai önkifejezés művészetét. A vers költője a személyiség tag skáláján játszva a biológiai mozzanatoktól a rendező értelemnek a főszerpbe iktatásáig egy emberi lét teljes értelmű megjelenítését egyetlen, noha átfogó összefüggés röpké tíz soron át tartó villanófényénél tárja elénk. Az alkotót „mestersége” tudásának legfelső szintjén mutatja, ahogy a biológiai érzékletet nominális felsorolás drámaiságával (*egy jajgatás, egy roppanás*), a belső kapcsolatformákat viszont a cselekvésmódok egymástól függő rendjében világítja meg. Ady a költészet két szélső értékének ad itt szabad kibontakozási, ill. együttélési lehetőséget: egyrészt az ismételt teremtődő élettények beáramlásával a lírát a léttel fölerő „folyamatos ének”-ké avatja, másrészt törvényrendszer vonalait rajzolja ki világképében. A *Jó Csönd-herceg előtt* ott az Ady-vers bélyege: test és lélek együttes kalandjaként él át bonyolult eszméket is.

²² Barta, i. m., 465.

EGY ADY-KÉP MARGÓJÁRA

Már 1964-ben megjelent a Vasi Szemlében, de csak 1975-ben, az *Utak és útítársak*-ban találkoztam Bárdosi Németh János „Margitszigeti emlék” című írásával. Abban ütötte meg a szemem az alábbi passzus:

„S másnap aztán elszéledtünk. (t. i. az 1934. évi IGE-kongresszus résztvevői. S. S.) Végigballagtam a Duna-parton, a képeslapokról jól ismert „Margitszigeti parkrészlet”-en. Ez a kép egy másik régi képet idézett nekem: Ady Endrét, aki itt járt egy háborús nyáron, amikor a „véres panorámák” elzárták előle Párizst, Svájcot, Rómát, s ő beteg, Csinszka oldalán sétált a „Nyulak szigetén”. De ezt már én is csak képen láttam, az egyik háborús képeslap hasábjain. Diák voltam még, és ezt a képet láttam először Ady Endréről.” (V. ö. Bárdosi Németh János: *Utak és útítársak*, Szombathely, 1975. 195–196. l.)

Elhatároztam, hogy megkeresem Bárdosi Németh első Ady-képét, annál is inkább, mert számomra teljességgel ismeretlennek tűnt ez a felvétel.

A Széchenyi Könyvtár munkatársai végignézték a szóba jöhető képeslapok számait a véleményem szerint szóba jöhető időszakokban. Azonban a leggondosabb nyomozás is eredménytelen maradt... Bárdosi Németh Jánoshoz fordultam, részletesebb felvilágosítást kérve tőle. A szíves útbaigazítás postfordultával meg is érkezett: „... Az Ady-Csinszka képet én 1919-ben, talán a februári számban láttam az *Érdekes Újság*, *Képes Újság* vagy a *Színházi Élet*-ben. A töménytelen idő elmosta, hogy hol, de a képre emlékszem, Ady imbolygó járására Csinszkával.” (lev. lap. 1976. III. hó 15.)

A buzgó nyomozás azért maradt hát eredménytelen, mert én eleve abból a föltevésből indultam ki, hogy a kép még Ady életében, nem pedig csak Ady halála után jelent meg.

Bárdosi Németh levele nyomán az addig oly makacsul bujkáló Ady-Csinszka-kép nyomban előkerült. Még hozzá két példányban is.

Az egyik az *Érdekes Újság* 1919. február 6., VII. évfolyam, 5. szám harmadik lapján, *Ady Endre és a felesége tavaly Balatonfüreden* aláírással (a kép mérete 9x11 cm), a másik pedig a *Színházi Élet* 1919. február 2–9-ig, 5. szám első oldalán, *Ady és felesége 1918 nyarán Balatonfüreden* aláírással. (Ez a kép csak annyiban tér el *Érdekes Újság*-beli párjától, hogy kisebb és homályosabb annál.)

Bárdosi Németh tehát – a közben eltelt hat évtized ellenére is – megvesztegető pontossággal idézte föl a lapcímeiket és a megjelenés időpontját; a „töménytelen idő” csak a helyszíneket mosta össze emlékezetében. Így lett a balatonfüredi sétányból – a képi hasonlóság mellett talán egy kicsit a „Szent Margit legendája” és az „Őszben a sziget” című versek megtevesztő sugallatára is – „Margitszigeti parkrészlet”.

Meg kell jegyeznünk, hogy míg Bárdosi Németh a helyszínből téved, addig a képek aláírásai Adyék balatonfüredi tartózkodásának időpontját jelölik helytelenül. Ady és Csinszka ugyanis nem 1918, hanem 1917 nyarán fordult meg Füreden. Pontosabban: 1917 *koranyarán*.

Börlöni már az év május 14-én innen kap Adytól levelet, s június 10-i keltezésű a visszaérkezésüket jelző távirat. (V. ö. Börlöni György: *Az igazi Ady*, Budapest, 1955. 307 l.)

Ady Lajos – aki egyébként szintén az 1917-es évet erősíti meg – úgy tudja, hogy a füredi kúra ideje júliusra is áthúzódott. (V. ö. Ady Lajos: *Ady Endre*, Budapest, 1923. 216–217, valamint 245 l.) – A füredi tartózkodás időtartamát illetően nem tudni, hogy Börlöni könyvében a *június elírás-e július helyett*, vagy pedig a könyve megírásakor dokumentumok nélkül dolgozó Ady Lajos memóriája bizonytalanodott-e el...

A balatonfüredi felvétel, amit Bárdosi Németh János jóvoltából „fedeztünk fel”, nem számít szenzációs számba menő, ismeretlen Ady-képnek. Mindenesetre megérdemli a *kevésbé ismert* jelzõt, 1919 óta – több mint egy fél évszázad óta – sosem közölték újra.

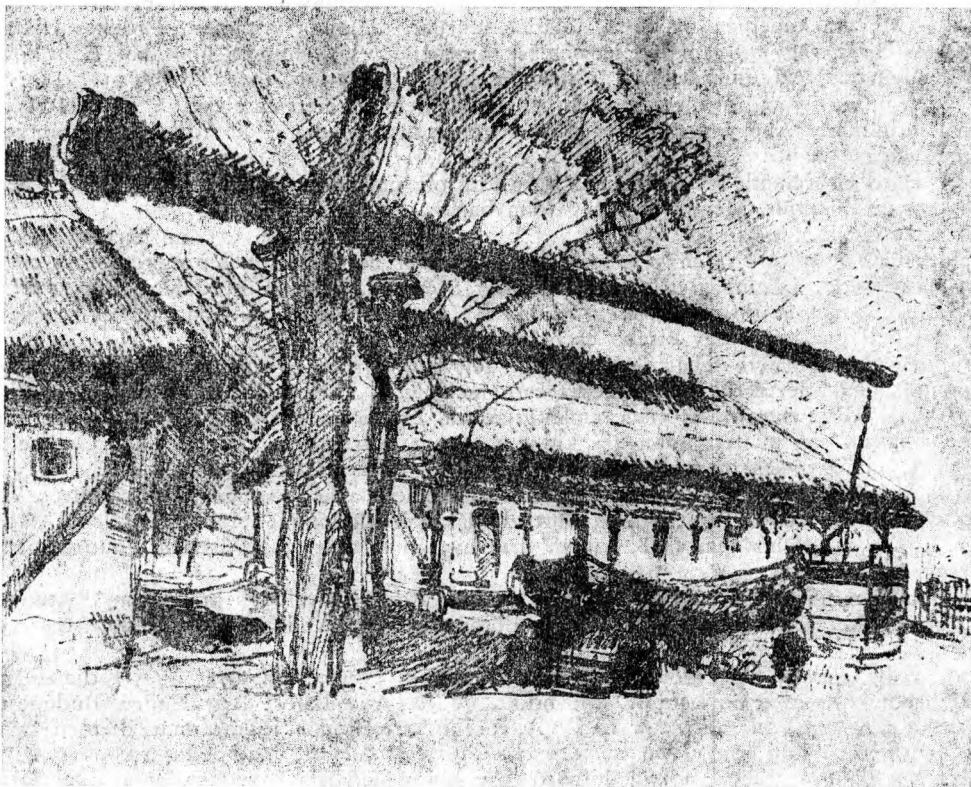
Úgy tudom – a centenáriumi év tiszteletére – készülõben van a teljes Ady-ikonográfia kiadása. De addig is érdemes közzétenni ezt a képet. Két okból is.

Egyrészt – Varga Józseffel szólva: – „Rossz ízû ‚szenzációk’ siker-könyvvé avaszsálása idején” (Új Tükör, 1977. június 19., XIV. évfolyam, 25. szám, 21. l.) jó együtt látni Adyt és Csinszkát. Itt nem az „összebúvó félelem óraiban”, nem a „már vénülõ kezemmel fogom meg a kezedet” megható és meghitt pózában, de mégis: *egy más mellett*.

„Két szép ember, kiket rosszkor vett elõ a megkívánás”: Arc nem simul az arc-hoz, váll nem borul a vállra (mint azt a legtöbb Ady-Csinszka képrõl megszoktuk), ám ez a pillanat is hiteles és örök:

Vállaltalak szívvel,
De ha vállam kemény lenne,
Szívem megmaradna:
Szeretne.

– Másrészt (s baráti tisztelem és szeretetem dacára ez sem egészen magánügy): Bárdosi Németh János, aki Juhász Ferenc mellett a legszebb verset írta irodalmunkban Ady *utolsó* fényképérõl, megérdemli, hogy majd hat évtized távolából újra lássa azt a képet, amit életében *elsõnek* látott „asszír arcú, talányos rokonáról”.

IRODALOMTUDÓSAINK FÓRUMA

Rovatunkban a Magyar Rádió sorozatának szövegeit közöljük. A műsort Dénes István szerkeszti.

A Nagy Péterrel folytatott beszélgetés a 3. műsorban hangzott el 1977. szeptember 20-án.

XII.

NAGY PÉTERREL BESZÉLGET NÉMETH G. BÉLA

NÉMETH G. BÉLA: Aki irodalomtudománnyal foglalkozik, bármely területét érintse is, folyton találkozik a világirodalom fogalmával. Hol mint értékmérce, hol mint a korszerűség jelzője, hol mint egy hatásrendszer összefoglalója kerül elő, s a fogalom előfordulási lehetősége szinte a végtelenig sorolható. Azt is tudjuk, majdnem minden korban változott jelentéssel áll a kutatás előtt ez a fogalom. A múlt század közepén vagy végén másképp vetették össze a nemzeti irodalmakat a világirodalom egészével, mint teszi ezt a mai irodalomtudomány. A mai irodalomtudomány egyik legfontosabb feladata éppen a korszerű és termékeny összehasonlító módszerek kidolgozása. A pesti egyetem Világirodalmi Tanszékének munkaköre e feladat jegyében módosult, s vette a tanszék nevébe is föl az *összehasonlító* megjelölést. Nagy Péter akadémikust, a tanszék vezetőjét arról kérdezem: milyenek ma nálunk ennek a tudományszaknak a távlatai a múlthoz képest?

NAGY PÉTER: Vessünk egy pillantást előbb magára a szépirodalomra; segíti a vázolt irodalomtudományi helyzet megértését. A korábbi korszakokkal szemben, mintha az élő magyar irodalom bizonyos jelenségeivel, bizonyos ágazataival sokkal közelebb lennénk manapság ahhoz, hogy szervesen belépjünk a kortárs világirodalomba, mint – majdnem azt mondanám – bármikor a korábbi periódusokban. A középkort leszámítva persze, mert mondjuk Temesvári Pelbártnak vagy Janus Pannoniusnak nem volt problémája, hogy ő a világirodalomnak tagja-e vagy sem; automatikusan, a latin nyelv következtében, amelyen írt, az volt és az kellett, hogy legyen. De azóta örökös fájdalomunk, hogy Balassi Bálinttól Ady Endréig és József Attiláig a magyar irodalom nem jutott be a világirodalomba, legalábbis nem akkor és nem úgy, ahogy és amikor kellett volna. József Attila neve nem véletlenül jutott az eszembe; ő az első, aki a modern magyar irodalom nagyjából valóban bejutott a világirodalomba, vagy legjobb úton van afelé, hogy bejusson a világirodalomba; őrá fölfigyeltek a világ költői és a továbbbrezgések törvénye azt ígéri, hogy az olvasók tudatába is előbb-utóbb be fog jutni. S mintha József Attila megnyitott volna valami titkos szűzkapuját; azóta – éppen az utóbbi két évtizedben – a magyar írókról a kortárs irodalom és a kortárs kritika egyre-másra jobban vesz tudomást a világban, mint bármikor korábban.

NÉMETH G. BÉLA: Vagyis azzal, hogy irodalmunkban mély szemléletváltozás állott be, világirodalmi jelenlétének és befogadásának, megértésének és elismerésének esélye, lehetősége az eddigieknél nagyobbra nőtt. Tovább szélesíti a kölcsönös megismerés e lehetőségét, s egyben az összehasonlító irodalomtörténetírás távlatait az a tény, hogy a világirodalom fogalma, kerete a mi századunkban erősen kitágult. Egykor szinte kizárólag az ún. európai nyelvek és művelődések irodalma számított a világirodalom állagába, s a kisebb nyelveken és művelődések körében létrejött irodalmak egymást is alig vették tudomásul; irodalomtörténészeik pedig összehasonlító munkát rendszerint csak a nagy irodalmakra vonatkoztatva végeztek. Milyen történeti s társadalmi mozgások, fejlemények állnak e változás mögött?

NAGY PÉTER: Tulajdonképpen itt arról beszélsz, hogy kétféle világirodalom-konceptió van: a Goethe-i világirodalom-fogalom (mert Goethe volt az, aki ezt a fogalmat valójában az irodalomtudományba bevitte): a nagy irodalmak csúcseinak a korokon és nemzeti határokon át való beszélgetése – hogy úgy mondjam, együttes folyamata. Emellett, vagy ezzel szemben létezik egy egyetemes világirodalom-fogalom, amely az egymás mellé tett nemzeti irodalmak szinkronjelenségeinek vizsgálata. Tulajdonképpen mind a kettő mellett rengeteg érvet lehet fölhozni. De valójában ha megpróbáljuk kétezerből nézni azt, ami az ezernyolcszáz és az ezerkilencszáz években zajlott, azt látjuk, hogy az imperializmus korszakában, a kapitalizmus és az imperializmus korszakában a világirodalom a vezető hatalmak, domináló nyelvek vezető irodalmainak a világirodalomtörténete; s amilyen mértékben lemorzsolódik, megszűnik, vagy korlátozódik az imperializmus hatalma a világon, egyszer csak kitérül a világirodalom – és itt következik be az ugrás, és a kis népek irodalma egyszerre csak egyenjogúként lép be a nemzetek társaságába, az irodalomba.

NÉMETH G. BÉLA: A tágulás ténye öröndetes; a valódi történeti megismerés szüksége s a méltányosság követelménye egyaránt ezt diktálja. Mégis, nem lappang-e itt egy olyan veszély is, amely azzal fenyeget, hogy pusztán mennyiségi kérdéssé teszi a világirodalom fogalmát, s elmosza a minőségi kritériumokat? Korábban is volt ilyen mennyiségi törekvés. Emlékszel a nagy Gruyter-féle sorozatra, amelynek kötetekben egymás mellé voltak helyezve az egyes nemzetek irodalmi, anélkül hogy történetükből egységes szintézis állott volna elő. Van-e ma ilyen fajta veszély?

NAGY PÉTER: Ma is találkozni ilyen eljárásmóddal, s ez az úgynevezett egyetemes világirodalom-felfogás rendkívül veszélyes. Ugyanakkor azonban gyakorlatilag egyszerűen megoldhatatlan az, hogy egy elképzelt nagy nyelvtudású és végtelen befogadó képességű elme is önmagában képes legyen integrálni az összes irodalmak összes irodalmi jelenségeit. Ergó, mi történik? Vagy az, amit említettél; a Gruyter-féle egymás mellé sorolása az irodalomtörténeteknek. Szerencsés esetben ezeket olyanok írják, akik az illető irodalmat ismerik; de nem ritka az sem, ami pedig igen veszedelmes, hogy különböző irodalomtörténetekből valaki teremt egy szintézist, amely már csak szintézisek kvintesszenciájaként jön létre, tehát szekundér információból merített információknak az integrációja (ha szabad ennyi idegen szót egymás után használnom), – ami végső fokon oda vezet, hogy az irodalom életanyagától, élő valóságától, ami mégiscsak az eredeti műalkotásokban testesül meg, teljesen elszakad és felhőkakukk-várban való okoskodássá változik.

NÉMETH G. BÉLA: Vagyis ahhoz, hogy a mennyiségi ismeretek óriási halmazában a minőségi kritériumokat kellőképp érvényesíteni tudja az összehasonlítva szintetizáló vagy szintetizálva összehasonlító irodalomtörténész, lehetőleg minél több irodalom fejlődésmenetének szükséges nem csupán közvetett, hanem belső ismerete is. Az emberi élet azonban mint hangzott, éppúgy korlátok között mozog, mint az emberi agy befogadó s földolgozó képessége is. Hogyan lehetne a helyes arányokat kijelölni, s ez arányok jegyében az itt mutatkozó nehézségeket legyőzni?

NAGY PÉTER: Az arányok igen fontosak. Helyes kialakításukhoz alá kell húzni a nyelvismeret fontosságát. Merném azt állítani, hogy irodalomtörténettel igazán foglalkozni senki néhány nyelv ismerete nélkül nem tud, még a nemzeti irodalommal sem, mert egész egyszerűen nincs mércéje. A világirodalom-oktatás, az végeredményben a nagy művek oktatása, és a nagy művek oktatásának az a célja, hogy a nagy áramlatokat érzékletessé tehessük a hallgatók előtt, hogy megértse azt a diák, megértse azt az egyetemi hallgató, hogy a romantika, az nem pusztán magyar jelenség, még ha a magyar romantika éppen specifikus jelenség is; és hogy a többi áramlatok, irányzatok is mind jelen vannak a világban, hogyha azok érvényes és valóban korszerű, működő áramlatok és ha vannak időnként helyi jelenségek, akár a magyar, akár más irodalmakban, azok meg is maradnak a maguk provincialitásában, és általában a folyamatban ott is elveszítik a jelentőségüket ennek következtében.

NÉMETH G. BÉLA: A belső ismeret tehát nem pusztán nyelvismeret kérdése. A nyelvismeret eszköz, hogy minél közelebb férközzünk a művekhez eredeti alakjukban; de ne csak a művekhez, hanem éppúgy azokhoz a történeti-társadalmi organizmusokhoz is, amelyekben születtek. Erre az utóbbi mozzanatra hangsúlyt kellene tenni. Napjaink irodalomtörténete igyekezett a műveket háttérbe szorító vizsgálódásmódoktól visszatérni a művekhez. Ebben az igyekezetében azonban gyakran a mű kiszakítása következett be az őt szülő világból. Ennek a kiszakításnak veszélyét a magunk irodalmának vizsgálatában is érzékeljük, de, azt hiszem, a világirodalmat összehasonlító céllal, módszerekkel kutató tudós méginkább érzi.

NAGY PÉTER: Egyáltalán, azt hiszem a történeti ismeretek, a történeti tudás rendkívül fontos. Kétségtelen, hogy a műközpontúság gondolata, amely jó tíz esztendővel ezelőtt nálunk is föllépett, nagyon jogos; szükséges, hogy az irodalmi művet ne pusztán társadalmi, történelmi epizód illusztrációjaként fogja föl az olvasó, hanem a művet, mint műalkotást, mint esztétikai értéket legyen képes fölfogni. Ez helyes és szükséges lépés volt, de mint nálunk oly gyakran oly sok minden, ez is átcsapott önmaga negációjába azzal, hogy eltúlozták és a társadalmi, történelmi konkrét szituációtól elszakítva próbálták a műalkotásokat megvizsgálni. Márpedig például el tudom képzelni azt, hogy ha valaki ma Magyarországon elolvassa a „Gendzsi regényét” – ez a tizenegyedik századi zseniális japán remekművet –, elolvassa anélkül, hogy fogalma lenne arról, hogy mi volt a tizenegyedik században a társadalmi és anyagi valóság Japánban, annyi fogalmat szerez ezekről, amennyit a könyvből kiolvas. Ez az olvasónak elég lehet, sőt egyik serkentője lehet a világirodalmi alkotások iránti érdeklődésének. De nem elképzelhető az, hogy tudományos szinten valaki foglalkozni legyen képes egy művel, vagy egy alkotóval, pláne egy folyamattal, anélkül, hogy azt nagyon konkrétan, nagyon tárgyiasan elhelyezné abban a történelmi és társadalmi folyamatban, amelynek végülis a virága. Szeretnék a saját olvasói élményemre is hivatkozni; annak ellenére, hogy többé-kevésbé irodalomtudósnak vélem magam, még mindig maradt bennem elég sok a naiv olvasóból, aki vagy élvezi a művet vagy bosszankodik rajta, vagy unja, ugyanúgy mint bárki más. Más szemmel tudok olvasni, más a reliefje annak, amit olvasok, akkor ha valóban ismerem azt a világot, amelyről az szól, mint akkor, ha arról a világról éppen csak a művön keresztül tájékozodom; – bár ennek is megvan a varázsa.

NÉMETH G. BÉLA: Amikor az irodalomvizsgálat különböző módszereinek jogosultságáról s helyes arányukról beszélünk, tulajdonképp ki nem mondván is föltettük már a két fontos kérdést. Közülük az első az, hogyan áll a specializálódás és szintetizáló igény viszonya? A magad munkájában, például a Móriczról vagy a Szabó Dezsőről írt monográfiában, vagy a magyar drámáról készülő műfajttörténetedben mind a két fajta tevékenység együtt van. Minőségüknek s mércéjüknek alighanem egyik biztositéka ez. De az összehasonlító tudós különösen érzékelheti, mennyire jó, ha a speciális kérdésekben már, hogy úgy mondjuk, keze alá dolgoztak.

NAGY PÉTER: Epp olyan mértékig jogos és helyes a specializálódás, mint a nagy áttekintésekre való képesség, vagy adottság. Ezt inkább adottságnak, vagy kíváncsiságnak érzem. Vannak kitűnő kollégáink, szakembereink, akik egy-egy szakterületnek utolérhetetlen mesterei anélkül, hogy a többé-kevésbé járatos olvasónál nagyobb olvasottsággal rendelkeznének más területeken. Vannak más kollégáink, akik sokkal szélesebben, de talán nem minden területen kellő mélységgel rendelkeznek ismeretekkel. Nem lehet szerintem egy mindenütt érvényes általános recepttel operálni: ez is, az is érvényes. Távorról sem vagyok ellene, sőt talán a magam gyakorlatában is sikerült itt-ott megvalósítani azt, hogy elég mélyen belehatoljak a konkrét, municiózus részletek megvizsgálásába, de ez önmagában engem sosem elégitett ki. Ha szabad most már szubjektíven beszélnem, mindig igényeltem azt, hogy – képletesen kifejezve magam – kidughassam a cédulák közül a fejemet és áttekintsem az egész asztalt, a korszak irodalmának az asztalát, amelyben az a specifikus kérdés engem különösen foglalkoztatott. Az a meggyőződés, ez a jó eljárás, vagy ez az, ami érvényesebb, továbbtartó eredményre vezet. Hogy mi sikerül, mi

nem, s mi mennyire sikerül, ez, majdnem azt mondanám, a mi szakmánknak majdnem épp olyan rizikója, mint bármilyen művészi alkotásnak. A legtehetségesebb írónál, művésznél is hányszor látjuk azt, hogy saját szintjük alatt produkálnak. Ez még irodalomtudóssal is előfordulhat, legyen szabad feltételeznem; legalább saját magamra nézve, bizonyosan állíthatom.

NÉMETH G. BÉLA: Kapcsolódik szavadhoz a másik kérdés, mely a különböző megközelítés-lehetőségekből következik. Az előföltevéseké. Úgy gondolom, akkor őrizzük meg magunkat az általad említett veszélytől, ha előföltevéseinket szigorúan hipotézisekként kezeljük, amiket vagy sikerül igazolnunk vagy nem. Ha az utóbbi esetben is ragaszkodunk hozzájuk, baj van, elmozdulnak a tárgyiasság szintjéről, a tudomány területéről.

NAGY PÉTER: Hadd szürok itt közbe valamit. Ez igaz, de a másik, ami még sokkal veszélyesebb, az, hogyha valaki a saját szakmai tekintélyét, közéleti pozícióját arra használja fel, hogy a saját hipotéziseit mint tényeket, és nem mint hipotéziseket fogadtassa el.

NÉMETH G. BÉLA: Mélyen egyetérték. Eerre bőven találunk tapasztalatot, és látjuk, hogy ezek a hipotézisek bizonyos értelemben tovább, s könnyebben élnek, mert a tények nem akadályozzák őket, a tények közege nem téríti ki őket eleve elhatározott irányukból.

NAGY PÉTER: Lépten-nyomon ebbe a jelenségbe ütközünk. De az utóbbi évtizedek kutatási eredményei azt mutatják, hogy az anyag újravizsgálata gyakran mítoszt rombol. Tudományos mítoszt, vagy tévhitet, amelyek generációról-generációra továbböröklődtek, mert mindenki megelégedett azzal, hogy előtte egy nagy tudós ezt vagy azt mondotta, ahelyett hogy megvizsgálta volna azokat a konkrét tényeket és adatokat, amelyekre az illető a nézeteit alapozta. Az irodalomtudománynak elkerülhetetlen feladata az, hogy újra meg újra ugyanazokat a tényeket, adatokat, műveket elővegye és megvizsgálja, mert szinte minden újabb nemzedék ugyanazokból az adatokból és tényekből is új eredményre tud jutni.

NÉMETH G. BÉLA: Azt hiszem, hogy ugyanazokat a tényeket az elődeink ugyan megvizsgálták, de más szempontból...

NAGY PÉTER: a hérekleitoszi folyó...

NÉMETH G. BÉLA: Úgy van..., aki beleáll a vízbe, mindig más-más képet lát a már föltárt tényekről is. Újra meg újra meg kell vizsgálnunk őket egyszer irodalomszociológia, egyszer közönségizlés, egyszer recepció, befogadás szempontjából és ezer másféle szempontból. Azaz megint előtűnik a kérdés, vajon egy ember el tudja-e végezni ezt, vagy lehet-e, szükséges-e, manapság divatos szóval mondva – az ún. team-munka az irodalomtudomány területén. Én azt hiszem, hogy a föltárás területén talán lehet, de az összefoglalás területén aligha. Mi a véleményed erről?

NAGY PÉTER: Sajnos elég individualista nézeteim vannak. Kétségtelen, hogy manapság a csoportmunka nagyon népszerű jelszó és kítőző eredményeket ad mindazokban a szakmákban, ahol objektív mércével mérhető dolgokról van szó. Az irodalomtudománynak az egyik legnagyobb problémája – ezért számos természettudós kollégánk a tudomány-voltat is kétségbe vonja –, hogy nem mérhető, vagy nem úgy mérhető, mint a természettudományos területek legtöbbje. Ezzel szorosan összefügg az, hogy itt a csoportmunka lehetősége rendkívüli mértékben korlátozott. Azt mondhatnám, hogy az alapozó munkák területén ennek nagyon nagy a jelentősége, hogy mást ne mondjak, a bibliográfiai munka ma már nem is elképzelhető másképp, mint csoportmunkában. Bizonyos előkészítő munkák, vagy akár konkrét mérések, például verstani vagy irodalomszociológiai mérések esetében nagyon sokat segíthet a csoportmunka. Egy kis csoport esetleg anyagelőkészítés-

ben más téren is sokat segíthet – például, amikor a Móricz-könyvemre készültem, egy egyetemista csoporttal gyűjtettem kiadatlan Móricz-írásokat a korabeli sajtóból – de szerintem az nem megoldható, hogy szintézist csoporttal hozzanak létre. Abból kolligátum lesz – hogy megint egy szakkifejezést használjak –, vagyis egymás mellé tett dolgozatoknak a többé-kevésbé összeragasztott gyűjteménye. És jobb, hogy ha az így létrejövő munka nyíltan bevallja a maga gyűjtemény-jellegét, vagyis ha megvallja azt, hogy ez többeknek a munkája és így több szubjektumon keresztül szűrve jelenik meg a valóság, mint hogyha ezt valaki a tekintélyével elfedi és saját neve alatt, esetleg a saját belestilizálásával teszi a közvélemény vagy az olvasóközönség elé.

NÉMETH G. BÉLA: A tények újra vizsgálata, mint mondtad, megkövesedett hiedelmeket igazíthat ki. Az összehasonlító típusú vizsgálatoknál különösen áll ez a ki- és eligazító lehetőség. Azt hiszem, például, arra a sokszor fölített kérdésre is, mennyi szerepe van nyelvünk elszigeteltségének abban, hogy irodalmunk kevésbé ismert külföldön, mint amennyire ez értékei nyomán várható volna, az összehasonlító történetírás tapasztalata valószínűbb érvénnyel ad választ, mint a magukban való elvont elmélkedés.

NAGY PETER: Nyilvánvaló az, hogy a nyelvünk idegensége, vagy nehezen elsajátítható volta játszik bizonyos szerepet. A nagy nyelveknek kétségtelenül egy vagy két kör előnyök van a világirodalmi versenyben a kis nyelvek, kis népek irodalmaihoz képest, de ezt az egy vagy két kör előnyt kellő erővel és kellő bevetéssel – hogy a sportnyelvénél maradjak még – le lehet gyűrni a versenyen.

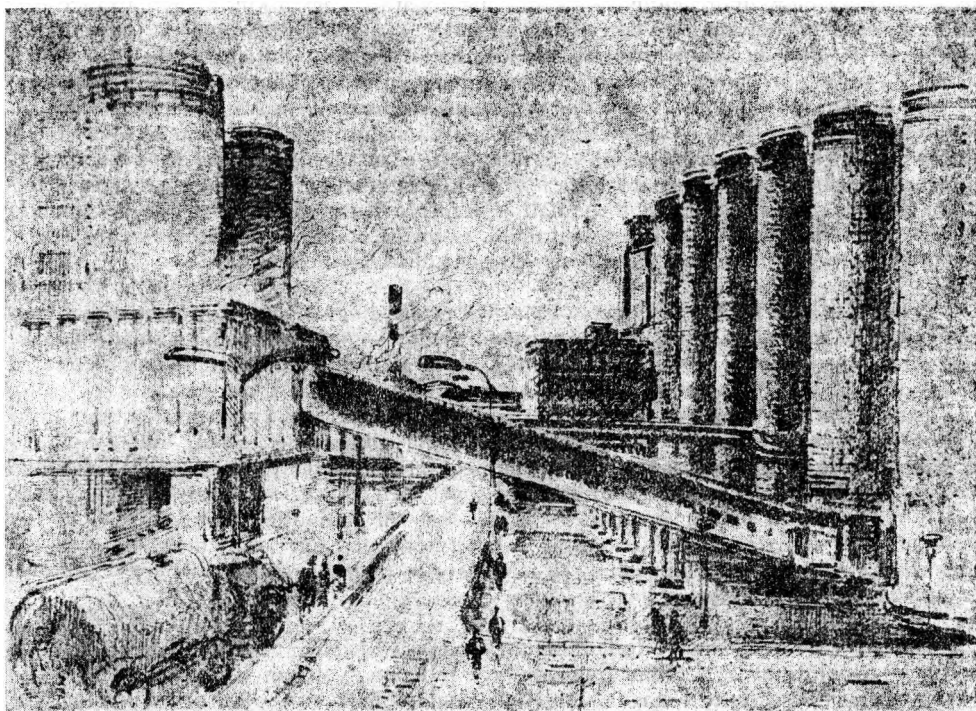
En azt hiszem, hogy a magyar irodalom legsúlyosabb problémája egészen tegnapig az volt, hogy a magyar társadalom mögötte járt a világnak és ugyanakkor nem volt egészen mástípusú társadalom, mint a környező európai társadalmak. Vagyis azt az egzotizmust sem adta meg, amit például a hindu vagy az arab vagy a kínai vagy a japán irodalom társadalmi helyzete következtében megadott a nyugati olvasónak, és ugyanakkor ahhoz képest, ahol ők akkor tartottak, mi körülbelül a tegnap híreit hoztuk; a rádióból igazán jól tudjuk azt, hogy a tegnapi hírek nem nagyon érdekesek már a mai híradásban. Itt volt a magyar irodalom évszázados problémája és ezért olyan korszakos jelentőségű szerintem József Attila, és ezért sikerült József Attilának áttörni; nem valami csuda következtében, hanem azért, mert ő a ma és a holnap híreit hozta a világnak, a mi holnapunk, vagyis a mára bekövetkezett mánk híreit hozta a költészetben. Ez az, amire a nyugati értelmiség ráértett; a saját holnapjuk híreit hallották meg a József Attila-i versekben, elragadó költséggel kifejezve. Persze hozzá kell tenni, ez fordította feléje a költők érzékenységét, az olvasókat pedig az, hogy költők éreztek rá és költők fordították le.

NÉMETH G. BÉLA: Persze az is közrejátszott, hogy a saját költészetünkkel nem mindig jól sáfárgodtunk, hogy ezt a kicsit manírt szót használjam. Néha a saját költészetünkben azt tartottuk értéknek, ami a mi magunkról alkotott elképzeléseinket kielégítette. Tehát például, Vörösmartyból, aki igazán nagy költő, Aranyból, aki igazán nagy költő, nem azt emeltük ki, ami Európa számára is érdekes lehet, ami egyetemes emberi szempontból érdekes lehet, hanem egy sajátos magyar specifikumot kerestünk, holott a sajátos magyar specifikumot is akkor találtuk volna meg, ha az egyetemes emberit találtuk volna meg. Azt, amit Vörösmarty is bőven adott az egyetemes emberhez, Arany is bőven adott, Ady is bőven adott és így sorolhatnánk a neveket föl Radnótiig, és tovább: tehát egy kicsit ezt kell helyrehoznunk; a múltat valamiféleképpen úgy adni, hogy észrevegyék, hogy mi is együtt léptünk; ha néha kicsit megkésve is, de hát azért visszhangot vert mindaz, ami Európában történt, nálunk is.

NAGY PÉTER: Nem véletlen az, hogy a maga idejében csak Petőfi tört át; hogy Petőfi körülbelül abban a pillanatban, amikor fellépett, valóban belépett a világirodalomba. Igaz, őt is segítette a magyar forradalom világhíre és a magyar forradalomban játszott szerepe; tehát a személyi szerep is a művészet szolgálatában állt. De az, hogy a német, sőt a francia költészet szinte szinkron-tudomást vett Petőfi jelentőségéről és ennek következtében Petőfi ma benne él a világirodalom köztudatában, annak volt a következménye,

hogy Petőfi valóban valami teljesen újat és a korban adekvátan érvényeset tudott mondani mindenki számára. Ugyanezt érzem én József Attilánál. Meggyőződésem, de ez „magyar meggyőződés”, hogy Ady ugyanilyen újdonság és különlegesség volt a maga idejében, de valljuk be, hogy ezt a világgal még eddig nem tudtuk elhíttetni. Most, a centenárium körül, mintha nagy erőfeszítéssel egy apró lépést tudnánk tenni annak érdekében, hogy tudomást vegyen róla a világ – vagy legalább a világnak a költészet iránt érdeklődő része.

De itt megint a világirodalmi rang, vagy szerep kettősségére bukkanunk: ha ma sikerül Adyt – vagy akár Balassi Bálintot, aki a maga korának volt olyan óriása, mint Vörösmarty vagy Ady a maga idejének – tudomásul vétetnünk, legfeljebb mint történelmi jelenséget és mint esztétikai értéket iktathatjuk őt be a világirodalmi tudatba. S ez minőségileg különbözik attól, ahogyan Petőfiről a maga idején, vagy József Attiláról napjainkban tudomást vett a világ. Ez az utóbbi a valóban aktív szerep; s ezt a szinkrón jelenlétet, aktív szerepet kell nekünk minden tőlünk telhető módon támogatni, elősegíteni. Ebben ma már nem kevés történt és történik: elég csak arra gondolni, hogy Illyésről, Weöresről, Juhászáról, Déryről, Nagy Lászlóról, Örkényről mennyivel többet tud a világ s mennyivel jobban érdeklődik irántuk, mint bármelyik korábbi nemzedék magyar írói iránt. De azt hiszem, e téren még korántsem merítettük ki a lehetőségeinket, sok mindent kell és lehet tennünk; s e téren az egyes ember – író vagy irodalmár – felelőssége éppúgy megvan, mint a különböző intézményeké. S különösen nagy a felelőssége azoknak, akik az erőfeszítések összehangolására, jó célra irányítására hivatottak; a legtöbb rajtuk múlik.

KENYERES ZOLTÁN

WEÖRES SÁNDOR IRODALOMSZEMLÉLETE

– Egy antológia tanulságai –

Az irodalomtörténetet mint önszemléletre, öntudatra törekvése szervét hozta létre az irodalmi fejlődés. Tudnia kell tehát kibontakozni korszerű megkötöttségéből, mely az aktuális ízlés szempontjából a múltnak egy-egy darabját előnyben részesíti a többi felett, mint eleven irodalmi hagyományt az elfeledett készlet rovására; tudnia kell megtalálni azt a talapzatot, melyen állva torzítatlan össz-szemléletévé, mintegy genetikai önismeretévé válhat az irodalmi fejlődés teljes, történeti egészének.

(Horváth János)

I.

Titkos áramok indulnak el, s a belső ösztönzés rejtelmes erői lépnek működésbe. A lélek mélyén kialakuló ízlés keresi az öntudatosodás alkalmait és létezésének igazolásául felkutatja a hozzá hasonlókat a múltban. Minden független szellemre, minden újat alkotó írástudóra jellemző és már törvényszerűen munkába lendülő folyamat ez. Nemzedékeket megjelölhet és egész korszakokat is meghatározhat. Ezért érti tökéletesen félre a szellemi élet mechanizmusát, aki azt hiszi, hogy a múltkeresés időszakonként előretörő hulláma mindig szembeszegülést fejez ki a jelenrel és csak az elvégzendő feladatokról való lemondás bejelentéseként értékelhető, vagy a kiábrándultság munkát bénító tünete. Holott sokkal gyakrabban fordul elő, hogy a jelen teendők és állapotok következtében megváltozott gondolkodású és ízlésű alkotó ember keres általa kapaszkodó helyet, hogy biztonságosan haladhasson tovább. Saját történetét és történeti tapasztalatait gyűjti egybe, erőforrásokat nyit meg a maga hasznára, s az önismeret parancsának tesz eleget éppen a jelen érdekében. Elmúlt korokra tekintő esszé segítségével? Elemző tanulmányban? Szemelvényes gyűjteményben, szövegeket felbúvárló antológiában? Az öntudatra ébredő és öntudatát hittel vállaló ízlés megnyilatkozásának különféle formái lehetségesek.

Weöres Sándor *Három veréb hat szemmel* című irodalmi szöveggyűjteménye is egy határozott ízlésrendszert tükröző önálló irodalomszemlélet összefoglalása. Pogánykori töredékektől Szentessy Gyuláig mutatja be a magyar költészet szerinte jellemző és érdeklődésre érdemes ízeit és vonásait; a kötetben közölt első versek ős-idők homályából bukkannak elő, az egyik utolsóban pedig hajnalban kelő munkáslányok dalát halljuk. A könyv alcíme hangsúlyozza, hogy a válogatás a magyar költészet rejtett értékeire és furcsaságaira irányítja az érdeklődés fénykévjét, Weöres utószava pedig határozottan leszögezi, hogy a gyűjtemény csak kiegészítő olvasmányul ajánlkozik az egyedi és kollektív verseskönyvek mellé s nem kívánja irodalmunk eddigi értékrendjét megváltoztatni, hanem az értékelt szerzők és művek sorát gyarapítja. Ezért szándékosan keveset közöl a nagy klasszikusoktól és a közismert versek köréből: Balassi, Csokonai, Vörösmarty mindössze egy, Berzenyi három, Petőfi és Arany négy verssel vagy nem is egész verssel, hanem csak versrészlettel szerepel az antológiában. A könyv azonban a szándékosan elmozdított arányok ellenére sem tekinthető pusztán ritkaságok és furcsaságok tárházának, s jóval több annál is, amit a szerény utószó a válogatási szempontok megfogalmazása révén ígér. Annak ellenére, hogy a baráti és szakmai segítségkre hivatkozva Weöres elhárítja a könyv személyes vonásait és „konzorcionális” antológiának nevezi a gyűjteményt, a kötet mégis az ő irodalom-felfogásának tükré s alkalmas arra, hogy segítségével képet

alkossunk költészetében is megvalósuló irodalomszemléletéről. Ezt mozdtítja elő Kovács Sándor Iván nagyszabású és mind termékeny gondolatokban, mind adatokban gazdag bevezető tanulmánya és a kötet végén publikált kitűnően használható forrásjegyzéke, valamint Bata Imre költészetünk vonulatáról szóló szép esszéje, amely Weöres utószava előtt kapott helyet a kötetben.

II.

A szövegeket bőséges értelmező jegyzetek kísérik, miniatűr portrék magyarázzák, filológiai tudnivalók, eligazító szövegelemzések egészítik ki. Ezek együttesen valóságos irodalomtörténetet adnak össze s félreérthetetlenül tanúsítják Weöres kritikai elveit és értékszemponjtait. Amikor a kötetben az összeállító irodalomszemléletét keressük, e mozzanatok tallózásával kell kezdenünk a szemlét. Elsőnek a tudományosan megalapozottnak nem nevezhető, de kétségtelenül képzeletmozdító kapcsolatteremtések ötlenek szembe, a föl-fölvillanó irodalmi asszociációk bújnak ki a magyarázatokból, s a bemutatott szemelvények modern hatású részleteinek hangsúlyozása tűnik fel.

Weöres szívesen fedezi föl egy-egy formai megoldásban, szerkezeti elemben, színben, ízben, hangulatban a modern irodalom vagy legalábbis az éppen közölt későbbi korszak irodalmának előlegezését. Így teremt kapcsolatot a *Példák könyvéből* kiemelt középkori haláltáncének „hatalmas hömpölygésű ritmikus prózája” és Füst Milán prózavers-típusa között. A XV. századi Tíz-sorosok mesteréről azt írja, hogy költészetében „a rajzos és árnyalatos ábrázolásmód mutat a jövő felé, s olyan nyelvi hajlékonyság, amit más-más módon majd Balassi Bálint, Faludi Ferenc, Vörösmarty és Babits ér utol”. Balassinál a Balassi-strófa alakulását, gomolygását, modern hatású megjelenéseit mutatja be, Ecsedi Báthory István tökéletesen zengő, gyönyörű éneke mellett pedig („*Boldog azki akarsz lenni életedben, / Bizgék lelked egyedül csak istenben*”) jegyzeteiben közöl egy részletet egyik bűnbánati zsoltárából is, hogy újra Füst Milánra emlékeztethessen. Miskolci Csujak István *Jocoseriumának* közzétételekor hozzáfűzi a magyarázathoz, hogy ezen a versen alapul Juhász Ferenc *Tékozló országának* egyik betétdala, Apácai Csere János stílusában a – maga korában európai színvonalon is modern – fény-árny hatás megvalósulására hívja föl a figyelmet. „A clair-obscur, a sötétségből fellobogó ragyogás, az akkori holland művészet egyik fő-jellegzetessége, festészetben, zenében, irodalomban. Apácai költeményében az éjszakából kitörő isteni tűz, majd az álom-szürkülletben világító vezérfény, aztán lámpással a szűkek vidám vonulása: Rembrandt sötét-világos festményeire emlékeztet.” Az ismeretlen XVI–XVII. századi szerzőtől származó *A végítélet közelpéje* nemcsak az egyik legszebb magyar versnek nevezi, hanem azt mondja róla, hogy „a mindent betöltő kétségbeesésnek és irreálisan távoli reménynek hasonló mennydörgésvillámlását” Vörösmarty végső nagy elégiájában, *A vén cigányban* érezni majd. Ugyancsak a XIX. századig viszi előre Lázár János *Florinda* című fantasztikus verses elbeszélését, s mesélő kedvét, kedves, naiv humorát Jókaiban látja újjáéledni.

Amadé László és Kazinczy Ferenc egynémely versében már egyenesen a modern lettrizmus előhangjait fedezi fel anakronizmusra hajlamos fantáziával. Nem kevésbé merész az a megállapítása sem, hogy Göböl Gáspár 1785-ben kiadott *Utazó lélek* című verses regény volna az első magyar sci-fi. Rajniss József *Mózes éneke* című versében azonban jogosabban mutat rá a modern szabadvers felé mutató kompozícióra, és ugyancsak gondolatébresztő szempontot vet föl, amikor Arany János *A négy jövevény* című verses csúfolódásáról azt írja, hogy „Tandori Dezső áttört szerkezeteit, ellentmondásos építkezését” előlegezi. Költésztörténeti kutatások szempontjából is elgondolkoztató lehet, hogy Komjáthy Jenő absztrakciókba és ideákba vonuló, csupa-lélek költészetét Ungvárnémeti Tóth Lászlóéval rokonítja, s mindkettőjükénél olyan hullámok kezdetére figyelmeztet, amelyek a XX. században Pilinszky Jánosnál érnek majd partot. Mindezek a gondolatok, asszociációk és ötletek persze távol vannak a történetiség tudományos kritériumától és belső kapcsolat inkább a szellemtörténet ciklikus szemléletéhez fűzi őket – amire a könyv egyébként más módon is példát ad –, mégis pezsdítően járulnak hozzá régi irodalmunk újrafelfedezéséhez, különösen ha tekintetbe vesszük azokat a kritikai véle-

ményeket, amelyek korábbi irodalmi folyamataink európai elmaradottságát és klasszikusaink (pl. Arany) konzervatív versszerkesztési módját emlegetik.

A képzeletmozdító, de nem éppen történeti szempontú kapcsolatteremtések köréhez tartoznak azok a magyarázatok, amelyeken nyíltan átütnek Weöres jellegzetes fogalmai. Az *Argirus*-ból például négy versszakot metsz ki a válogatás, ez a négy strofa annak a zöldellő borostyánnal körülfogott tündérkertnek a leírása, ahol – mint tudjuk – ármánykodó inasa gonosz varázslattal háromszor is elaltatja Argirust, hogy ne találkozhassék az égi leánnyal. Weöres azt írja e csakugyan megkapóan szép költői festményről, hogy „a tündérkert virágillata, varázsa árad belőle, évszázadok óta, ízlésváltozásokon keresztül változatlanul”. E magyarázatban nyilvánvalóan az „örök változatlan” eszméje dereng föl, függetlenül a szöveg tartalmától, az az eszme, amely Weöres költészetét is mélyen átjárja és amelynek megfogalmazására gyakran rábukkanhatunk verseit olvasva. Az eszme történeti ívét is kirajzolja a kötet, Gyergyaitól Katona Józsefhez, onnan pedig Czöbel Minkához vezet, ahol „a lények a jelenben úgy keringenek, rohannak, hogy az idő illónak, mulandónak látszik, pedig örök-változatlan”.

Mint köztudomású, Weöresnek egy másik központi fogalma a világ teljes és tökéletes egységét hirdeti; korai verseitől kezdve *A teljesség felé* c. kötet tantételeiben és újabb alkotói korszakaiban egyaránt költészetének egyik alapvető gondolata, hogy a dolgok csak a felszínen mutatkoznak különféleképpen, de a látszólag egymástól eltérő minőségek a jelenségvilágnál mélyebb rétegekben azonosak egymással, vagyis a világon „minden egy”, a világ egyetlen hatalmas egész. Aligha véletlen, hogy amikor Komjáthy Jenőtől mindössze egy verset vett föl a kötetbe, akkor választása éppen a *Kőrfolyamra* esett, ahol tétélesen is megfogalmazódik a misztikus totalitásnak ez az eszméje. „*A mindenségnek csarnokában / Áll lángbetűkkel: Minden egy.*” – írta Komjáthy évtizedekkel Weöres előtt.

Azt is tudjuk, hogy milyen nagy szerepet tölt be költészetében a zenei szerkesztés-mód, verseit szimfóniáknak, suiteknek, toccatáknak, daloknak, énekeknek, etűdöknek, lant-futamoknak, hegedű-partitáknak, csengetyűzenének kereszteli el, s a névadás a kompozíció hasonlatosságaira utal. Mindezek között a formák között különös helye van a fuga-szerkezetnek, aminek nyelvi leképezését Paul Valéry költészetében figyelte meg s már nagyon korán, az 1935-ben készült *Hazaszálló* c. versében ő is megvalósította. Az egymást kergető futamok, motívumok nyelvtechnikailag rendkívül nehéz műfaját azóta gyakran szerepeltette és költészetének egyik szerkezeti irányzata lett ebből. Így aztán amikor a kötetben Katona József *Idő* c. verséről azt írja, hogy „a felvetett négy fogalmat négyszólamú fugaként szövi”, ebben a megállapításban Weöres önmagához szabott mértékét érezzük uralkodónak. Mint ahogy saját „versviszonya” – az a mód, ahogy a verseiben megtestesülő (jelenlévő vagy éppenséggel elrejtőző) személyiség a kívülvilághoz és önmagához viszonyul – tehát az elsősorban őrá jellemző versviszony indítja annak kijelentésére is, hogy Ányos Pál *A titkos Polyxena* c. verse „az első olyan magyar vers, mely nem élményen vagy alkalmon, hanem belső fantázián alapszik”. Weöres Sándort sokféle szellemi hatás érte, fölszívta magába csaknem az egész világirodalmat és magyar irodalmat, mint a fa gyökere a táplálékot, mégis voltak, akik különleges hatást tettek rá. Ezek közé tartozik az az Angelus Silesius, akinek költészetéhez – belső hangoltságtól vezérelve – itt most Tasi Gáspár átszellemült verseit valamint Dévai Bíró Mátyás egyik strófáját hasonlítja, és ugyanekképpen saját vonzalma teremti meg a hasonlat ívét a Barakonyi Ferenc gyűjtésében fennmaradt egyik vers és a kínai miniatűr-költészet között is.

A szinte kirívóan érzékletes példák után érdemes most már közelebről szemügyre venni Weöres értékelési szempontjait, érték kategóriáit, eszméit és normáit. A szövegek időrendjében a következőket találjuk a magyarázatok és jegyzetek értékelő szavai között: A XV. századi, ahogy ő nevezi „Tíz-sorosok mesterét” azért dicséri, mert nem veti meg az ornamentikát s nyelvi díszítései, „virág hasonlatai elevenen, szinte nedvesen ragyognak”. Bencédi Székely István verseinek könnyedségére hívja föl a figyelmet, a protészta énekszerzők korában szokatlanul lágy, könnyed repülésű rímeket hangsúlyozza, Dévai Bíró Mátyás erényéül a bensőségességet említi, Pesti Gábornak és Székárosi Hor-

váth Andrásnak egyaránt humorára vet hangsúlyt, Batizi Andrásról azt írja, hogy versének természetes, meleg fénye van, és Ilosvai Toldijának ugyancsak természetességét és színes elevenségét emeli már-már Arany János fölé. Pázmánynál különös kategória bukkan fel: a „szövevényes egyszerűség”, amin Weöres azt érti, hogy Pázmány virtuóz hajlékonysággal bánik a mondatszerkezetekkel és annak ellenére, hogy többszörösen összetett mondatokba szövi gondolatait, mondanivalója félreérthetetlenül érvényesül.

Kecsesség, porcelán-szerű törekeny báj: ez a XVIII. századi ismeretlen szerzőtől származó *Szerelmi kaland Prágában* értékelő jelzője. A *Kátai Mihály sírfeliratról* a shakespeare-i erejű tragédiát, Péchy Simonnal kapcsolatban pedig a zsoltárok hömpölygő ritmusát, erős lüktetését tartja külön megemlítendőnek. Nyéki Vörös Mátyás zsúfolt, de mégis proporcionált barokk stílusáról ír, ami rokon fogalom lehet a Pázmány írásmódját meghatározó „szövevényes egyszerűséggel”, de mindenképpen az ugyanebben a korszakban föllelt porcelán-szerű törekeny bájjal ellenkező stílusjelenség. Hasonlóképpen egyszerre kap dicséretet a világszerte elterjedt népkönyvnek, *A nyúl énekének* magyarítója, mert az ő változata „elevenebb és huncutabb, mint Hans Sachs moralizáló német rigmusa” és a Barakonyi-gyűjtemény egyik verse, mely „halk zsongás, hipnotizáló álmom, mint Chopin zenéje”, továbbá Esterházy Pál, akinek a költészete pedig csupa idill és természet-szépség. Aztán fölbukkan a „szövevényes egyszerűség” ellentéte is, a nehezen kihámozható, nehezen érthető, ám mégis légiesen lebegő írásmód. Erre a XVIII. századi debreceni református püspöknél, Szilágyi Sámuelnél talál rá, akinek az ódájáról azt írja, hogy hozzá mérve Berzsenyi óda-hangja túl vastag, Aranyé meg túl deklamáló. A szövevényes egyszerűség és a légiesen lebegő szövevényesség mintegy közrefogja az egész gyűjteményt: a szélső pólusok közelében szikráztatva ki a Weöres által legértékesebbnek tekintett költői tulajdonságokat.

III.

Antológiához készített jegyzetekben ritkán szólal meg kritikai hang. Weöres gyűjteménye ebben a tekintetben is rendhagyó munka, mert magyarázataiban és értelmezéseiben bőven fordulnak elő kritikai megjegyzések. Méliusz Juhász Pétert azért marasztalja el, mert oktanul bonyolult levezetésekbe szorítja a fogalmilag is egyszerű tartalmat és követhetetlenül csavaros tudós nagyképűséggel igyekszik lehengerlő fölénben maradni, eszme-menetekből épült bolthajtásainak tervrajza pedig messze felülmúlja tehetségét. Bőven szerepelteti ugyan a válogatásban Debreceni Szappanyos János verseit, de a jegyzetben gúnyosan megrója „könnyfacsaró trükkjeinek és puffogó bombasztjainak” komikumát. Rimay Jánosnál az eleven tüzet kevesli és megállapítja róla, hogy műves poeta volt ugyan, de nem tudott szakítani a „korában általános hosszadalmassággal, terjedőséggel, a moralizáló és történelmi témák agyonbeszélésével”. Amadé Lászlónak méltányolja könnyedségét, de az olasz vígopera-áriák szövegeihez hasonló verseit „súlytalan röptükben meglehetősen üres”-nek nevezi. Elismeri Versegi érdemét, hogy elődjeivel összehasonlítva szokatlanul lágy hangzást bűvölt elő a magyar nyelvből, de azért a *Klárikához* c. versről megjegyzi, hogy csak „látszólag szerelmesvers, voltaképpen műdal-szöveg; kulissza-szerű tájon viaszból van a szerelmespár. A dal rendkívüli édessége nem természetes méz, hanem gyári szaharin.” Az eredendő természetességet hiányolja Baróti Szabó Dávid költészetében is: a költő, aki kezdetben gátlástalan különcködéseiről volt nevezetes, később „lecsapolta vadvizeit”, normalizálódott, hozzáidomult a konvencionálisokhoz és elszürkült.

Vörösmarty költeményei közül csak a *Hedviget* emeli be a gyűjteménybe, a magyarózó jegyzetekben pedig még a *Szép Ilonkát* állítja mellé elismerően, mondván, hogy e „bűvös epyllionok” a romantikus szcenizálás és az örök művészet ellentmondásában repedeztek ugyan, de mégis olyan szépek, hogy elbírják e repedezettséget. Eposzairól már rosszabb véleménnyel van és általában lesújtó szavakkal szól a XIX. századi eposzokról: ezeket Székely Bertalan, Munkácsy, Benczúr, Lotz teatrális történelmi tablőfestményeihez hasonlítja, melyek élettelenül tündökölnék a színpadias elrendezés ural-

ma alatt. Szinte sóhajtván kérde: „Hová lettek Tinódi és Ilosvai elcsigázott, nyomorult, gyarló, fáradtságtól piszkos-büdös vitézei, ezek az esendő, de nagyonis eleven bajnokok?” Az élet eleven színeit kiszűrő művi elrendezést veti a Petőfi utáni költők szemére is és azt írja, hogy Arany, Vajda, Reviczky és még néhányuk műveinek kivételével verseikben összezsugorodott a magyar líra szemhatára és stílus, tematika, szemlélet terén album-poézissé szűkül.

A kifogások és kritikai észrevételek külön fejezete állítható össze a dikció-ellenes és moralizálás-ellenes megjegyzésekből. Weöres csaknem mindenütt szóvá teszi, ha tanító célzatú fogalmazások lógnak ki a versekből, ha a mozgósítás szándéka – mégoly jó ügy érdekében is – a művészi eszközöktől függetlenül érvényesül. A mondanivalót képekbe oldó, imaginista alkotómódot pártolja és idegenkedik a versekbe szőtt tételektől, a rimelő-ritmusos szentenciáktól. Ez az idegenkedése a válogatásban és a jegyzetekben egyaránt kiütözik. Szempontjaira jellemző, hogy *A balál diadalma* c. ritmikus prózában írt XV. századi magyar haláltánc-éneknek csak az első két részét közli, az erkölcsi tanulságokat levonó harmadik részt viszont elhagyja, holott a maga korában alighanem éppen az volt a legfontosabb. Rimayt is az erkölcsoktató és történelmi tantételek terjengősségeért rója meg. A XVII. századi vagy még korábban keletkezett *Boldogasszony litániájából* szintén ugyanez az idegenkedés hagyatja ki azokat a részeket, amelyek már nem „a hívek teremtő képzeletéből” fakadnak, hanem „a papság fegyelmező és nevelő buzgal-mából származó épületes szentenciákat” foglalják össze, „mindinkább kiesve a ritmusból.” Ugyancsak ennek a szemléletnek példája, hogy amikor amellet érvel, hogy *A végítélet közelgését*, a szerinte egyik legszebb magyar verset csak Bornemisza Péter írhatta, akkor egybeveti egymással a költemény két szövegváltozatát, és arra a következtetésre jut, hogy a korábbi változat még kezdetleges, vagyis „objektív oktató” hangon szól, míg a későbbi, a Bornemiszaé tulajdonított változat már szenvedélyes lendületével ragadja meg az olvasót. De a didaktikus fogalmazásra érzékeny jelzőkészülék piros lámpája mindenütt kigyullad, s Csontváry verseit is elmarasztalja az oktató szándékért és szembeállítja nem-didaktikus, zseniális képeit ügyetlen, didaktikus költeményeivel.

A didaktika-ellenes szemléletmód esztétikailag, költészettanilag azon az elméleten alapszik, amelyet T. S. Eliot fogalmazott meg a „tárgyi megfelelés” címén. Eszerint az igazi irodalmi műben minden szó elkerülhetetlen, vagyis úgy hat, mintha automatikusan törne ki a helyzetből, a mozzanatból, a környezetből. Ezt pedig csak úgy lehet elérni, ha az érzelmenek és indulatnak pontos tárgyi megfelelést talál az író, ez lehet történet, személy, szituáció, viszonylat, bármi, de nyilvánvaló, hogy imaginista módon, képekben – akár absztrakt képek révén – kell kifejezést nyernie. A didaktikus, tételes, retorikus, szentenciózus fogalmazás nem más, mint csődbejelentés, akkor kerül rá sor, amikor az írónak nem sikerül megtalálnia az objektív korrelációt és jobb híján járulékos elemekhez, pótanyagokhoz kénytelen folyamodni. Weöres ebben az értelemben vett didaktika-ellenessége – ami szembefordítja a magyar irodalmi hagyomány egy részével, mégpedig sok elismert és népszerű vonásával is, így a hazafias-politikai költészet zömével – nem ideológiai, hanem mélyen esztétikai tartalmú ellenkezés, a mű belső megszerveződését és kibontakozását illeti, sőt magába foglalja hatásmódját is.

Hogy ez nyilvánvaló legyen, érdemes számbavennünk a jegyzetekből, értelmezésekből kiolvasható társadalmi eszményeket. Annak ellenére, hogy a válogatás nem a közvetlen társadalmi-politikai tartalmú magyar költészet-hagyományra veti a hangsúlyt, mind a beválogatott versekből, mind az azokat kísérő jegyzetekből félreérthetetlenül kifejezésre jutnak Weöres társadalomfelfogásának elemei. Túlzás volna azt állítani, hogy irodalomszemléletének középpontjában ideológiai, politikai eszmék forrnak, de ugyanilyen túlzás, amikor elvitatják, hogy egyáltalán szerepet játszanak nála ilyenek. Verseiben – költészetének természetrajza miatt – nehezebb kézzelfoghatóan tetten érni társadalomfelfogását, ellenben szöveggyűjteménye most a bizonyítékok néhány perdöntő adatát teszi közzé. Mindenekelőtt azt, hogy az irodalomszemléletében jelenlévő társadalmi eszmék központi mozzanata a humanista demokrácia. Ez meghatározó, értékválasztó szempont nála.

Már a jegyzetekből is nyilvánvaló, hogy Székéssy Horváth András társadalom-ostorozó dühe eléggé idegen tőle, mert a költészetnek másfajta munkát szán, mint az erkölcsi

tanítás és a politikai mozgósítás, de azt határozottan kiemeli, hogy Szkhárosi „szegény-párti, majdnem demokrata” költő volt, sőt indokoltnak tartja, hogy megjegyzéséhez rosszállóan hozzáfűzzön egy pontosító kiegészítést: „csak hogy nem népuralmat, hanem a népnek jó és bölcs uralkodókat kívánt”. Demokratikus „szegény-pártisága” nyilvánkozik meg, amikor élesen szót emel a népszerű *Csinom Palkó*-ban megszólaló kuruc fennhéjázás ellen. „Az paraszt embernek / Fogd meg az szakállát, / Hajtsd el az marbáját, / Verd po-fon ő magát” – hangzik az egyik strófa, amihez Weöres hozzászól: „Nem csoda, hogy a nép ugyanúgy nyögött a daliás kuruc nyargalódzás alatt, mint a török járomban, a tatár kínzásban, a német adók hínárjában.” Szőnyi Benjámin verseihez érkezve ugyanez az indulat lobbantja fel a gúnyt a hivatalos ének-szerző öröm-filozófiájáról, ami szerint mindenki örvendjen a dolgok állapotának, minden maradjon úgy, ahogy van, a jobbágyok imádkozzanak földesurukért és a szegények érzék be azzal a tudattal, hogy Jézus is szegény volt. Szőnyi Benjámin megelégedést papoló tantételei ki is maradnak az oktató fogalmazástól idegenkedő válogatásból, csak a jegyzetek utalnak rájuk kiegészítésképpen, az igazság kedvéért. E tantételekre aztán néhány lappal később egy ismeretlen XVIII. századi szerző verse felel, a *Nincs boldogabb a parasztembernél*, és lázító diák-pasquillus-formájában megmutatja – mint Weöres írja – a rendi Magyarország sötét mélyét, a paraszt-nyomorúságot.

E gondolatmenet természetes folytatásaként a humanista demokrata szemlélet váltja ki a retrográddá váló nemesi költészet bírálatát is. A versek főleg esztétikai, formai tulajdonságait taglaló jegyzetekből szembeszökően ugrik ki egy-egy történelmi-ideológiai ítélet. Gvadányiról pl. azt írja: „versein lemérhető, hogy Bocskai, Bethlen, Thököly, Rákóczi szabadságmozgalmaitól hová jutott a magyar nemesség; egy kis kényelmes rabság többet ér, mint a kockázatos szabadság...” Hasonlóképpen kárkoztatja a zseniális-őrült Kalmár Györgyöt, amiért a Habsburg-abszolutizmus imádó híve volt s oly embergyűlölő, hogy „még hazafisága is szadista, mint valami hivatalos spiclinek vagy keretlegénynek”. A jegyzetek egyik vissza-visszatérő kritikai szempontjának engedelmességedve minduntalan pellengérré állítja a színpadias, frázisos hazafiaskodást és leleplezi a visszahúzó, demokratikusellenes nacionalizmust. Nemcsak olyan esetben, mint a századvégi nép-nemzeti iskola, ahol Vargha Gyuláról kereken kijelenti, hogy „verseinek zömében mindvégig sovíniszta oktató maradt”, hanem elítéli a XIX. század egész idealizáló hősi pátoszát. Amikor a XVIII. században jár a válogatás és a Hódosi Névtelen *Generális insurrekció*-ját közli, akkor megjegyzi, hogy: „Földhözragadt, naturalis, józan szemlélet ez: a háborús inszégben is kell ruházkodni, enni, inni, szórakozni, akkor is, ha a megélhetésnek a tisztesség az ára. De majd közeleg a XIX. század idealizáló hősi pátosza, költők álmodják íróasztal mellett: a hűséges nő távolba merengve gondol hős férjére, aki nyargalászva kaszabolja le az álnok ellenséget, vagy végső lehelletével susogja: hazám! Mily züllötten és rohadtul emberi az előbbi, az igazi; s mily képmutató és embertelenül bárkit feláldozó az utóbbi, az idealizált.”

Nem kis meglepetéssel, sőt megrökönyödéssel olvashatjuk ezeket a szövegek után biggyesztett kiegészítő glosszákat. Hogyhogy? A valóság fölött lebegő játék és varázslat költője, a csodás tündérálmok és irracionális mítoszteremtő képzelet tulajdonosa feladná önmagát egy verses olvasókönyv összeállításakor néhány filológiai jegyzet kedvéért? Alakot cserélne, csak hogy néhány történelmi tudatunkba illeszthető mondatot írjon? Aki patakká válik, örmény szerzetes csuhát ölt, múlt század eleji költőné szájával szól, most újabb szerepet játszana? Szembe kell néznünk azzal a szövevényesebb igazsággal, hogy a jegyzetek és magyarázatok keresetlen prózanyelvén a Weöres Sándor verseit irányító – már nem is szemlélet, hanem – diszpozíció alapelemei közül bukkik ki a felszínre néhány. A már eddig felsorolt adatokat még bőven szaporítani lehet, néhány nyilatkozatnak kell is. Mert szorosan az eddigi gondolatmenethez tartozik, hogy Weöres nem ért egyet Kazinczy szellemi arisztokratizmusával, a vulgáris irodalom megvetésével, s a gondolatmenet sodrába vág, hogy ezt a megjegyzését mindjárt kiegészíti azzal a másikkal, hogy Kazinczy csak a művészetben volt arisztokrata, de a politikában mérsékelt demokrata elveket vallott. A humanista demokrata szemlélet és beállítottság jelenlétét igazolja a válogatás is, amikor Szentmártoni Bodó Jánostól az ácsok és molnárok munkáját dicsérő ének kerül be, az egyik utolsó vers pedig a pesti munkáslányokról szól.

Összegző tanulások megfogalmazása nélkül a szöveggyűjtemény jegyzetapparátusának néhány jellegzetes értékelő szempontját, kategóriáját, társadalmi eszményét vettük eddig szemügyre. Most ideje már, hogy egy körrel mélyebbre szálljunk és megvizsgáljuk a szövegválogatás jellemző vonásait és működtető elveit is. Gondolatmenetünk kiindulópontja az volt, hogy kérkedve fogadtuk Weöres utószavának bejelentését, hogy elfelejtett furcsaságok összegyűjtése révén csupán némiképp kiegészíteni kívánja költészetünk történetéről kialakult képünket. A vállalkozásban ennél nagyobb szabású építmény tervrajzát sejtjük. A megfogalmazott szándékot persze mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül és a válogatás elemző áttekintését azoknak a felfedezéseknek vagy újra felfedezéseknek számbavételével kell kezdenünk, amelyekre Weöres a furcsaságok és ritkaságok felkutatása közben bukkant.

Elsőnek jön a Tíz-sorosok mestere. Munkáit a Winkler codex meg a Példák könyve őrizte meg, de neve, személye, élete az ismeretlenség titokzatos homályába veszett. Először Szilády Áron és Horváth Cyrill gyanította – Weöres nem is feledkezik meg arról, hogy megemlítsen ezt –, hogy összefüggés lehet a tíz soros versek szerzősége között, de hogy mind, az összesen több mint négyszáz sor egyazon szerző kezétől származik, azt Weöres szögezi le elsőnek. A Tíz-sorosok mesterét a első felismerhető költőegyeniségnek nevezi a magyar irodalomban, jelentőségét pedig festészetünk nagy névtelenjéhez, M. S. mesteréhez hasonlítja. Érvétele meggyőzően hangzik, de hogy filológiaiilag megdönthetetlen-e, azt majd szaktanulmányoknak kell próbára tenniük. Mindenesetre a XV. századi tíz soros versek megdöbbentően fejlett vers-kultúráról tanuskodnak, olyanról, ami nem szökkenhetett szárba előzmények nélkül: az ismeretlen mester strófái talán a magyar költészet Atlantisza fölött hívják búvármunkára a vállalkozók kedvűeket. Gyönyörű Szűz Mária-énekének érzékletes képei oly materiálisak-testiek, amihez hasonlókért alig néhány évtizede Radnóti Miklóst még perbe fogták nálunk.

A kötet nagy felfedezése Bethlen Kata. Kitűnő bevezető tanulmányában Kovács Sándor Iván is érdemének megfelelően méltatja Weöres filológiai munkáját, amelynek során sikerült az önéletíróként ismert Árva Bethlen Katától elkülönítenie a csaknem negyedszázaddal idősebb fejedelemszonyt, II. Apafi Mihályné Bethlen Katát, a magyar költészet egyik legizgalmasabb, legmélyebb poétériáját. Lávaként özönlő érzelem és áradó gondolat oly tökéletes egységbe szerveződik verseiben, mint amilyenre a XVII. századi nagy angol metafizikus költőkön kívül máig alig találni példát a líratörténetben. Lenyűgöző erejű és mégis felhők felett szárnyaló foháskodásainak éltető eleme a természetes, póztalan közvetlenség (*Mint szarvasnak, úgy van ügyem, / Sebes is, szomjú is lelkem*), amit majd csak az impresszionizmus utáni modern líra ér utol. Megrendítő a versek eleven arányossága, nyelvi tökéletessége is. „*Bokros bánatokkal tellyesek napjaim*”: ilyen telt, zengő sorokat csak kivételes tehetségek tudnak leírni.

Vályi Nagy Ferencről nem tud sem a Horváth János-féle *Magyar versek könyve*, sem a *Hét évszázad magyar versei*, nem tartozik a terjesztendő alapműveltséget közlő antológiák szereplői közé. Weöres azonban Babits stílusának elődjét látja benne és legjobb verseit Berzsenyi ódáival tartja egyenértékűnek. Az összehasonlító jelzők alighanem túlzóak és szertelenek, de az is bizonyos, hogy itt közölt versei megérdemlik a figyelmet és érdemes ezek alapján fényre vonni elfeledett alakját és beemelni a nemzeti kultúrába. E sárospataki professzorban magas szellem lakott és nagy dolgok tudója volt, mert verset bírt írni még a parányi vízcseppről is, s mikroszkópikus leírásán csaknem kétszáz év távolából is átsüt, átragyog a megfigyelés öröme és a képzelet boldogsága. Márpedig ezek csakugyan a legnagyobb költői adományok között vannak.

Weöres meritőhálója máskor is kincsekbe akad, néha nem is tudatosítja, milyenbe. A XVI. századi Moldovai Mihály énekének vagabundus közvetlensége József Attila villoni ihletésű verseire emlékeztet; „*Allapotomat jelentem, / Nevemet el nem felejttem*” – toppan elénk a versben oly hetykén és nyitott lélekkel, mint ahogy a *Bevezető* költője kiáltja oda négyszáz évvel később: „*én, József Attila, itt vagyok!*” Ecsedi Báthory István bűnbánati zsoltára orgonazúgásos vers, sors-dal, kopár és kietlen, mint Weöres nevezi,

de első két sora a legszebben hangzók közé tartozik nyelvünkön. Mint Révai Miklós hat-soros *Oda-kezdet*e is, amely ugyancsak elkerülte a közkeletű antológia szerkesztők figyelmét, pedig Kazinczy egész kis történetet kerekítve köréje idézi a *Pályám emlékezetében*, s onnan kerül Weöreshöz. A Berzsenyi *Életfilozófiájából* kimetszett öt sor viszont Kardos Tibor szemét dicséri, ő vette észre a tíz szakaszos vers egyik strófájában fölfénylő részletet, mely Keats éteri dalaira emlékeztet. S a kötet legmegrendítőbb versei között van Vajda János nem sokat emlegetett költeménye, a *Tömlőctartó lebetett* . . . , amelyben a zaklatott, tépelődő lélek panteizmusa páralan elementaritással tör fel. A halálról írott legszebb magyar versek közé tartozik ez, Ady, Kosztolányi és Juhász rokona.

Külön kell szólnunk a XIX. századi csodagyerek, Karay Ilona felfedezéséről. A kislány, aki 1881-ben apja revolverével szívenlőtte magát, eddig teljesen ismeretlen volt irodalomtörténetünkben, csak egy – különben ugyancsak elfeledett – századvégi könyv tudott róla, s az irányította rá előbb Károlyi Amy, aztán Weöres Sándor figyelmét. Hosszas búvárlással – amiről először a Jelenkor adott hírt – családi hagyatékban tizennyolc versét sikerült föllelni, abból közöl négyet a válogatás. Weöres azt írja róluk, hogy a szenvedély, szomorúság, kétségbeesés és halálvágy ilyen erejű hangját csak Beethoven némelyik szonátájához hasonlíthatja – ám a versekben sajnos nem találjuk teljes aranyfedezetét lelkesen méltató szavainak. A négy vers kétségtelenül századvégi költészetünk átlaga fölött van, különösen jó a *Szívem* című, amelyben Karay Ilona egzaltált érzelmeit a vérkeringés materiális motívumára szövi, de Weöresnél mégis pontosabban értékeli őt Károlyi Amy szép krétarajza. Károlyi Amy a tudatos költő mögül előbukkanó mélyrétegre, a szerepjátszó, romantikus kislányra veti a hangsúlyt, anélkül, hogy a versek valóságos értékeit kisebbítene.

Nemcsak emlékezetünkől kihullott költőket és elfelejtett vagy észrevétlenül maradt verseket fedeztet föl velünk ez a gyűjtemény, hanem tudatunkba idéz eddig kevés figyelmet keltett műfajokat, versszerkesztési formákat is. Ilyen pl. a „makaróni versnek” elkeresztelt kompozíció, a kétnyelvű versek műfaja. Magyar és idegennyelvű sorok váltakoznak benne, egy latin sorra egy magyar rimel (*In dulci jubilo* / *Zengjen víg ének-szó*), vagy szlovák szavak keverednek magyarokkal, mint a múlt századi Ján Kalinčák *Orava* c. versében (*Hej, mikor én kuruc voltam* / *Rákóczi vojnában*, / *Cifra plachta-zásztavában* / *Jár-tam Oravában*;). A műfaj a XV. századi olasz satirikus költészetben keletkezett a konyhatatinság és népi dialektusok keverékéből, de megtalálható majdnem minden nép költészetében és valószínűleg nem is az olasz minta hatására terjedt el, hanem önként fejlődött ki a nemzeti nyelvű költészet hajnalán, a nyelvi játék egyik lehetőségeként. De számomra a gyűjtemény a nyelvi terjeszkedés egyéb vívmányait is, az első magyar szonettet, szólásokat, ízes közmondásokat, a nonsense-vers és a katalógus-költészet magyar jelentkezését. A népköltészet előtörő forrásaira, a folklór hatására viszont kevesebb figyelmet fordít a manapság szokásosnál, és elsősorban a műköltészet belső, nem-folklorikus köreit világítja meg. (Az összeállítás és a jegyzetek filológiai hibáira, tévedéseire itt nem térek ki, helyreigazításuk filológiai szakcikk dolga lenne, csak megemlítem, hogy egyes költők – pl. Madách Gáspár – neve alatt szerepelnek versek, melyek szerzősége nem eldöntött, előfordul az is, hogy Weöres eltéveszti a szerzőséget, s olykor a bizonyosság érvényével állít olyat, ami nem bizonyos, pl. az, hogy a *Júlia szép leány* szövege a múlt század közepe táján keletkezett, mindenekelőtt a műköltészet hatására. Ez ellenkezik a téma olyan kutatóinak véleményével, mint pl. Domokos Pál Péter és Fettich Nándor.)

V.

Jellemzőek és jellegzetesek a válogatás hangsúlyai. A poétériák, a költőnők nyomatókos szerepeltetésével részletesen foglalkozik Kovács Sándor Iván, s meghúzza az összekötő vonalakat a válogatást irányító vonzalom és Weöres költészete között. További gondolatmenetünk számára az a kérdés lezártnak tekinthető, csak egy megjegyzés kívánkozik még kiegészítésül. A sor elején Horváth Heléna, Ladoni Sára, Massai Ágnes, Tegledi Kata neve olvasható, a végén pedig Ferenczi Teréz, Czöbel Minka és Karay Ilona áll. De Czöbel Minka kivételével nemcsak ők, hanem azoknak a zöme is, akik köztük

vannak (Petróczi Kata Szidónia, Benefi Jánosné, Bethlen Kata, Vályi Klára, Molnár Borbála, Fábián Júlianna, Dukai Takách Judit, Kazinczy Klára, Dotzi Teréz, Tuboly Rozi) mára már kiestek az irodalmi tudatból, vagy oda soha be sem kerültek s az irodalomtörténetírás még viszonylagos érdemüket is vonakodott elismerni. Mondhatnánk, Weöres hajtja végre elsőnek az irodalomtörténeti emancipáció igazságtételét, de ez nem volna egészen pontos megjelölés. Inkább arról van szó, hogy irodalom-felfogása révén – amiről lesz még szó – vonzódik az általuk művelt bensőséges, lélek-központú lira-típusokhoz.

Weöres válogatási elveit szem előtt tartva szándékosan kerülí – ahol csak lehet –, hogy közkeletű antológiákban is föllelhető verseket tegyen közzé olvasókönyvében. A Horváth János-féle *Magyar versek könyve* és a *Hét évszázad magyar versei* meg az *Egyetemi Szöveggyűjtemény* is egyaránt a hazaszeretet énekét, a *Síralmas énnéköm*... kezdetű verset közli Bornemisszától. Weöres ehelyett egy bölcsődalt vesz föl, amelyben, mint írja, a „lélek csendes”. A figyelem erős fénysugara emeli ki a homályból a vagabundus rigmus-faragás emlékeit, a nonsense verseket és a vándordalososok fönmaradt énekeit, vidám, vaskos, földközeli dalokat. Másfelől viszont pl. Gyergyai és Vörösmarty Csongor-feldolgozásának egybevetésekor azt emeli ki, hogy Vörösmarty visszatér a téma misztikus-filozófikus eredetéhez, ami az Amor és Psyché típusú mítoszok változata. Weöresnek ebbe a vonzódási körébe tartozik, hogy fölértékeli az olyasfajta költeményeket, mint *A halál diadala*, *A végétélet közelgése*, amelyek az irreálist próbálják az érzékelés körébe vonni.

Feltűnő, hogy mennyivel melegebben méltatja a katolikus Pázmány Pétert, mint a kálvinista Szenci Molnár Albertet, s általában milyen erős hangsúlyt vet a protestantizmus és az ellenreformáció korának katolikus irodalmára. Ismeretes, hogy a protestáns irodalom nemzeti szerepének megvilágítása 1945 előtt a konzervatív fölfogással szembenálló progresszív kritika egyik szellemi fegyvere volt. Weöres nem fordul vissza a régen elavult és túlhaladott konzervatív irodalomtörténeti képhez, de határozottan eltér a protestáns hagyományokat középpontba állító szemlélettől is. Ugyan Féja Géza már évtizedekkel ezelőtt leszögezte, hogy „az irodalomtörténet egyik lényeges feladata, hogy a valódi magyar katolicizmus lényét és lényegét feltárja”, ebben az ügyben a népi mozgalom irodalomtörténetírása és esszéirodalma sem tett sokat, sőt, gyakorta hirdette – más szellemi áramlatokkal együtt – messzehangzóan az a tételt, hogy a magyar érdek és magyar néplélek a protestantizmusban jutott igazán szóhoz, szemben az „idegen” vagy legalábbis idegeneknek hódoló katolicizmussal. Nem feladatunk most, hogy pontosan meghatározzuk, mennyiben volt jogos a katolikus és protestáns irodalmi hagyomány elkülönítése és szembeállítás, mennyiben állt szemben maga a két hagyomány egymással, mennyiben fejezte ez ki osztályérdekek és társadalmi érdekek valóságos, történelmi ütközését, és nem feladatunk, hogy eldöntsük, hol fordult át az ellentét-gyártás már nemcsak túlzásokba, hanem mesterséges érték-csökkentésbe, és hol találkozott – akarva-akaratlan – a progressziót megbontó jobboldali elméletekkel. Itt Weöres irodalomszemléletéről van szó. Weöres hangsúlyvetése pedig önkéntelen következik abból, hogy irodalom-felfogása szerint az egész kérdés merőben értelmetlen, és megkülönböztető jegyeket nem abban keres, hogy a magyar irodalmi hagyományon belül vannak-e, egyáltalán lehetnek-e „igazi” és „nem igazi” vagy „kevésbé igazi” magyar jellemvonások, mert a magyar nyelvű irodalmat minden színárnyalatával együtt fogadja el és fogja föl nemzeti jelentőségű egységnek – s ezt szem előtt tartva válogat ízlése szerint.

Megkülönbözteti és a többi közül kiemeli viszont a manieristák vagy más néven „mesterkedők” irányát, mint a magyar költői hagyomány szerinte egyik nagy és összefüggő áramat a XVII. század elejétől a XIX. századig. A kifejezés először a válogatásban szokatlanul bőven bemutatott Debreceni Szappanyos János költészetének ismertetésénél fordul elő: „Hodászi Lukács, a vitázó, veszekedő, erőszakos debreceni református püspök halálára írt 37 strófás vers-kigyója a *későreneszánsz manierizmus* tipikus példája. Oriási hatása volt, mint a sok variáns és utánzat mutatja; a XVIII. században külön költői irány nőtt belőle, mely népszerűségében sokáig minden mást felülmúlt, Kazinczy és köre évtizedekig küzdött ellene.” A jegyzetben mindjárt közli is ennek az iránynak rövid történetét és néhány mondattal megvilágítja életvonalát. Eszerint a XVII. és XVIII. századi nép-

szerűség után, a XIX. században leáldozott az irányzat csillaga, már Kölcsény a „Lukács pap énekének” egyik szakaszát olvasta Berzsenyi fejére vádoló kritikájában, s Arany is megvetően legyintett a mesterkedőkre, pedig, mint Weöres írja, „koreografikusan kirajzolt ritmusai, gyakori mozaik-rímei, csavaros mondatszerkezetei a mesterkedőktől erednek”. Debreceni Szappanos János után Rimay néhány versrészletében fedezi föl a manierizmus első jelentkezését, majd az ismeretlen szerzőtől eredő vagy Klaniczay Tibor és Stoll Béla érvelése szerint Petki János művének tulajdonítható *Szerelmi kaland Prágában* c. vers édességét, kecsességét, „középrímekkel csipkézett, finom versformáját, bonyolult manierista szörendjét” említi a közlést kísérő magyarázó jegyzetben. Thordai Jánost dekorativitása, éles, tiszta rímei alapján ítéli „vérbeli manieristának”, Benitzki Péter motiválásának képi és nyelvi gazdagságát, szórakoztató könnyűségét emeli ki, és azt írja róla, hogy „költészetének formavilága, kompozíciós rendje Balassi követői közt sarjadt, de szelleme nagyon különbözik mesterétől: renaissance stílusát barokkba hajló manierizmusra cserélte, vallomásos szubjektivitását részletező objektivitásra”.

A XVII. századi költők után a XVIII. századba érkezve először Faludi Ferenc méltatásakor kerül elő a fogalompár másik tagja, a manierista ikertestvéreként fölfogott mesterkedő költő vagy poéta mester. Faludit – akinek kezdeményezéseiről, közvetlen és még nagyobb közvetett hatásáról a jegyzetek terjedelméhez képest bőven és feltétlen elismeréssel nyilatkozik – Weöres az első magyar „poète mineur”-nek, kismesternek titulálja. Ő az első „sorsdöntően Európába vezérlőnk”, vele kezdődik a hajlékony, civilizált új hangzás, néhány korábbi kísérletezéstől eltekintve ő kezdeményezi a később általánossá vált magyar jambikus verselést, ő próbálkozik elsőnek a szonett meghonosításával, s ritmusait, verselési leleményeit Vörösmartyhoz, sőt Babitszhoz és József Attilához viszi a költészet véráramába. Ezért „kulturált ízlésével, tehetsége határait egyenletesen betöltő eredményeivel többen ér sok alaktalan unalmas nagymesternél”. Ezután a Bessenyei *Filozófusában* kigúnyolt, de a maga idejében népszerű Kónyi János formajátékait és furcsa ötletességét említi a mesterkedők sorában, majd a leoninusairól híres-hírhedt Gyöngyössi János „provinciális manierizmusáról” ír. „Gyöngyössi János és követői, a mesterkedők, a komoly irodalom részéről annyi gúnyt és elutasítást kaptak, hogy sikerült teljes feledtségbe buktatni a parlagi pengetőket. Rigmusaiuk túlnyomó része valóban avult és érdektelen (éppúgy, mint az igényeseké) – mégis, néhány versükben annyi helyi szín, ötlet, édes-büdös illat, képtelen bizarréria van, hogy megfelelően válogatva érdemes újra közrebocsátani”. E válogatásra és kiadásra váró „parlagi pengetők” közé tartozik Kónyi János és Gyöngyössi János mellett a XVIII. században a Weöres által „trágyadombi Baudelaire-nek” nevezett Csenkeszfai Poóts András, a váratlan fogalmi csavarások mestere, azután a csupa „e”, csupa „ö”, csupa „a” magánhangzós fűlsüketítő verseiről nevezetes Édes Gergely a tiszta rímeket ugyancsak fülhasogatóan csattogtató Mátyási József, valamint a pataki és debreceni kollégiumi költészet nagy része diákosztul és tanárostul.

A századfordulón és a XIX. században már ellaposodott és végleg elsüllyedt ez az irány, de Rimkovács Józsefnél, Kézy Mózesnél, Terhes Sámuelnél még talál figyelemre érdemeset Weöres válogató ízlése. Az utolsó nagy lobbanás pedig Katona József. Katona lírájának különösen megemelt és éppen ilyen irányba hajlított értékelése az egész antológia legmeglepőbb furcsaságai közé tartozik. Katona József lírai költészetét alig ismeri az olvasóközönség, a hatkötetes akadémiai irodalomtörténet is a huszonnégy oldalas, sokrétűen elemző portréból mindössze egyetlen bekezdést szentel a versek ismertetésére, igaz, elismerő szavakkal szólva Katona elfeledett költői tehetségéről. Weöres viszont a Tíz-sorosok mestere, Bethlen Kata, Vályi Nagy Ferenc, Czóbel Minka és még néhány kiemelt költő mellett szöveggyűjteményének egyik központi szereplőjévé teszi. Az őt ismerető jegyzetben írja le, hogy a mesterkedők iskolája úgy húzódik a magyar költészet mélyén, mint egy tengerfenéki heglánc, a józan mértéktartás hívei kezdettől végig elsüllyesztették ezt a hagyományt s csak két szirtje emelkedik ki a hullámokból: Rimay és Csokonai. Az iskola legszélsőségebb tagja és betetőzője viszont Katona, aki Góngora egyenlő rangú és erejű társa, noha Góngoráról talán soha nem is hallott. „Mindkettőnél a végsőkig vitt modorosság sok szálból tekeredő, hosszadalmas, fárasztó kanyargásába, álomszerű irrealitásába rengeteg apró reális megfigyelés, tapasztalat keveredik, és sok

életbölcesség, s inkább célzással jelzett, mint kimondott tudós ismeret, metafizika, mitológia, s a világ szemétdombja és kincstára.”

A kettős fogalom: manierista-mesterkedő, két szemléletmód keveredéséből származik. Az egyik a szellemtörténetből ismerős stíluskorszak-fogalom. Eszerint bizonyos stílusjegyek ciklikusan váltogatják egymást a művészetek történetében, eltűnnek, majd újra fölbukkannak, háttérbe szorulnak és ismét előtérbe kerülnek, számúzik őket és trónra jutnak. Az örök barokk és az örök romantika után így megjelent a szakirodalomban az örök manierizmus fogalma is, és Weöres bűvópatakként felszínre törő manieristái, akik ádáz küzdelmet vívnak (mint Terhes Sámuel Ungvárnémeti Tóth Lászlóval) a szent augurokkal, az éppen uralkodó klasszicizmus híveivel, inkább Curtius és Hocke elméleteiből lépnek elének, mint a magyar irodalomtörténeti valóságból. Erre a szellemtörténeti manierizmus-felfogásra nem is érdemes sok szót fordítani. Hauser Arnold és a tárgykör legfelkészültebb marxista kutatói, mindenekelőtt Klaniczay Tibor tudományos érvek sorával bizonyították be, hogy a manierizmus a reneszánsz korát követő periódus időben körülhatároló jelensége, s ennek a jelenségnek történelmi, társadalmi, ideológiai magyarázata van. Ezért a manierizmus terminológiájának használata akkor helyénvaló, amikor a XIX. század magyar irodalmát tárgyaljuk, sőt föl lehet vetni, hogy már a XVI. század második felében is felbukkannak manierista tünetek pl. Ecsedi Báthory Istvánnál, mint azt Weöres a Rimayról szóló jegyzetében teszi, de semmi értelme, hogy a XVIII. és XIX. század manierista áramlatairól beszéljünk, ahelyett, hogy az akkori költők lírájának jellemvonásait a korszakok megfelelő irányzataihoz kötnénk.

A manierizmus nem merült ki a rimelés, ritmusalakítás, mondatfűzés, képalkotás néhány könnyen fölismerhető és közkinccsé válva később alkalmazott mesterfogásában, hanem – mint arról Klaniczay Tibor írt – a reneszánsztól és a barokktól megkülönböztethető esztétikai rendszere volt. Jellemzőségeinek, sajátos vonásainak elemzése csak ennek az esztétikának a fényében válhat teljes érvényűvé. Ennek ellenére még legújabb irodalomtörténetünkben is főlemlítik a manierizmust későbbi korokkal foglalkozva, Julow Viktor pl. Csokonai költészetében fedezett föl manierista jegyeket. De ő sem azt állítja, hogy a manierizmus áramlata folytatódna, akár láthatatlanul, föld alatt a XVIII. század végén, és Csokonai manierista költő lenne, hanem arról ír, hogy Csokonai olasz olvasmányai alapján tudatosan fordult a manierizmushoz, mert ez hozzásegítette, hogy elszakadjon a beszűkült hazai iskolás klasszicizmustól és barokktól. Julow mindössze néhány, tudatosan manierista módon megformált verset talál Csokonáinál. (*A dél* második változata, *A pandelbergai vár formája s megvétele*, *A pillantó szemek*) s ezeket elemelve gondosan megkülönbözteti a manierizmus éles intellektualizmusát, dezantropomorfizáló tárgyasítását a stílusjegyekben egyébként sokszor hasonló rokokó verseléستől. Elemzésével azonban ő is a tudományos bizonyítás határterületére jut, mert minden távolabb vezető és nagyobbarányú analógia már csak metaforikus értékű lehet.

Mégis elhamarkodottan járnánk el, ha Weöres irodalomszemléletére egyértelműen a szellemtörténet bélyegét ütnénk és a túlhaladott álláspontnak kijáró mozdulattal, továbbbi vizsgálat nélkül félretennénk. A manieristák és mesterkedők iskolája ugyanis nemcsak összefüggő stílusirányzat, irodalmi áramlat értelmében fordul elő a kötet jegyzeteiben, hanem egy elfeledett, elsüllyedt irodalmi réteg értelmében is. A réteg és az áramlat teljesen összekeveredik a magyarázatokban, pontosabban fogalmazva Weöres összetéveszti és összekeveri a korhoz kötött áramlatokat az egyes korszakokban jelenlévő irodalmi rétegekkel, az esztétikai szemléletet a szociológiaival. Ha az összekuszált szálakat kibogozzuk, akkor egészen közelről szemügyre vehetjük Weöres esztétikájára és alkotómódjára jellemző irodalom-felfogását.

Előtte azonban meg kell még jegyeznünk, hogy a XVII. századi költészet jellegzeteségeinek fölnagyítása és középpontba helyezése nem Weöres Sándor találmánya, hanem másutt is előfordul a hagyományt és eszményt kereső modern lírában. Mindenekelőtt T. S. Eliotnak az angol metafizikus költőkről szóló híres tanulmányára kell hivatkoznunk, amelyben Donne, Crashaw, Vaughan, a két Herbert, Marvell és King alkotómódját elemmezve kidolgozta a „dissociation of sensibility” elméletét, és irányt szabott a modern európai líra egyik nagy áramlatának. Nálunk éppen Weöres nemzedéke, a harmadik

nemzedék indult el hasonló irányban s rokon vonzalmukat fejezte ki Vas István semmivel sem kevésbé gondolatébresztő tanulmánya az angol barokk líráról – ugyanis akkor még többnyire a barokk címszava alatt tárgyalták az azóta manieristának tulajdonított jellegzetességeket. Eliot és Vas homlokegyenest ellenkező véleményekkel voltak a metafizikusokról, Eliot az azóta eltűnt harmónia utolsó föllobbanását látta bennük, Vas pedig éppen az összhangtalanság rokon hangulatára lett figyelmes könyveiket lapozva, mégis mindketten ugyanattól az indulattól hajtva, ugyanattól a feladattól ösztönözve hajoltak együttérzően verseik fölé: mindketten az ész és hit, az értelem és érzelem helyreállítandó – mert fájdalmasan megbomlott – egyensúlyát keresték. Weöres Sándor XVII. századi és manierista vonzódása sem a tényeket rendszerező, pontos tudományos munkát végző történetészé, hanem az irodalom mai feladataira, kihívásaira válaszoló költőé.

VI.

Az irodalmi rétegek gyűrődésvonalára Bata Imre hívja föl nyomatékosan a figyelmet az antológiát kísérő tanulmányában. Ő úgy látja a gyűjtemény alapján kirajzolódó képet, hogy Bessenyei föllépése után „lentre” és „fentre” oszlott költészetünk: a Faludi Ferencig egységes fejlődés kétfelé szakadt, megkezdődött a magasköltészet fölemelkedése, a földközelségben pedig tovább tenyészett a mesterkedő poétaság, az olvasmányos, ám parlagi költészet. A manierista hagyomány ebben a megfogalmazásban már nem a XVII. századi manierizmus stílusirányzatának és esztétikájának szinte önmagát túlélő vegetációjával azonos, hanem pusztán a népszerű költészet rokonértelmű szava. Ezt Bata Imre nem szögezi ugyan le ilyen határozottan, de érvelése a szöveggyűjteménnyel szembesítve ezt a gondolatsort hozza mozgásba.

Természetesen Weöres Sándor is ír az irodalom XVIII. századi kettéhasadásáról és Gyöngyössi János költészetét magyarázva említi a parlagi manierizmust és a magasztos műzsafikat, máskor meg parlagi pengetőkről és szent augurokról beszél. A gúnyosan hangzó elnevezések mögött azonban nem szabad értékelést gyanítani, Weöres nem kel a pártjára sem a „lenti”, sem a „fenti” költészetnek, hanem mindkettőnek megkeresi érdemeit és egyiknek sem hallgatja el fogyatékoságait. De a két ágban csörgedező poézis szüntelen regisztrálása már önmagában a kialakult állapot történelmi bírálata. Amikor a magyar költészet rejtett furcsaságai után nyomozva ráakad a mesterkedő-iskola gazzal benőtt romjaira, nem a felfedezés öröme sugározza be a gyűjteményt, hanem a kettészakadt hagyomány kritikája szólal meg.

Csak hogy ez nem egészen igaz, mert nem kétfelé hasadt a magyar költészet egyébként egyetlen korábbi korszakban sem teljesen egységes tömbje, és ezért nem is a „lenti” és a „fenti” egymástól mindegyre távolodó életrajzának dokumentumait tárja fel ez a ritkaságokat és furcsaságokat közzétevő olvasókönyv. A mesterkedők iskolája Debreceni Sz. János körül kezdődött el és Katona József tájékán ért véget. Azután nemcsak elfelejtették az emlékét, nemcsak kihullott a más csillagok fényét kereső közönség tudatából, nemcsak kimaradt a figyelmét csak a magasköltészet eseményeire fordító irodalomtörténetből, hanem maga is megszűnt, belepte a por, lesüllyedt és elpusztult a levegőtlenységben: a reformkortól kezdve egyszerűen nem volt folytatása. Követőinek kezenyoma föllelhető még Vörösmartynál, Aranyánál, sőt később Babits és József Attila egy-egy mozdulatán is meglatarszik a hatásuk, néhány kezdeményezésük száz év múlva talált megvalósításra, de folytatói nem akadtak, az iskolaszervezet föloszlott és tagjai kihaltak. Mintha vidám és szívet melegítő furcsaságok olvasása közben egyszerre csak egy komor tragédia árnyéka bontakoznék ki szemünk előtt.

Terhes Sámuelről, akit még a mesterkedők közé sorol, azt írja Weöres, hogy tőle való a népdallá vált „*Nem úgy van már, mint volt régen*”, a sírva-vigadó magyarnótázás egyik őse. A megjegyzés csak odavetett, akár zárójelben is állhatna, de az antológia további lapjain egyre nagyobb jelentőségű lesz. A talajvizsgáló mélyfúrások egy újabb réteg köztetibe ütköznek: a népszerű költészet egészen más funkcióú és másfajta szabályoknak engedelmeskedő alakzatába. A „lenti” költészetében a múlt században gyökeres változás következett be, s miközben elsorvadt a mesterkedők iskolája, kivirágzott a cigányzenés,

magyarnótázós, álnépdalos szórakoztatóipar. Lisznyai Damó Kálmán, Tóth Kálmán, Szentirmay Elemér, Pósa Lajos, Szabolcska Mihály sirva-vigadó dalainak (egyikük-másikuknak voltak a magasköltészetbe tartozó verseik is!) hosszú évtizedekig tartó népszerűsége és hivatalos elismerése következett, s ennek hatása máig tart, mert amikor Kónyi János vagy Cenkeszfai Póóts András nevét már csak a szakkutatók és lexikonbúvárok ismerik, a „*Szöke kislány, csitt, csitt, csitt! Hallgass édes egy kicsit!*” kezdetű primitív sláger szövegét még ezek tudják kívülről, pontosabban, mint a *Szózatot*, és további ezek hiszik rendületlenül, Bartók és Kodály minden érvelése ellenére, hogy a magyarnóta csakugyan magyar nóta.

A hagyomány nem két réteget, hanem három réteget mutatja tehát be Weöres szövegyűjteménye, s legfőbb érdemei közé tartozik, hogy világosan különválasztja a magas-költészetet valamint a mesterkedők és a magyarnótázó slágerszerzők versezetét. Vállalkozását ez az önkéntelenül is jelenlévő és érvényesülő szociológiai szempont teszi irodalomtörténetileg gondolatébresztővé, s arra készíti a magyar költészet történetének kutatóit, hogy az antológiában kinagyított és láthatóvá tett tényekkel szembenézve ártétkeljük, átminősítsék a modern líra kifejlődéséhez vezető út néhány jelenségét. A manierizmus szellemtörténeti felfogása Weörest évtizedekkel a mai tudományos szemlélet mögé veti vissza – azáltal azonban, hogy tekintetét nemcsak a magas irodalomra függeszti, hanem állandó figyelemre méltatja a népszerű irodalom különféle színvonalú rétegeit is, azáltal előtte jár a nála nagyobb ezoterizmusra hajlamos tudományos gondolkodásnak.

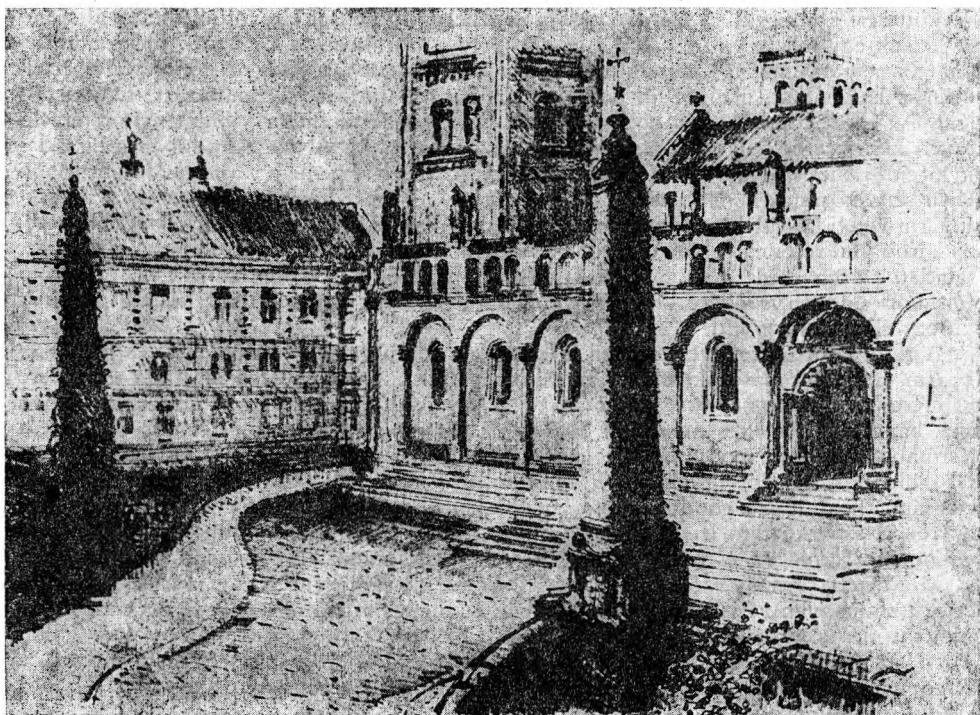
A népszerű irodalom műtszázadi átszerveződése az irodalom egész organizmusát megváltoztatta és hatással volt a magasirodalom alakulására is. A mesterkedők méltánylandó társadalmi feladatot töltöttek be: frissen tartották közönségük esztétikai fogékonyságát és egy nem megvetendő színvonalon formakultúrát oktattak. Nehéz ritmusképleteik, bonyolult rímelésük, szövevényes mondatszerkezeteik révén a nyelv anyagszerű alakíthatóságához szoktatták olvasóikat, élő példáikon a nyelv természetrajzát mutatták be. Szórakoztató irodalom volt ez, nem világított mélyre, de a szónak nem abban az értelmében szórakoztatott, hogy kikapcsolta volna a figyelem lámpáit és felszámolta volna az összekötterést a világgal. A szórakoztatásnak ezzel a valóságtól eltávolító fajtájával szemben létezik egy másik válfaja is. Az angol nyelv a szórakozásra két szót ismer: „amusement” és „entertainment”, mindkettő francia jövevényszó, az első ott időfecsérlés értelmében is használják, a második pedig eredetileg fenntartást, karbantartást, rendtartást jelent. Az idővesztegető szórakozással tehát szembenáll az ember világra nyitott érzékszerveit készenlétbe helyező, magasabbrendű szórakoztatás. A magasirodalom kifejezésének és alakításának egyik eszköze, az ezzel össze nem tévesztendő magasabb igényű szórakoztatás nem kreatív és csak arra vállalkozik, hogy karban tartsa a magasirodalom vételi készülékeit, fenntartsa az érzékenységet és bevezessen a nyelv rejtelmeibe. Az az irodalmi réteg, amelyet Weöres mesterkedő-iskolának nevez, becsülettel ellátta ezt a feladatot a reneszánsz felbomlásának időszaka, a valóságos manierizmus és az irodalom reformkori újjászerveződése között: a központnélküliség súlyos interregnumain ívelt át mint egy életfenntartó híd.

A reformkortól kezdve azonban kiiktatták a forgalomból, beszüntették és lebontották. Ami a század második felében helyette létesült, az már egészen másfajta terhelésre volt méretezve. A cigányzenés slágerszövegek együgyű ritmusai, édeskésen egybecsengő rímei, banális képei, üres mondatai, fölösleges díszítményei nem ízlésfenntartók, hanem ízlésrombolók voltak, nyelvi játék és agytorna helyett az igazi szellem és érzelm lezserelését szolgálták. Álnépiség, álmagyarság, álpolitizálás, álvigadozás: itt minden mozdulat hazugságba fordult és a gondúzó multság és a kényelmes elnyújtózás eszköze lett. Az alacsonyrendű szórakoztató irodalom valamilyen fajtája bizonyára korábban is létezett, de hogy milyen formában és milyen értékben volt jelen, annak kinyomozása szakkutatókra vár. Mindenesetre nem valószínű, hogy a nemesi olvasóközönség és a városi (egyelőre még gyéren magyarnyelvű) lakosság korábban ne tartott volna rá igényt és csak a magasirodalmat meg a szórakoztató irodalom magasabbrendű válfaját patronálta volna. Talán a vándordalososok és a mesterkedők távolról egységesnek látszó versezetének átfogó és tüzetes elemzése révén lehetne a szórakoztatás két réteget elkülöníteni egymástól a korábbi századok irodalmában.

De ha egyelőre nem ismerjük is pontosan a három irodalmi réteg jelenlétének és szerepének arányát a korábbi századokban, azt már Weöres antológiája is elegendően dokumentálja, hogy a három réteg a XIX. században kettőre csökkent és éppen az a középső szint épült le és szűnt meg, amely a rohamosan kiterjedő és gyarapodó olvasóközönség ízlésnevelésében és nyelvkultúrájának pallérozásában még a magaskultúra segítőtársa lehetett volna. Azáltal, hogy a „lent” világában egyeduralkodóvá vált az alacsonyrendű szórakoztatás, és a kialakuló cigányzenés-magyarizációs verselés a szellemi igénytelenség és primitívság agresszív terjesztője volt, azáltal újabb feladatok hárultak a társadalmi feladatokkal nálunk amúgyis túlterhelt magasirodalomra. A század második felének költészete nem is volt képes elhódítani az olvasóközönséget a silány szórakoztatóipartól, s nem tudta ellensúlyozni a hosszú ideig megfelelően működő „közép” elorvasását.

Irodalomtörténetünk régen megállapította, hogy a múlt század második felében megtorpant a költészet előrelendülő fejlődése és ezt a megállapítást szembesítette már a társadalom szerkezetével és a történelem fejleményeivel. Weöres antológiája most arra hívja föl a figyelmet, hogy az eddig tudottakat érdemes kiegészíteni az irodalom egymás fölött lévő rétegeinek koronként változó tényeivel és azok mélyebb indítóokaival. Különösen tanulságos lehet annak a rétegnek történelmi és művelődéstörténeti vizsgálata, amely a reformkor után már csak hiányával volt jelen, de ez a hiány – bármilyen furcsán hangzik is – jelentéstartalmú és értelmezhető. De itt most nem időzhetünk tovább a magasirodalom és a szórakoztatóipar között, úgy látszik, organikusan fontos szerepet betöltő középső irodalmi réteg szemügyrevételénél: a jelenséget észreévó író megfigyelési pontját keressük, azt a fényköröállást szeretnénk felderíteni, amelyből szokatlanul éles fénykévét vet az eddigi figyelemre alig méltatott tünetekre.

(Befejező része következő számunkban)

A SIKLÓSI HARC ÉS A SZIGETVÁRI KIROHANÁS

*Szimmetria és barokk kompozíció
a „Szigeti veszedelem” III. és XV. énekében*

A *Zrínyiász* III. énekét már Arany János nem győzte csodálni. A *Zrínyi és Tassó*-ban a még teljesen kidolgozott fejezetek közül a leghosszabb, a harmadik „tárgyazza” az ének menetét, s Klaniczay Tibor szerint a költő „nagyszerű elemzéséhez sok újat hozzaadni . . . igen nehéz”. Monográfiájának *Alapkonceptió és cselekmény* című fejezete is Arany alapvetését követi, amikor így foglalja össze az ének tárgyát: Zrínyi az eposz cselekményét „két pontról indította el: a szultán udvarából és Szigetvárból. A feladat most ezt a két szálat összehozni: ez valósul meg a III. énekben, a siklói harc során.

A siklói összeütközés lényegében már a II. énekben elő van készítve Arszlán basa palotai ostromával. Arany János mutatott rá, hogy a palotai ostrom a kompozíció egyik alapvető pillére, elengedhetetlenül szükséges harmadik kiindulópontja a cselekménynek. Ez indítja el az események Szigetvára zúduló lavináját. Arszlán ostoba kalandja és kudarc Szulimánt az ő leváltására indítja és helyébe Musztafa boszniai basa kinevezésére. Musztafa helyére pedig Mehmet Gujlirgi basát küldi, aki meg gondolatlansága miatt önmagát és seregét elveszti Siklósnál. A látszólag mellékes palotai epizód tehát tervszerűen be van építve az eposz koncepciójába . . . a siklói csata . . . Szulimánt Szigetvár ellen ingerli . . .

A különféle szálak első csomópontjának, a siklói csatának tehát központi, sorsdöntő szerepe van a cselekményben. Itt kapcsolja össze először a költő Szulimán csapatait Zrínyivel, ez az igazi előjátéka az ostromnak.”

Arany és Klaniczay időt álló megállapításaival nincsen, mert nem lehet vitám, az alábbiakban inkább csak elmélyíteni szeretném felfogásukat, pontosan kicövekelve a cselekmény hangsúlyos pontjait, rámutatva a szimmetrikus építkezésmód és a barokk kompozíció tökéletes jegyeire.

A cselekmény változatos és mind izgalmasabb menetű: Mehmet Gujlirgi basa boszniai állomáshelyére indul kétezer lovassal, s útközben a siklói Szkender bégnél tölt egy estét. „Siklós alá” érkezve „Ottan az szép mezőn táborát szállítá, / Maga szép sátorát ottan felvonyatá.” (III. 9.) Szkender hiába inti, hogy a közeli „Szigetvárban eh farkasok laknak” (12.), a mezőn bármikor megtámadhatják, Mehmet csak mosolyog, és a várba való bezárkózás helyett azt ajánlja: „Meleg kávé mellett agg szót kovácsoljunk.” (26.) Szkender éjfélíg ígér maradást („És azután osztán várban beballagok” – 27.): „hörpögeték” a kávé „kicsin finsánból” (29.), hallgatják a török ifjú énekét, amíg nem Zrínyi csakugyan lecsap rájuk. „Mehmet jüvetelét póroktól meghallván . . . / Nyolcszáz lovat válogat, ezer gyalogot” (40–41.), s délután öttől a másnapi hajnalhasadásra (48–49.) már el is éri a siklói táborn. Arannyal szólva: „Mehmet tétlen kéjelmeinek rajzáról egyenesen Zrínyi harcias készülleteire ugorván . . . Következik az ének második része: Zrínyi és a szigetiek készüllete, meg a siklói harc.” Farkasics Rézmánnal vív párviadalt, Zrínyi megöli Rézmánt és Mehmetet, Ibrahim pécsi olajbég Cserei Pált vágja le, Farkasics újabb bajvivása során Rahmattal bánik el, végül Ibrahim megadja magát és Zrínyiék győztesen visszatérnek Szigetvárba.

Mindez persze művészi kompozícióba ágyazva kerül elénk: ellentétek, párhuzamok

és megfelelések során, emelkedő és eső cselekményvezetéssel. Az elpuhult Mehmet és az óvatos Szkender, valamint Zrínyi, az „Istentől elhivatott eposzi hős” didaktikusan nyilvánvaló ellentétpárok, s Klaniczay szerint „a költő messzemenően kiélezi” szembenállásukat. Nyilvánvaló, hogy a török vezérek időtöltését elbeszélő első 39 strófa és a harcot ábrázoló hátralevő 78 között is ellentét feszül. Zrínyi a török ifjú énekét befejezve mesterien vonja meg e két egység között a cezúrát – *egyetlen* sorban: „Így szólla az gyermek. / De nagy szigeti bán.” (40.)

Az egyneműbb, eseménytelenebb első résszel szemben a másodikban felgyorsul a cselekmény, s jól elkülöníthetők a csomópontok:

1. Zrínyi összehívja katonáit, beszédet idéz hozzájuk, elindulnak Siklós alá, megtámadják a török tábornok. (41–58.)

2. Folyik a küzdelem, Rézmán, Mehmet fia vitézkedik; vele párhuzamosan a szigetvári Farkasics Péter harcol:

Iszonyú vérontást nem számlálhatom meg,
Kit ketten mívelnek, Farkasics, Rézmán bék,
Mint az eleven tűz, valamerre mennek,
Mindenütt holttestek halomban hevernek.

Mindennek vagyon már szemén ellensége,
Török és keresztény ösze van keverve,
Halók jajgatása, élők serénysége
Nagy porral kevereg együtt magas égbe.
(59–70.)

3. Zrínyi „kiszemelt” ellenségei (Arany így magyarázza a 70. strófa első sorát) természetesen a legvitézebb törökök. Először Rézmánra, Mehmet fiára „száguld”, „vasas paizsa” kivédi a dárda-„hajtást”, majd éles pallosával hatalmas csapást mér rá. (71–76.)

4. Amikor Mehmet egyetlen fia segítségére siethet, az már nem él, s az apai fájdalom megsokszorozza erejét: úgy odacsap Zrínyihez, hogy „kemény sisakja ketté szakada, / És ha basa kardja meg nem fordul vala, / Az lett volna Zrininek végső órája”. De „Isten angyla az csapást megtartá, / Az Mehmet kezében szablyát megfordítá” („hogy ti. csak lappal süjtson” – világosít fel Arany). Ekkor Zrínyi vág pallosával Mehmet nyakához: „kibocsátá lelkét testébül, / Mert elválék feje kegyetlen mellétül.” (77–85.) A III. ének eseményláncolatának csúcsára értünk: Rézmán és Farkasics még párhuzamosan vitézkedtek; Zrínyinek sincs könnyű dolga a fiatal Rézmánnal; Mehmet, az apa legyőzése azonban ennél is nehezebb feladat: csak a csoda, a csodás elem beléptetése, „Isten angyla” menti meg. Ettől kezdve most már kisebb jelentőségű eseményeknek vagyunk tanúi.

5. Ibrahim pécsi olajbég, azaz lovas-osztagparancsnok küzd derekasan, s főként Cserei Pállal támad baja, mert Cserei, az eposz egyetlen gyáva magyar katonája megadná magát és könyörög éltéért sebesen. „Nevet kegyetlen bég, akkor hozzá vága, . . . / Az éles szablyával gégejét elcsapá.” (86–100.)

6. Farkasics hallat újra magáról: megvív az óriás Rahmattal, aki „Bottal Farkasicsnak az fejét megüté, / Félholtan lova mellé terité. / Magát is Farkasicsra esni bocsátá, . . . / Atkozódván magából lelkét bocsátá”. (101–108.)

7. Zrínyi megadásra szólítja fel a kilátástalan helyzetbe kerülő Ibrahimot, s fogságba ejti: Összegyűjti katonáit és győztesen visszatérnek Szigetvárba. (109–117.)

A felsorolt cselekményelemek ízesülése annyira arányos és oly következetes logikai váz szerint való, hogy grafikus ábrázolása is lehetséges:

A török világa: Szkender és Mehmet beszélgetése, a török ifjú éneke. (1-39.) „Igy szőlla az gyermek.	<i>De nagy szigeti bán...</i>” Zrínyi és katonái. A siklósi csata (40-117.)	
	4. Zrínyi angyali segédlettel legyőzi Mehmetet (77-85.)	
	3. Zrínyi legyőzi Rézmánt (71-76.)	5. Ibrahim legyőzi Csereit (86-100.)
	2. Rézmán és Far- kasics vitézkedése (59-70.)	6. Farkasics és Rahmat bajvívása (101-108.)
	1. Zrínyiék meg- indulnak, összecsapás a tö- rökkel (41-58.)	7. Ibrahim megad- ja magát, Zrínyiék elvonulnak (109-117.)
Este és éjjel	Hajnal és reggel	

A vázlat még inkább kiemel fontos sajátosságokat. Nyilvánvaló, hogy például a szaggatott vonalakkal összekötött 1. és 7., valamint a 2. és 6. cselekménymozzanat egymásnak szimmetrikus megfelelései, azzal az árnyalati különbözőséggel, hogy Rahmat *meghal*, amikor maga alá temeti a *félbott* Farkasicsot. A kiemelt fontosabb csataképek arányos elosztódása különben akármelyik esemény kapcsán napnál világosabb. Csupán a 4. jelenetnek nem lehet párja, mert ez a tetőpont: Zrínyi III. énekbeli legjelentékenyebb vitézi tette.

Az eposzi cselekményalakulás vonalakkal való precíz szemléltetése régi találmány. A „cselekményátnézet” (azaz tartalomfelfelmondás) magyar nagymestere, Szász Károly csüggésztoen olvashatatlan monumentális összefoglalása, *A világirodalom nagy époszai* (1881-1882) az *Iliász*-ról mondja egy XIX. századi német szakmunka kapcsán, hogy Homérosz eposzában „szögletekbe futó vonalak” jelölhetik „a görögök előnyobulásait, az egyes arisztéják csúcspontjait s hanyatlásait, az Akhilleusz haragjának tetőzését s lecsillapultát stb.”. Szász Károly derék akadémikus laposságai e ponton váratlanul egyetértésünkkel találkozón folytatódnak: „E rajzból az *Iliász* alkatának szabályossága és arányossága tűnik ki, anélkül, hogy magában a műben ez egyenes vonalak merevségét bárhol is éreznők. S félreértetnénk, ha oly nézetet tulajdonítana nekünk valaki, hogy a költő, mintegy geometriai alakban képzelte volna maga előtt műve tervét s nemcsak az arányosság költői érzéke, hanem ily nemű mértani kiszámítás vezette volna őt annak alkotásában.” Zrínyit sem úgy kell tehát elképzelnünk, hogy pusztá penna helyett körzővel és vonalzóval látott neki a III. éneknek: a geometrikusan is ábrázolható arányosság a költő kompozíció- és harmónia-érzékének következménye.

A III. ének vázolt szerkezeti sémája természetesen nemcsak öntudatlan művészi lelemény – jellegzetesen tükrözi a kor barokk kompozíciós felfogását is. Ez mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy mint általában a barokk kompozíciónak, ennek az éneknek is „hangsúlyozott középpontja van, a többi tagok és tömegek ehhez képest alárendelt szerepet játszanak.” A Wölfflin tételeit összefoglaló Bán Imre megállapítását bizton alkalmazhatjuk a III. ének kompozíciós csúcspontjára, Mehmet legyőzésének jelenetére is, hiszen ebből még a barokk művészetben annyira fontos elhíhető csodás elem sem hiány-

zik. A cselekmény felfelé ívelő menete ezt a középponti eseményt készíti elő: a párviadalokban kiváló Rézmánt éppúgy csak Zrínyi tudja legyőzni, mint majd segítségére siető apját; és az Ibrahimot felléptető leáldozó cselekménymenet is szorosan függ a Mehmet-epizódtól:

Mehmet basa halálán megijedének
Az egész seregbéli török vitézek,
Már zászlóstul együtt futni készülének,
Mikor őket megtartá pécsi olaj-bék.

(86.)

Lényegében tehát az ének valamennyi epizódja jelentéktelenebb, mint a centrális Zrínyi-Mehmet-párviadal; egyfelől ezt alapozzák meg, másrészt ennek vannak alárendelve. Az ének cselekményelemei ekképpen a szimmetria ellenére sem egyenértékűek, az alárendeltségi viszony pedig megint lényeges barokk kompozíciós sajátosság.

Középponti jelleg és alárendeltség persze jellemző az egész *Szigeti veszedelemre*. A teljes eposzhoz viszonyítva a XIV. ének együttes záróakkordja a mindent maga alá rendelő csúcspont, s főként az utolsó ének barokk fináléja elkápráztató. Klaniczay Tibor tárgyyszerű stílusa ily festőivé válik, amikor összegezi a két utolsó énekben történeteket:

„A XVI. énekben a sötét éjszaka, Alderán hátborzongató bűvészkedése és az alvilági szörnyek áradata tölti meg az olvasó képzeletét. Az utolsó énekben az alvilági sötétséget felváltja a mennyei fény... A fénylő ég, a verhetetlen angyali sereg, a felragyogó hajnal mind-mind bizakodást árasztanak, nagyszerű eseményt, fényes diadalt sejtetnek... A vég, a hősi halál bejelentése az utolsó énekben már a mennyei ragyogás fényében jelenik meg. A hősöknek nyitva áll az ég kapuja, készen áll számukra a csillagkoszorú, a mennyei korona... Triumfusra, diadalmenetre indulnak tehát a szigeti hősök...”

A részletező mérlegelés – Arany János idáig nem terjedő tanulmányának újmutatását immár nélkülözve – megint elkülöníthet egymástól kifejező cselekményelemeket.

1. Zrínyi a kirohanás előtt (1566. szeptember 7-én hajnalban) lelkesítő beszédet mond katonáinak, s „Száll Márs mindeniken, s az ő vitéz szemek / Bátorságban villámlanak – mint gyémántküvek”. (XV. 1–11.)

2. „Zríni pedig megyen az gazdag tárházban”: elégeti kincseit, díszbe öltözik, s mint illendő „Szigetnek Hectorá”-hoz, méltóságteljesen készül a halálra. (12–17.)

3. Isten is összegyűjti az égben „gyönyörű serege”-it, az angyalokat, s gyűjtő beszédet intéz hozzájuk: Gábrriel arkangyal vezérletével űzzék el a Sziget fölött „agyarkodó”, „Pokolbéli lölkök” ördöghadát, s „Ha testi köntösből levetközik lelkök”, vezessék trónja elé a „szigeti vitézek”-et. (18–33.)

4. Gábrriel angyalserege suhogó szárnyakkal hasítja az eget: megnyílik előttük a „Szivárvány kapuja”, „Az szép tejesút is megcifrázza magát”, „Az Göncös-szekere viszi sok fegyverét”, s elérkezvén Szigetvár fölé, Gábrriel megjelenik „A sötétes házban” halálra készülődő Zrínyi előtt, átadja neki a félhomályt fényességre lobbantó „szép palma-ágot / Koszorúval együtt...” (34–44.)

5. Ezután „Mennyei sereget égből leszólítja”, s „Angyali legio szép fényes szárnyával / Fekete seregére üte bátorsággal”. Mikorra „szép harmatossan sötétbül hasadott / Szép hajnal...”, el is hagyták „ördögök világos világát”. (45–53.)

6. Most jött el a kirohanás órája. Zrínyi mint „szörnyen” fénylő üstökös csap rá öt-száz katonája elén az ostromlókra, s „Halál formára jár... törökök között”. (54–66.)

7. A törökök közül is kiválik egy „tüzes lidérc”: Martuzán basa, akit majd másokkal együtt Novák Iván vág le. Tombol a harc. (67–76.)

8. A „vértóban” gázoló rettenetes Zrínyit Delimán támadja meg: „Ráveti dárdáját hatalmas erővel, / ... De Isten anyala elvevé erejét, / Mert Zríni paizsán megtompítá hegyét.” Ez volna tehát megint a csúcspont? –, hiszen „Isten anyala” ismét közbelépett, s Zrínyi most már könnyen kettécsaphatja Delimán fejét. (67–92.) Ráadásul pontosan az történik, mint a III. énekben Mehmet halála után:

De az vitéz Delimán mihent elesék,
Egész török tábor gyorsan megfélemlék.

(92.)

Föld		Ég		Föld		Ég	
→		←		→		↓	
5. Az angyalok Szi- get felől elűzik az ördögöket (45-53.)				9. Zrínyi megöli a szultánt (93-100.)			
				8. Zrínyi angyali segédlettel legyőzi Delimánt (67-92.)		10. Zrínyi halála (101-106.)	
2. Zrínyi a halálra készülődik (12-17.)		4. Gábrriel megje- lenik Zrínyi előtt (34-44.)		7. Novák Iván le- győzi Martuzánt (67-76.)		11. Zrínyiék meg- dicsőülése (107-108.)	
1. Zrínyi beszéde a kirohanás előtt (1-11.)		3. Isten beszéde az angyalokhoz, el- küldi Gábrielt (18-33.)		6. Zrínyiék kiroha- nása (54-66.)		12. Az 5 zárósor (+ a „Peroratio”)	
Éjfél-től hajnalig				1566. szeptember 7-e hajnala			

Zrínyi itt valóban ismét nagy vitézi tettet vitt végbe: a legkiválóbb török hőst küldte a másvilágra, ezt a legnagyobb *katonai hőstettét* azonban felülmúlja a Szultán megölése.

9. Klaniczay Tibor írja, hogy „A török fővezér már aggastyán, az ő megölése nem katonai hőstett, hanem *politikai tett*” – méltán ez a „*batalmas próba*” kívánczik tehát a cselekménykockák piramisának tetejébe (93–100.), hiszen

Ez volt vége az nagy Szulimán császárnak,
Ez az ő nagy híres hatalmasságának.
Az Isten engedte gróf Zrínyi Miklósnak
Dicséretit ennek *batalmas próbának*.
(100.)

10. Jól tudjuk, hogy Szulejmánnak Zrínyi kardja által való eleste fikció, a szigetvári hős fenséges halála viszont történelmi tény. Ez a jelenet (101–106.) mégsem röpteli fennebb a történetet a szigeti hőrosz legnagyobb politikai diadalánál; a feszültség most már oldódik, lefelé tendál, a költő szinte sietősen tesz pontot eposza végére.

11. A szigeti vitézek égi megdicsőülését mindössze két strófa, a 107–108. beszéli el.

12. Külön végső záradéknak kell tekintenünk a *Vitézek Istene!* kezdetű kurzív szedű öt sort, a 109. strófát, amelyben a költő a szigetvári hőst még egyszer isten „kedvébe” ajánlja. Ez a záradék persze igazán az 1651-ben megjelent *Adriai Tengernek Syrenaia*... című Zrínyi-verseskönyv végén olvasható négy strófányi *Peroratio*val együtt teljes, hiszen ebben eposza örökéletét jósolja meg a költő.

A XV. ének cselekményének alakulását megint csak egy világos szerkezetű táblázat formájában szemlélhetjük áttekinthetően: (Lásd 1143. old.)

A táblázat „elemzése” jól mutatja, milyen mesteri párhuzam áll fenn Zrínyi és az isten buzdító beszédei között, s hogy mennyire logikus fejlemény mindkét szálon Zrínyi és Gábiel találkozása. Amikor Zrínyi bement „az gazdag tárházban”, a lehető leggyakorlatiasabban töltötte az időt: tette-vette a kincseket, ruhákat, fegyvereket, és a 12–17. strófákban szó sem esett arról, hogy imádkozott volna. Pedig nyilvánvalóan erre is sor került. A költő azonban ennek a jelenetnek a megemléését a Gábiellel való találkozásra tartogatja. A szorgos kapitány nyilvánvalóan nem fogadhatja az arkangyalt a kirohanás jelmezeinek próbálgatása közben, Gábielnek egy térdrehullott Atleta Christit kell felfedeznie a tárház félhomályos zugában. Íme: „Zrínyi hogy halálhoz elkészült, találá, / És szintén Istennek esedezik vala.” (38.) Az ének eme első felében a tetőpont a végső török–magyar összecsapást előlegező égi háború: az ördögök és angyalok csodás küzdelme. A XIV–XV. énekben – írja Klaniczay Tibor – „valóság és csoda annyira egymás kiegészítőjévé, függvényévé válik, hogy egyetlen zárt egységnek érezzük a kettőt. A földi és az égi világ ilyen összekapcsolása a barokk művészet általános jellemzője”. A második részben ugyancsak feltűnhet egy szép szimmetria: a két legjelentékenyebb török és magyar vitéz, Delimán és Zrínyi halálának párba állítható jelenete. Zrínyi azonban nemcsak a vitéz Delimán egyetlen méltó ellenfele; ő azzal több török hős párjánál, hogy egyszerűsmind főkapitány is, a barokk kompozíciónak megfelelő csúcsjelenetben tehát még a szultán életének kioltása is rá vár.

Hát persze! A török szultán virtuális dramaturgiai ellenképe: Miksa császár és magyar király – éppen az ostrom előtt – különféle vizsgálatokkal zaklatta Zrínyit, ahelyett hogy valamiben is megsegítette volna. Az eposzban természetesen meg sem jelenik, ellenben olvashatunk ott arról: „Hogy gyűlöli német az magyar katonát, / ... Rákháton tinektek hoz ő segítséget...” (VI. 29–31.)

*

Arany János a III. ének elemzésének első lapjain sietett leszögezni Zrínyiről, hogy „a compositio neki erős oldala”.

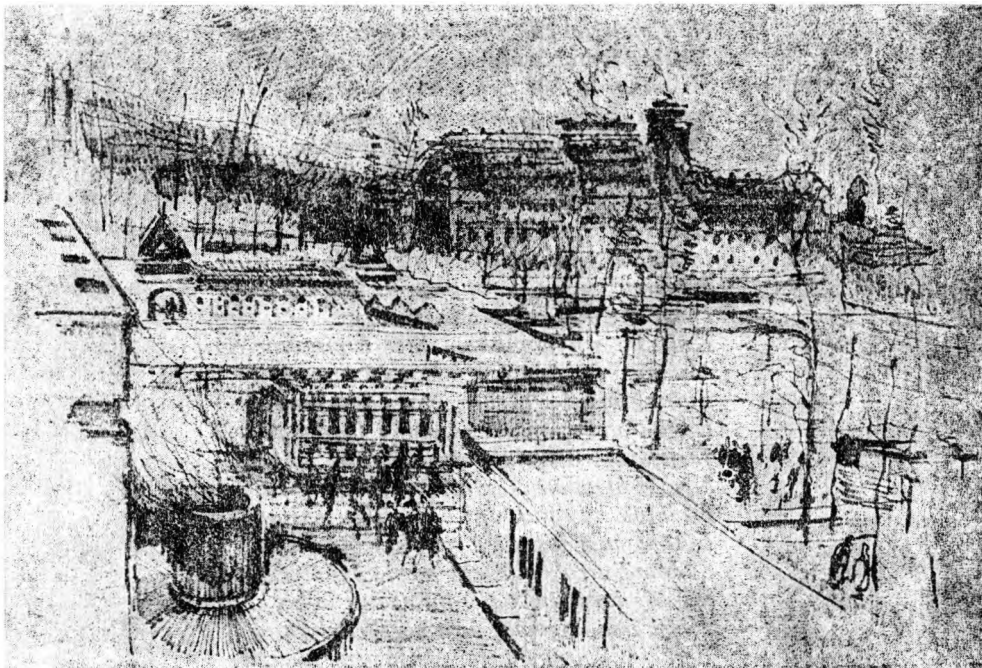
Ezt bizonyítja a III. és a XV. ének szimmetrikus és barokk kompozíciós jegyeinek fenti számbavétele is.

Szüreti dal

Szeretett birtokom, drága szőlőskertem,
 Benned mindig is mily sok örömet leltem,
 Lelkem bogyba nyomja városbéli láрма,
 Nyugalmadtól mindjárt tűnik búsulása.
 Reggel, mikor rámsüt bajnal üde napja,
 Kellemeit minden tüstént fölmutatja.
 Ért fürtöket szedni barázda közébe
 Megyek s mintha édes enyhület kísérne.
 Nyomdokukba járva abban lelek kedvet
 Kosaras lányaim miként szüretelnek.
 Eszik, fecseg egyik, másikuk danolgat,
 Harmadikuk meg a puttonyba rakosgat.
 Viszi ez karón a telt puttonyt a kádba,
 Döngöl a másik, a fürtöket csupálja.
 Szétrúzódnak mind a duzzadt szemek gyorsan,
 Mézes levük árad torlódó habokban.
 Kád melletti gallyból lángra kap a szikra,
 Mustot forral szolgám gusztusomat szítva,
 És mikor a déli nap felettem ragyog,
 Érzem is bizony, hogy igen éhes vagyok,
 Térek fehér asztal mellé kalyibámba,
 Rábagyva ebédem felét Milicámra,
 Majd ő kék szemének bús diófa alatt
 Heverészve fujom kedves dalaimat.
 Immár a szekéren új edénybe töltött
 Piros zuzalékot vontatnak az ökrök.
 Fönn a görbe ostor durran egyszer-egyszer,
 Kulccsal a nyomukban megy a pincemester.
 Munka végeztén a szőlőszedő lányok
 Futnak mind a tűzhöz, élesztik a lángot;
 Lobog a tűz, ők meg kólóba fogózva
 Járják egyre járják, zeng a tánc, a nóta.
 Nézve őket én is táncolok magamban,
 Derülök ha rájuk egy-egy szikra pattan.
 Látom, már leszáll a nap a szőlő felett,
 S támad arról-felől egy kicsi enyhület,
 És mig szertebull a csöndes esti béke,
 Készt íme engemet újra vig kedélyre.
 Térek kalyibámba, hol gerjesztve lángját,
 Milica a tűzről finom vacsorát ad.
 Két-, három pohárnyi borom leeresztem,
 S lelkemből kiáltom: hála neked Isten!

*Kimegyek, s a csillagteli tarka égen
Távoli világok miriádját nézem.
S míg a néma hold a földet beragyogja,
Emlékeztet engem az elmúlt napokra.
Mit hogyan csináltam, mindent megítélek,
Vádat-emelőn, vagy helyben-hagyva végleg.
Majd mikor a szél fúj, éjjeli, goromba,
S már aludni csábít ökreim kolompja,
Ledülök a földre, ott a szalmaágyon,
Hűséges barátként vár engem az álom.
Kínlódjon csak érte, aki kincsre szert tesz,
Nekem így a jó, ha többem sohasem lesz.*

FODOR ANDRÁS fordítása

JUGOSZLÁVIAI KÖRKÉP

X.

Mire ezek a sorok megjelennek, már két esztendeje, hogy *Ivo Andrić*, Nobel-díjas író meghalt, s nem sokkal utána mozgalom indult, hogy összegyűjtött műveit egyidőben kiadják szerb, horvát, makedon és szlovén nyelven. Ebben a munkában a belgrádi Prosveta, a zágrábi Mladost, a sarajevoi Svjetlost, a Državna Založba Slovenija ljubljanaei és a Misla nevű szkopjei könyvkiadók vesznek részt. A szerkesztőbizottságban tíz író és kritikus sorakozik fel, mind a négy köztársasági kiadó megbízásából, sőt azóta már megalapították az évi Andrić díjat is, amelynek első díjazottja *Dragoslav Mihailović* szerb író, a *Petrijin venac* (Petrija koszorúja) c. novelláskötet szerzője, valóban megérdemelten. (A Nagyvilág a címadó novellát a márciusi számban már közölte *Vujicsics Marietta* bravuros fordításában.)

Andrić gyűjteményes kiadásának legújabb, tizenhatodik kötete az író poszthumusz regénye, az *Omer pasa Latas* (Latas Omér pasa), amelyről már ebben a rovatban is megemlékeztünk, s amelynek megjelenésére több mint tíz esztendeje várunk. A *Hid a Drinán* középpontjában Visegrád városa állt, a *Vezírek és Konzulok*-ban Travnik, ebben az utoljára maradt regényben pedig Sarajevo városát, annak lakosait örökölte meg az író. Több mint egy évtizedig dolgozott rajta alkotója, mégis befejezetlen maradt, de így is tökéletes, ahogyan egyik kritikusa megjegyezte róla: „befejezetlen freskó”.

Latas Omér pasa a múlt század negyvenes és ötvenes éveinek legnagyobb török hadvezére, voltaképpen az akkori Lika vármegyében született, osztrák katonaszökevény volt, aki egy zárai katonaiskolából szökött meg; apja osztrák altiszt, akinek a gyanú is kettétörhette karrierjét, s ez egyúttal a fiú jövőjének is véget vethetett. Mičo Latas ezért jobbnak látta, hogy átszökjék a török határon, később áttérjen az iszlámra, és ez a véletlen folytán fényes katonai pályát nyitott meg előtte. A katonaiskolában jóbarátságba került a trónörökösrel, akinek bizalmát megnyerte és a felvilágosodott uralkodó őt bízta meg azzal, hogy leszámoljon a török birodalom több részében fellobbanó lázongással. Amikor 1830-ban Boszniába került, már nagy múlt állt mögötte és mindenütt Omér pasa volt az, aki a török reformoknak ellenálló bégeket és reakciókat sorra letörte. Seregében egész sor lengyel, magyar és más forradalmár emigráns volt, akik a cári és osztrák császári reakció elől menekültek ide, álltak a török szultán szolgálatába és bukkannak fel a regényben, mint Omér pasa környezetének jellemző alakjai. Ezeket az eredetileg forradalmár renegátokat a török közvélemény a nem éppen dicséretes „musad-tabor” tagjainak nevezte, vagyis olyanoknak, akik az árulók vagy hitehagyottak táborához tartoznak. Mert Omér pasa, amikor a szultán reformjait védte, egyik sor kegyetlenséget a másik után követte el, s nem válogatott a megtorlás eszközeiben és nemcsak a bégeket, hanem a válásukhoz ragaszkodókat is kegyetlen száműzetéssel büntette. Seregében anadolai katonák, „nizámok” is voltak és főként albán zsoldosok, akik közt ezek a magyar és lengyel emigránsok sem érezték jól magukat, s hamarosan belátták, hogy csöbörből-vödörbe estek. Beszélgetéseikből tudjuk meg, hogy átpártolásukkal örökre hontalanokká váltak, a megváltozott körülmények között sem lelnek otthonra az új hazában.

A regény magyar olvasóját nem kevésbé érdekli, hogy Omér pasa egy brassói származású magyar zongoraművésznőt vett feleségül, akit lovagias módon egy Ghica nevű román úr kezéről csapott le, (eredeti neve Ida volt), de mégiscsak háremében tartotta, mint *Saida hanumát*. Saida kislányát egy Vjekoslav Karas nevű horvát festőművész oktatására bízta. Karas, miközben Saida hanuma kislányát tanítja, reménytelenül szerelmes lesz az édesanyjába. Itt szakad meg a regény, csak annyit tudunk meg, hogy Omér pasa,

aki nem Travnikban üti fel vezéri székhelyét, hanem Sarajevóban, seregével együtt kénytelen ebből a boszniai szép városból épp olyan csendben és dicstelenül távozni, mint amilyen győztesen és dicsőséggel érkezett. Hogy miért és hogyan, arra épp úgy nem kapunk választ, mint arra, miként lesz ennek a reménytelen szerelemnek vége, és mi lesz a horvát festőművész sorsa.

Valóban Sarajevo és az akkori korszak nagy freskóját festi meg e művében Ivo Andrić, s noha a freskó befejezetlen marad, mégis nagy, mégis érdekes, hiszen az *Omér pasa*, akárcsak a *Hid a Drinán* – inkább novellák gyöngyfűzére, mint regény.

*

Közel negyven esztendeje már annak, hogy Németh László egyre növekvő jelentőségű „*Hid a Dráván*” c. nagy tanulmányában (eredetileg a Jugoszlavenska–Madjarska Revija c. folyóirat 1939–40. évi „téli” számában jelent meg, horvát nyelven, s csak ezután magyarul) a két nép szellemi kapcsolatának égető szükségességére és időszzerűségére rámutatott. Ott említette meg, hogy ez a gondolat először 1932-ben vetődött fel benne. Gyermekkorában éppen annak a Veselin Džisalovićnak a térdén ringatózott (Džisalović akkor mint egészen fiatal házas Nagybányán tartózkodott), akinek a *Szerb–magyar szótárt* köszönhetjük. Mikor az *Agónia* c. dráma budapesti bemutatója után Krleža 1967-ben leutazott a Balatonra, hogy Illyés Gyulát és Németh Lászlót személyesen is megismerhesse (e sorok írója jelen volt ennél a találkozásnál), Németh László leemelte könyves polcáról ezt a szótárt és mosolyogva mutatta meg Krležának azt a művét, amelyet ennek a szótárnak segítségével olvasott el.

Említett tanulmányában Németh László így ír Krležáról: „Számomra Krleža a kelet-európai kultúrák mestere. Nekünk magyaroknak biztosan van néhány írónk, akik neki láttak a nyugati kultúrák tanulmányozásának, s esetleg kevesebb teoriát, de több formai megértést mutatnak, mint Krleža, de egyetlen írónk sincsen, aki elmondhatná, hogy anynyira elsajátította a kelet-európai nézőpontot, mint ő!”

Azóta Krleža műveinek egész sorozata jelent meg magyarul s írók és irodalomtörténészek egész sora foglalkozott vele – legutóbb Lőkös István fiatal magyar irodalomtörténész adott ki róla tanulmánykötetet –, mégsem mondhatjuk el, hogy a kelet-európai gondolkodásnak és írásművészetnek ezt a nagy, enciklopedikus tudású mesterét úgy ismerjük, amint ezt megérdemelné.

Ezért tarthatjuk újabb mérföldkönek Bori Imre most megjelent „*Miroslav Krleža*” című művét, amely első és tömör összefoglalása mindannak, amit ez a velünk komolyan rokonszenvező mester megérdemel. Mert Krleža nemcsak nagy költő, regény- és drámaíró, esszéista és tanulmányíró, hanem talán elsősorban nagy polihisztor és *szervezőerő* is, akinek Zágrábban most huszonöt éve sikerült a Jugoszláv Enciklopédiai és Lexikografikai Intézetet is létrehozni, melyet ma is tevékenyen irányít, immáron nyolcvannegyedik esztendejében.

Bori Imrének egész könyvtárnyi kötetet kellett munkájához áttanulmányoznia, nemcsak a mester műveit, hanem a róla szóló szintén könyvtárnyi művet, s nyugodtan mondhatjuk, hogy mindezt a tudós irodalomtörténész lelkiismeretességével és gondosságával cselekedte. S tette ezt annak tudatos felismerésével, hogy Krleža nemcsak a horvát, hanem magyar történelmet és életet is a *kelet-európai szocialista gondolkodó szemével* nézi. S nekünk magyaroknak is azért kötelességünk Krleža egész életművét ismerni, hogy magunkat is jobban megismerjük. Bori Imre részletesen ismerteti Krleža egyik nagy főművét, a *Zászlókat*, amelyben a legutóbbi fél évszázad magyar története és irodalomtörténete is benne foglaltatik, s bármilyen paradoxul hangozzék: Krleža nemcsak *horvát*, hanem *magyar* író is: (A *Zászlók* ötödik kötetét magyarul még meg sem jelentették és ez nagy hiány.) S hadd fejezzük be ezt az ismertetést Bori Imre szavaival: „Be nem fejezett alkotás tehát a »Zászlók« Nincs »vége« mert az élet nem állt meg 1922-ben (ameddig ez a monstruózus alkotás időben tart. Cs. Z.) Nem töprengünk azon, hogy »befejezhetetlen« eleve torzónak maradt műről van-e szó, mint teszi a Krleža-irodalom. A »Summa Krležiana« elkészült – méltó befejezéseként a nagyszerű írói kezdetnek.”

*

A Horvátországi Magyarok Szövetsége kiadásában jelent meg *Baranyai Júlia*: Vízbe vesző nyomokon (Fejezetek a Dráva-szög történetéből) c. kötete. A könyv borítóján találjuk írójáról a következő sorokat: „Nem véletlenül választotta szerzőnk (polgári nevén Schneider Júlia) írói nevének szűkebb hazája nevét, s nem véletlen, hogy olvasói is leginkább ezen a néven ismerik és tartják számon. Onnan van ez, hogy alakja és munkássága elválaszthatatlanul összeforrt e földrajzi egység, közelebbiről a Dráva-szög életével és világával. A baranyai Monyorós szülötte, hosszas vándorlás, szerbiai tanárkodás stb. után a felszabadulás napjaiban tért haza és telepedett le végérvényesen a baranyai Vörösmarton. Azóta egyetlen szenvedélye a vidék távolabbi és közelebbi múltjának kutatása és szellemi emlékeinek feltárása és feldolgozása.”

Valóban szenvedélyes szakértelem és féltő-szerető munka kellett hozzá, hogy e gyűjtőmunka egyik fontos állomásaként a Vörösmarti Múzeum, majd ez a kötet létrejöjjön. A mű a kicsiny és mégis oly fontos szöglet egész történetét elénk tárja, főleg a rómaiak négy évszázados uralmát, majd az utána kódbevesző és csak olykor-olykor elősejlő népvándorlásos időt. Az olvasó főleg a magyar előidők történetével ismerkedik, ugyanakkor a szerző nem feledkezik meg a táj körül élő délszlávokról sem; ez a kettős világ szüli meg a latinul verselő humanistát, Janus Pannoniust, aki egyaránt büszkesége a magyar és a horvát népnek. A nép embere ő, a nép gondolkodását fejezi ki és nem lehet a későbbi franciás nemzetszemlélettel nemzetiségét megállapítani. Soraiból az egyként szenvedő, nyomorban élő nép lelke szólal meg és csaknem ugyanezt mondhatjuk a táj későbbi íróiról is: Sztárai Mihályról, Szegedi Kis Istvánról, Tolnai Bálintról, az Aesopust fordító Laskay Jánosról, Veresmarty Illésről, Kákonyi Péterről és a mélységből felkapaszkodó annyi más hitűjítóról. A szűkebb táj a mohácsi vész utáni időkben sem maradt soha elzárva, mindig belekapcsolódott az európai művelődés életébe a hercegszőlősi kánonokkal, a reformációban oly nagy szerepet játszó vörösmarti gimnáziummal együtt épp úgy, mint a későbbi korokban feltűnt Karantsi Jánossal, aki énekelni tanította ezt a népet; „az új idők dalait” tanította az egyszerű parasztságnak. A kötet végén említett forrásművek beszédesen igazolják, hogy Baranyai Júlia figyelmét nem kerülték el sem a múlt forrásmunkái, de a legfrissebb magyar forrásművek sem, amelyeket művében felhasznált.

A könyv befejező részében a szabadságharc és kiegyezés korától napjainkig itt élő s részben elfelejtett magyar írókkal foglalkozik, elsősorban Ács Gedeonnal, akit „Kossuth papjának” emlegetett az egykorú irodalom, mert ez a férfiú Kossuthot önként követte az emigrációba, s csak élete vége felé tért vissza meghalni hazájába, a Dráva-szögbe. Ez a táj és ennek a tájnak emberei mindig a szabadságeszmék mellett foglaltak állást. Végül a jugoszláviai magyar írók közül B. Szabó György festőművész és író Dráva-szögi látogatósaival foglalkozik és ebben az írásában már-már versben énekel meg a tragikus módon meghalt magyar író és festőművészt. A mai írók és költők közül Herceg János és Fehér Ferenc Dráva-szögi kapcsolatainak jelentőségét elemzi a kötet.

Baranyai Júlia kitűnő könyve méltó arra, hogy a magyar és a szomszéd népek irodalma egyaránt felfigyeljen rá.

*

Örömmel számolunk be egy magyarországi délszláv gyermekeknek szánt kötetről, amely jelentős eseménynek számít könyvkiadásunkban, minthogy a felszabadulás óta először jelenik meg hazánkban ilyen jellegű kiadvány. *Sztevanovity Mara* „Nebo oblaka” (Felhőtlen égbolt) címen egy kötetbe foglalta össze azokat a kis elbeszéléseket, amelyek a hazai szerb-horvát gyermekek világához kapcsolódnak, s abból merítik témájukat. A szerző már évek óta szerkeszti a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége hetilapjának, a Narodna Novinának gyermekmellékletét, amely főleg a hazánk déli részein élő gyermekek élményeiből, az egyes nemzetiségi vidékek tájairól gyűjti össze az élményanyagot. A kötet három ciklusba csoportosítva tartalmazza ezeket a kedves és tanulságos kis történeteket, meséket: az elsőt a legkisebb korosztálynak szánja az író, a másodikat azoknak a gyermekeknek, akik már sokat tanultak az iskolában, de szívesen hallgatják még a szülőföldön élő öregek, nagyapák és nagyanyák meséit, a harmadikat pedig azoknak, akik már elhagyták az általános iskolák padjait, s kilépnek az

életbe, sokuk a budapesti vagy pécsi délszláv nyelvű gimnáziumok padjaiba. Sztevanovity Mara történetei egyszerű és közvetlen nyelven szólnak az olvasóhoz, a hazai tájról s az itteni életéről, kitűnően szolgálva a szomszédos népek kölcsönös megismerését és megszerettetését.

A könyv a *Tankönyvkiadó* gondozásában jelent meg, *Djuro Šaskity* szép illusztrációival.

KALEVALA

Rácz István fordítása

Amiről eddig csak szóbeszédből értesültem, s közelmúltban személyesen meggyőződhettem: a finneknek a Kalevalát közel sem veszi körül ma olyan megbecsülés és kultusz, mint amilyent a Dunatájon váránk és elképzelünk, különösképpen ha a mű magyarországi ismeretere és népszerűségére gondolunk. A mai finn irodalom jórésze nem a nemzeti múltból és a költői hagyományokból táplálkozik, hanem a különféle modernista költői áramlatok felé tájékozódik. A finn tudományosság Elias Lönnrot munkájában afféle Thaly Kálmán-szerű kompilációt lát, s az iskolai oktatásban az eposz egésze helyett – mint eredeti népköltészeti alkotások – a töredékek vonultak be. A mű elhalványodásához a köztudatban bizonyára hozzájárult, hogy a Kalevala „házaja”, Karjala 1940 óta nem tartozik Finnországhoz. Azt is el kell mondani, hogy Finnországban az irodalom iránti érdeklődés és az olvasottság az elmúlt években eléggé háttérbe szorult... Ezzel szemben nálunk? 1942 óta Kodály Zoltán a Bicinia Hungarica negyedik füzetében a kétszólamú éneklés iskolájába emelte a Kalevala három énekét. A mű Kazimir Károly rendezésében színpadra került, s ott is megállta helyét. A Kalevala a legutóbbi időkig a középiskolában ajánlott olvasmánynak számított, s az első osztályos irodalmi tankönyv szemelvényt közölt belőle. Eddig az eposznak négy teljes magyar fordítása született (Barna Ferdinánd 1871-ben, Vikár Béláé 1909-ben, Nagy Kálmáné 1972-ben, Rácz Istváné 1976-ban), s kétszülőben van az ötödik (Képes Gézáé). S vegyük mindehhez – bár csak kuriózum –, hogy Kalevala-szeretetrünkől arra is teltett, hogy a mű első francia fordítását magyar ember, az erdélyi születésű Újfalvy Károly készítse el a XIX. század végén. A Kalevala honi népszerűségét bizonyára az a nosztalgia táplálja, amelyet hiányzó, „elveszett” naiv eposzunk miatt érzünk; jellemző, hogy Arany János nemcsak hiányát panaszolta, hanem a maga módján, költőként pótolni is igyekezett.

A Kalevalát fordítani nálunk mindig valami

féle különleges feladatnak, irodalmi kalandnak számított. Akik a munkára vállalkoztak, jobbára „kívülről”, nem a szépirodalom, a költészet felől közeledtek. Barna Ferdinánd jogot tanul, a szabadságharcban nemzetőr, később Szatmáron ügyvéd, s autodidaktaként végzett nyelvészeti tanulmányok után fordítja le a Kalevalát. Vikár Bélát, aki kezdetben parlamenti gyorsíró volt, s a fonográf-fal történő, korszerű folklorizációt alapozta meg, valójában a magyar népköltési ismeretanyag juttatta el a Kalevalához. Nagy Kálmán nagykarólyi tanár magányosan, az erdélyi irodalom periferiáján kezdett a fordításba, az autszájderek erényével, a „fanatikus lelkesedés és kitartó munka” hitével, s el kellett veszíteni, hogy rádöbbenjünk, hirtelen és tragikus halála az egész magyar fordítási irodalom nagy csapása. És Rácz István? Ő is szokatlan, különleges, rendhagyó „jelenség”. A háború előtt a népi írók vonzásában indult pályájára, több mint húsz éve – finn feleségével – Finnországba költözött, s nevét nagyszerű fotóalbumokkal tette ismertté: a finnek számára valóság-gal felfedezte a hajdani népiélet tárgyi anyagát, a középkori finn szobrászatot, festészetet. Kalevala-fordítása Helsinkiben, saját kiadásában, mindössze kétszáz példányban, a Finn Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

Ha Rácz István munkáját a legtekintélyesebb, a köztudatban csúcsonak mondott Vikár-féle fordítással hasonlítjuk össze, több lényeges tartalmi-szemléleti és formai-verstani eltérést figyelhetünk meg. Vikár a magyar népköltési ismeretanyag birtokában, a magyar népdalok nyelvének és motívumkincsének felhasználásával a Kalevala lírai hangját erősítette föl; Rácz munkája epikusabb, az ő Kalevalája eposzibb. Vikár a dalolást emeli ki, az énekelhetőséget, Rácz az élőbeszédet, a mondát. Amit Vikár így fordít: „nemek nótáit dudolni / fajok énekeit fújni”, azt Rácz így adja vissza: „mondani ősi mondákat, / regélni régi regéket”. Vikárnál a Kalevala lírai részletei, a lakodalmas énekek, a ráolvasások, a pásztorigék, a varázsigék csillognak; Rácz az eposzi gondolkodásmódot hangsúlyozza, a Kalevala mitológiájának hiteles visszaadására is gondot fordít. Még erőteljesebbek a formai különbségek. Vikár – a

magyar népdalhoz közelítve az eposzt – a rimes formát erőlteti, s ahol csak teheti, minél tisztább és minél hosszabb sorvégi rímeket keres. Így jönnek létre a kerekedik-töprenkedik, gyűjtsunk-nyűjtsunk, övéről-tövről féle rímpárok. Rác – híven az eredetihez – a Kalevala verseselésének két fő elemét, a gondolatrítmust és a szóeleji rímet, az alliterációt hangsúlyozza. Lemond a sorvégi egybecsengésről, erről az egyébként is újabbkori formai leleménnyről, s helyette a magyar (és a finn) nyelvre jellemző szóeleji hangsúlyt, gondolati nyomatókat emeli ki. Amíg például a III. ének 36 sorában Vikárnál mindössze 40 alliteráció fordul elő, Rác ennek csaknem kétszeresét, 77 betűrímest szó a sorokba. Van sora, ahol hat egymás után következő szó csupán két különböző betűvel kezdődik: „kényes kezéről a keztyűt váltja víznek virágjává”. Talán mondani se kell, hogy ezáltal mennyire másfajta, a Vikár-fordítástól eltérő versenét kapunk. Vikárnál a kétütemű, párosrímű sorok a magyar népdallal tartják a rokonságot; Rác rímtelen (vagy ritkán rímelő), a gondolatrítmust kiemelő, a sorpárokat tipográfiailag is összekapcsoló, az alliterációval a szójelentést hangsúlyozó verseselése „eposzibbnak” hat.

Ne hallgassuk el az alliteráció erőltetésének, az eredetnél is gyakoribb alkalmazásának a hátrányát és veszélyét se. A betűrím másfajta, a nyelv karakteréhez illő, a jelentést kiemelő zenét ad, ugyanakkor roppant megköti a fordító kezét, nagyban befolyásolja a mű szókincsét. Az előbb említett részletben, a III. énekben, ahol Vejnmöjnen, a hatalmas varázsló költői-varázslói párbajban legyőzi és bűvös szavakkal földbe dalolja vetélytársát, a fiatalabb Joukahajnent, Vikár 14 igét használ: zengett (kétszer), dallja, dallá (öt-ször), rittyent, bájol (kétszer), elregéli, bűvölte (kétszer), bűbájlta. A 14 ige valójában 7 különböző szó, s csupán két alkalommal kerül alliteráló helyzetbe. Rác ugyanebben a részletben 12 igét használ és ez 10 különböző szó: dalba kezd, varázsolja (háromszor), rontja, változtatja, veti, fest, bűvöli, dalolja, váltja, meríti. A 12 ige hét alkalommal alliterál. A szókincs változatossága itt a betűrím-kényszer eredménye. De amint a szűk szókincs nem föltétlen költői hátrány (gondoljunk Pilinszky lírájára), önmagában a szókincs változatossága sem föltétlen erény. Mert nézzük csak meg jobban az említett részletet! Igaz, Vikár szókincse szűkösebb, de mennyivel pontosabb, erő-

teljesebb szavakkal tudja kifejezni a leírás tárgyát, Vejnmöjnen varázsló-tudományát, mint Rác szemre változatosabb, de csak az alliteráció kényszersége miatt gazdagabb, valójában erőtlenebb, halványabb igéi.

Rác István fordításának legnagyobb erénye, hogy a magára vállalt s már-már túlzásba vitt alliteráció-kényszer ellenére egy területen – Vikárhoz képest is – jelentős mértékben gazdagítani tudta a korábbi Kalevala-fordítások nyelvét. Ez pedig az ún. helyi színek beleszővése az eposz nyelvébe. Rác egyrészt remek természet-festőnek, másrészt a Kalevalában megjelenített tárgyi világ kitűnő ismerőjének bizonyul. Ebben nyilván több éves finnországi tartózkodása, a finn táj, Suomi közeli ismerete éppúgy segítette, mint kitűnő fotós szeme, a finn tárgyi néprajz értékeinek bensőséges átélése. Aki nemcsak a finn népművészetről összeállított nagyszerű albumát ismeri, de elhívott és szakszerű magyarázatát is hallotta a finn skanzenben, Seurasaari szigetén, igazolva látja ezt. Rác igen érzékletesen idézi föl a Kalevala cselekményének természeti környezetét, a „fagyos föld”, a „kies táj”, a „mészilátú szép mezők” a „fehér felhők”, a „végtelen kéklő vizek” szépségét. S ugyanilyen hitelesen rajzolja meg a fából épített tágas finn ház (szoba, csűr, kamra stb.) környezetét és gazdag berendezését (a fejsze, rokka, szánka, lóca, „vasveretes, rezes láda” stb. világát). Három sorban a víz szinonimájaként hat kifejezést ír le: „fagyos ár”, „végtelen víz”, „for-gatag”, „habos hullám”, „tengerek tere”. S hogy lássuk a szavak költői szépségű beépülését is a szövegbe, idézzük a Kalevala egyik rövid részletét! Vikár Béla változata fakóbb, körülményeskedőbb: „Szél a szűzet elringatja / Víz a leányt viszi, hajtja / Környül kéklő víz mezején / Tajtékös habok tetején.” Rác István fordítása hajlékonyabb, színesebb: „Szelek ringatják a szűzet, / habos hullámok hintázták / tenger tajtékzó terein, / végtelen kéklő vizeken.”

Vikár Béla fordítása mélyen belegyökerezett műfordítói hagyományainkba. A megszokott nyelvi ízeket nehezen tudja kiszorítani a korábbi teljesítményt sok tekintetben felülmúló újabb fordítás. Ezért kétszeres hangsúllyal kell a figyelmet fölhívni Rác István szép és nagy munkájára, a legújabb teljes magyar Kalevalára.

TÜSKÉS TIBOR

ILLYÉS GYULÁT, 75. születésnapja alkalmából Janus Pannonius Művészeti Eremmel tüntették ki november 4-én Pécsen. Ezen a napon tartották a Kamaraszínházban Csak az igazat c. két egyfelvonásos monodrámájának ősbemutatóját. Az „Egyiptomi világosság” írnok-szerepét Faludy László, a „Távorr tölem angyal” költő-szerepét pedig György Emil játszotta. Az előadást Nógrádi Róbert rendezte.

*

ADY ENDRE születésének centenáriuma alkalmából tudományos emlékülést rendezett november 16-án a Pécsi Tanárképző Főiskola irodalomtudományi tanszéke. Az emlékülésen Nemes István tanszékvezető megnyitója után Rába György, Pandur József, Péczely László és Hegyi István előadása hangzott el.

*

SIMON BÉLA Munkácsy-díjas festőművész alkotásaiból rendeztek kiállítást Siklóson. A kiállítást november 3-án nyitotta meg Takács Gyula, a Baranya megyei Tanács elnökhelyettese.

*

Október 16-án Grigorij Reznicsenko, november 5-én Vlagyimir Donenbura szovjet író látogatott szerkesztőségünkbe.

*

RÉTFALVI SÁNDOR szobrászművész alkotásait mutatták be október 27-től november 10-ig a Ferencvárosi Pincetárlaton.

Az újvidéki HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK 28. száma számos előadást közöl az elmúlt év szeptemberében rendezett zentai folklór-szeminárium anyagából. Bori Imre Mérleg c. írása összefoglalja a Vajdaságban folyó népköltészeti gyűjtő és elemző munkát. A többi tanulmány: Jung Károly: Gombos néphagyományai I., Matijevics Lajos: Egy ráolvasás Bácskából, Pénovátz Antal: Hiedelemvilágunk pogánykori emlékei, Tóth Ferenc: A házasság királyfi ballada egy újonnan gyűjtött variánsa, Kónya Sándor: Katonadalaink és az aktualizálás, Tripolszky Géza: Egy juhászcsalád dalai, Borus Rózsa: Topolya betyárvilága a szóhagyományban.

A 29. szám az Újvidéki Egyetem bölcsészettudományi karának magiszteri dolgozataiból közöl részleteket. A tanulmányok között olvashatjuk Hornyik Miklós: Mészöly Miklós, Jubász Erzsébet: Kosztolányi Dezső regényei és Bagi Ferenc: Réti Ödön élete és irodalmi munkássága c. írását.

Az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének kiadványsorozatában megjelent Horváth Iván: Balassi Bálint összes versei, a versek helyreállított eredeti sorrendjében c. munkája. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete kiadta Penavin Olga: Kórogyi (szlavóniai) népballadák, balladás történetek, balladás dalok c. munkáját.

JANUÁRI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Arató Károly, Bede Anna, Dedinszky Erika, Fodor András, Garai Gábor, Kárpáti Kamil, Rózsa Endre, Takács Gyula versei – Hernádi Gyula: Szép magyar tragédia – Hallama Erzsébet és Kampis Péter elbeszélése – Mészöly Miklós: Érintések – Tüskés Tibor: Sorskovácsok – Láncz Sándor: Kassel – „d 6” – Németh Lajos: A monumentális-murális művészet problémái – V. Kiss Margit: Kondor Béla grafikái – Bécsy Tamás: Színházi előadások Budapesten – Futaky Hajna: Pécsi színházi esték – Béládi Miklós: Mészöly Miklósról – Csűrös Miklós: Csóori Sándor költészete – Pomogáts Béla: Kardos G. György új regénye – Rába György: Rónay György versei – Sötér István: Hajnal Anna költészete.